

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: «Образ Першої світової війни у культурній пам'яті
Німеччини та Франції: порівняльний аналіз»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0328-і
спеціальності: 032 історія та археологія
освітньої програми: історія
Леонт'єва Ганна Олександрівна
Керівник: завідувачка кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин, доцент, к.і.н.
_____ О.М. Маклюк
Рецензент: доцент кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин, доцент, к.і.н.
_____ О.Р. Давлетов

Запоріжжя
2019 рік

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин
Освітній рівень: магістр
Спеціальність: 032 історія та археологія
Освітня програма: історія

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувачка кафедри
всесвітньої історії та
міжнародних відносин
Маклюк О.М.**

« ____ » _____ 2019 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Леонт'євій Ганні Олександрівні

1. Тема роботи: Образ Першої світової війни у культурній пам'яті Німеччини та Франції: порівняльний аналіз, керівник роботи: завідувачка кафедри, к.і.н., доцент Маклюк О.М., затвержені наказом вищого навчального закладу № 655-свід б травня 2019 року.

2. Строк подання студентом роботи: 28 грудня 2019 р.

3. Вихідні дані до роботи: аудіо- та відеозаписи періоду Першої світової війни. URL: <https://www.firstworldwar.com/audio/> (17.11.19); Виставка «Человекобойня» в Вупперталі. URL: <https://www.dw.com/ru/a-17576470> (17.11.19); Карти битв на Західному фронті. URL: <https://www.firstworldwar.com/maps/westernfront.htm> (20.11.19); Художня виставка «Бачення війни». URL: https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/visions-of-war#ve-anchor-intro_14656-js (15.10.19).; твори мистецтва [2-8, 10, 12-15, 19, 20]; IMDb. URL: <https://www.imdb.com/> (25.11.19); Кинопоиск. URL: <https://www.kinopoisk.ru/> (11.11.19).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно зробити): розглянути історіографію питання; визначити та окреслити джерельну базу дослідження; підібрати методи відповідно до теми роботи; дослідити образ Першої світової війни в світовому мистецтві першої половини ХХ ст.; прослідкувати зміни в репрезентації образу Великої війни в світовому кінематографі; розглянути музичні твори присвячені темі дослідження;

проаналізувати висвітлення та творення образу Першої світової у живописі Німеччини та Франції; опрацювати й означити образи Першої світової в художній літературі Німеччини та Франції; дослідити місця пам'яті та засоби комеморації Великої війни в сучасному суспільстві Німеччини та Франції.

5. Перелік графічного матеріалу: живопис першої половини ХХ ст., картини присвячені темі Першої світової війни; карти військових операцій та битв Першої світової війни на Західному фронті.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Маклюк О.М., доцент	10.02.19	10.02.19
Розділ 1	Маклюк О.М., доцент	14.04.19	14.04.19
Розділ 2	Маклюк О.М., доцент	10.09.19	10.09.19
Розділ 3	Маклюк О.М., доцент	15.10.19	15.10.19
Висновки	Маклюк О.М., доцент	23.11.19	23.11.19

7. Дата видачі завдання: 10 лютого 2019 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вивчення проблеми, опрацювання джерел та літератури	Жовтень-грудень 2018 р.	<i>виконано</i>
2.	Написання вступу	Лютий 2019 р.	<i>виконано</i>
3.	Написання першого розділу	Квітень 2019 р.	<i>виконано</i>
4.	Написання другого розділу	Вересень 2019 р.	<i>виконано</i>
5.	Написання третього розділу	Жовтень 2019 р.	<i>виконано</i>
6.	Написання висновків	Листопад 2019 р.	<i>виконано</i>

Студентка _____ Г.О. Леонт'єва

Керівник роботи _____ О.М. Маклюк

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ С.С. Черкасов

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 70 сторінок, містить 57 джерел, 95 статей та монографій, 3 додатки.

Ключові слова: Перша світова війна, Велика війна, місця пам'яті, образ війни, культурна пам'ять, історія ментальностей, комеморація.

Об'єкт дослідження: культурна пам'ять.

Предмет дослідження: порівняльний аналіз образу Першої світової війни у культурній пам'яті Німеччини та Франції.

Мета: на основі аналізу джерел та літератури розглянути Першу світову війну в рамках історії ментальностей. Дослідити представлення образу цього глобального конфлікту у культурній пам'яті та уяві двох народів – Франції та Німеччини. Проаналізувати й порівняти їхнє сприйняття й засоби комеморації даної події в національній історії, мистецтві та культурі.

Наукова новизна роботи: тема Першої світової війни розглянута нами під новим кутом зору та якомога широко й детально. В рамках доволі сучасного історичного напрямку, культурної антропології, нами актуалізовано питання сприйняття та відображення в різних сферах культури та суспільного життя Німеччини та Франції образу Першої світової війни, а також репрезентацію цього образу в історичній пам'яті населення.

Висновки: проаналізована нами література відображає ступінь вивченості питань, що ми розглядаємо в даній роботі. Так, політика пам'яті та «memory studies» є найбільш дослідженою галуззю історії Першої світової. Проблема висвітлення образу Великої війни у мистецтві, особливо у кінематографі та музиці потребує подальших узагальнень та розвідок.

Нами було опрацьовано достатню кількість джерел. За допомогою них було прослідковано як змінювалось ставлення до цієї події в літературі, музичному, художньому та кіномистецтві в першій половині ХХ ст. Щодо методології, то нами були використані як загальнонаукові так і спеціально історичні методи та принципи.

Проаналізувавши розвиток мистецтва в першій половині ХХ ст., ми з'ясували, що у живописі, скульптурі, літературі і кіно займались пошуком

нових засобів вираження, форм, інтерпретацій, заперечували принципи й канони класичного, академічного мистецтва. В усіх цих напрямках після Першої світової сталися зміни, деякі з них взагалі зникли. Це свідчить про прямий вплив такої глобальної події на світовідчуття митців і їх самовираження.

Також в роки війни й до 1939 р. було створено велику кількість кінокартин. Основним жанром в цей період була драма, окрім цього знімали комедії, трилери, бойовики, шпигунські фільми, мультиплікацію тощо. Теми, яких торкались у цих стрічках – це фронтові будні, військові операції, бойові дії, туга за домом, жіноче питання, любовні пристрасті й маса інших актуальних для того часу тем. Образ «своїх» переважно позитивний, а ворог показаний з негативних сторін, хоча є й виключення.

Щодо музичних творів, то більшість з них були створені для агітації, підтримки бойового духу, прославлення перемог. Найбільш поширеним жанром є патріотична пісня. В таких творах оспівується батьківщина, національні символи, героїзм військових, матерів, які віддають своїх синів до армії і жінок та дітей, які їх вірно чекають і підтримують тил.

Також, як у Франції, так і в Німеччині існувала ціла когорта художників, які присвятили своє життя Першій світовій і потім виразили свої спогади, почуття в картинах. Їх твори виражають весь пережитий ними жах, відчай, всі негативні відчуття й емоції.

Також чимало письменників та поетів були свідками і приймали участь у Великій війні. Їх світобачення після цього кардинально змінилось. Вони детально зображають фронтові будні, обстріли, зневіру та втому, розчарування. Більшість їх творів є антивоєнними.

Що стосується «місць пам'яті» Великої війни, то вони сьогодні є місцями примирення, вшанування полеглих й налагодження відносин між Німеччиною та Францією. Там досі є пам'ятні таблички, скульптури, кладовища. Й не лише матеріально, але й духовно в різних творах мистецтва ці події закріплювались в пам'яті сучасників. Вони й досі впливають на колективні уявлення про той період вже у сьогоднішньому західному суспільстві.

SUMMARY

Key words:First world war, Great war, places of memory, image of war, cultural memory, mental history, commemoration.

The research object of bachelor's thesis:cultural memory.

The subject of the study iscomparative analysis of the image of World War I in the cultural memory of Germany and France.

The aim of the research:to analyze the First World War in the context of the history of mentalities, based on the analysis of sources and literature. Explore the portrayal of this global conflict in cultural memory and the imagination of two societies – France and Germany. Analyze and compare their perceptions and means of commemorating this event in national history, art and culture.

The novelty of the work:the theme of the First World War is considered by us from a new perspective and as wide and detailed as possible. In the context of a fairly modern historical direction, cultural anthropology, we have actualized the issue of perception and reflection in different spheres of culture and public life in Germany and France of the image of the First World War, as well as the representation of this image in the historical memory of the population.

Conclusions:the literature we have analyzed reflects the degree of study of the issues we consider in this paper. Yes, memory and memory studies are the most researched branch of World War I history. The problem of illuminating the image of the Great War in the arts, especially in cinema and music, needs further generalization and exploration.

We have processed a sufficient number of sources. With the help of them it was followed how the attitude to this event changed in literature, music, art and cinema in the first half of the XX century. In terms of methodology, we have used both general scientific and specially historical methods and principles.

Analyzing the development of art in the first half of the XX century, we found that in painting, sculpture, literature and cinema were engaged in the search for new means of expression, forms, interpretations, denied the principles and canons of classical, academic art. Changes have taken place in all these areas since the First

World War, some of them have disappeared altogether. This demonstrates the direct impact of such a global event on the world of artists and their self-expression.

Also during the war and until 1939, a large number of films were created. The main genre during this period was drama, in addition to shooting comedies, thrillers, action films, spy films, animation and more. The topics touched on in these tapes are front-line weekdays, military operations, fighting, homesickness, women's issues, love passions and a host of other relevant topics. The image of "one's own" is mostly positive, and the enemy is shown on the negative side, although there are exceptions.

As for the musical works, most of them were created for agitation, support of fighting spirit, glorification of victories. The most common genre is the patriotic song. In such works the homeland, national symbols, heroism of the military, mothers who give their sons to the army and women and children who faithfully wait for them and support the rear are sung.

Also, in France and Germany, there was a whole cohort of artists who dedicated their lives to the First World and then expressed their memories, feelings in the paintings. Their works express all their horror, despair, all negative feelings and emotions.

Also, many writers and poets witnessed and participated in the Great War. Their worldview subsequently changed dramatically. They depict in detail the front days, shelling, despair and fatigue, disappointment. Most of their works are anti-war.

As for the «memory places» of the Great War, today they are places of reconciliation, honoring the fallen and establishing relations between Germany and France. There are still plaques, sculptures, cemeteries there. Not only materially but also spiritually in various works of art these events were fixed in the memory of contemporaries. They still influence on the collective notions of that period already in modern Western society.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1.Історіографія питання	5
1.2.Аналіз джерел та методи дослідження.....	10
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СВІТОВОМУ МИСТЕЦТВІ	14
2.1.Розвиток мистецтва в першій половині ХХ ст.	14
2.2.Образ війни в художньому кінематографі	20
2.3.Музичні твори Першої світової війни.....	37
РОЗДІЛ 3. ОБРАЗ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ НІМЕЧЧИНІ ТА ФРАНЦІЇ	48
3.1.Перша світова у живописі Німеччини та Франції	48
3.2.Перша світова війна в німецькій та французькій літературі.....	52
3.3.Місця пам'яті щодо Першої світової в Німеччині та Франції	60
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність роботи. У 2018 році світ відсвяткував соту річницю закінчення Першої світової війни. На честь цього було проведено масу міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій, які дозволили узагальнити й підняти нові пласти досліджень в рамках даного періоду. Цей конфлікт став найпершим масштабним військовим зіткненням, у якому прийняли участь 38 держав. Більшість істориків вважають саме Велику війну тією віхою, що розпочинає Новітній період історії людства. Саме тому ця тема є досі важливою і потребує постійного перегляду та нових досліджень і узагальнень.

Франція та Німеччина – одні з провідних держав сучасного світу. Протягом ХХ ст. вони знаходились по різні сторони барикад. Їх суперництво було розпочато задовго до Першої світової. Разом з тим саме ця подія залишила великий відбиток на їх ментальності й історичній пам'яті. З одного боку Франція була визнана «жертвою» і саме їй виплачували найбільші контрибуції, з іншого Німеччина, яку за Версальським договором заклеїли головною «винуватицею» у розв'язанні війни й наклали непомірну суму репарацій. Це лише одна сторона проблеми, що заклала підґрунтя для подальшого конфлікту, але можна з точністю сказати, що саме Німеччина та Франція через спільний кордон, територіальні, економічні, ментальні претензії одне до одного були головними антагоністами на початку ХХ ст. Тому, на нашу думку, є доцільним розглянути саме ці дві країни та порівняти їх світогляд і культурну спадщину, відношення та спогади щодо такої глобальної події, як Перша світова війна.

Робота написана в рамках такого історичного напрямку як «memory studies», для України він є досить сучасним і мало розробленим. Адже, політичні події Першої світової й військова історія вже вивчені досить детально, а питання духовних та матеріальних цінностей в рамках культурної пам'яті певної держави, історія ментальностей, сприйняття суспільством цієї події є новим кутом зору й поглядом на проблему. Дану тематику досліджено

не достатньо і доволі поверхово, вона вимагає широких узагальнень. Саме тому тема нашого дослідження є досить сучасною та актуальною на даний момент.

Об'єкт дослідження: культурна пам'ять Німеччини та Франції.

Предмет дослідження: порівняльний аналіз образу Першої світової війни у культурній пам'яті Німеччини та Франції.

Мета: на основі аналізу джерел та літератури розглянути Першу світову війну в рамках історії ментальностей. Дослідити представлення образу цього глобального конфлікту у культурній пам'яті та уяві двох народів – Франції та Німеччини. Проаналізувати й порівняти їхнє сприйняття й засоби комеморації даної події в національній історії, мистецтві та культурі.

У відповідності з метою дослідження ставляться такі **завдання:**

- 1) розглянути історіографію питання;
- 2) визначити та окреслити джерельну базу дослідження;
- 3) підібрати методи відповідно до теми роботи;
- 4) дослідити образ Першої світової війни в світовому мистецтві першої половини ХХ ст.;
- 5) прослідкувати зміни в репрезентації образу Великої війни в світовому кінематографі;
- 6) розглянути музичні твори присвячені темі дослідження;
- 7) проаналізувати висвітлення та творення образу Першої світової у живописі Німеччини та Франції;
- 8) опрацювати й означити образи Першої світової в художній літературі Німеччини та Франції;
- 9) дослідити місця пам'яті та засоби комеморації Великої війни в сучасному суспільстві Німеччини та Франції.

Хронологічні рамки: дослідження займає період з 1914 р. по 1939 р. Нижня межа – це час початку Першої світової війни, а верхня – Другої світової. Обрані хронологічні рамки обумовлені тим, що саме сучасники Великої війни створили широку джерельну базу в зазначений період і їх враження та спогади є найбільш сильними, емоційними та наближеними до події.

Географічні межі дослідження: Німеччина та Франція.

Наукова новизна роботи: тема Першої світової війни розглянута нами під новим кутом зору та якомога широко й детально. В рамках доволі сучасного історичного напрямку, культурної антропології, нами актуалізовано питання сприйняття та відображення в різних сферах культури та суспільного життя Німеччини та Франції образу Першої світової війни, а також репрезентацію цього образу в історичній пам'яті населення.

Практичне значення дослідження: отримані висновки та матеріали дослідницької роботи можуть бути цікавими для інших дослідників, що вивчають дане питання, викладачів, спеціалістів. Також для підготовки робіт з культурної, політичної чи військової історії, як учбовий матеріал для студентів вищих навчальних закладів та учнів загальноосвітніх шкіл.

Апробація результатів дослідження: матеріал наукової роботи був представлений у вигляді статті на науковій конференції Молодої науки. Тема дослідження: «Перша світова війна очима західних письменників-фронтовиків».

Структура роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота складається зі вступу, 3 розділів, 8 підрозділів, має висновки, 3 додатки, список використаних джерел та літератури, який налічує 152 найменувань. Обсяг основної частини складає 70 сторінок машинописного тексту, загальний обсяг магістерської роботи – 128 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд історіографії питання

В процесі розробки проблематики наукової роботи нами було проаналізовано 95 історичних праць та статей, присвячених вивченню Першої світової війни, історії мистецтва та питанням дослідження колективної пам'яті.

Першу групу літератури становить французька історіографія. Ж.-П. Шевенману своїй книзі «1914-2014. Європа виходить з історії?» [128] аналізує події ХХ століття і зазначає фактори, що призвели до двох світових воєн і забезпечили перехід гегемонії в світі від Великобританії до США. Також він розбирає чому стався економічний підйом Азії та пропонує шляхи для виходу з політичної кризи в сучасній Європі. Варто зазначити, що він не професійний історик, а політик, тому розглядає Першу світову як таку подію, що досі впливає на порядок денний різних урядів й слугує об'єктом політичних маніпуляцій в дні пам'яті та річниці.

Багато французьких дослідників, особливо зі «школи Анналів» присвятили монографії питанню колективної пам'яті. Одним з таких істориків є Ж. Ле Гофф. В його працю «Історія та пам'ять» [83] увійшли чотири його попередні роботи: «Історія», «Пам'ять», «Давність/сучасність», «Минуле/сьогодення». В них він розкриває зміст праці історика з позиції філософії історії. Ж. Ле Гофф розводить поняття «історія» та «пам'ять», перше він визначає як наукову дисципліну, а другу як вихідний матеріал, джерело історії. І задача професійного історика полягає в тому, щоб опираючись на історичну пам'ять написати «об'єктивну» історію. Також автор пише про модернізм та витоки стилю модерн в мистецтві та культурі, про еволюцію пам'яті в різні історичні періоди та її функції, а ще про історичну ментальність. Таким чином, його праця є узагальненням усіх філософських понять та термінів та їх генези, якими ми оперуємо в даній роботі.

Іншим істориком «школи Анналів», який створив свою власну концепцію «місце пам'яті» є П. Нора. У своєму дослідженні ми використали такі його праці, як «Франція-пам'ять» [94], написана у співавторстві з М. Озуфом, Ж. де Пюменжемта М. Вінок; «Теперішнє, нація, пам'ять» [96]; «Історія як захист від політики» [95]; «Всесвітнє торжество пам'яті» [97]. П. Нора розглядає проблеми історичної, колективної пам'яті, історичну свідомість та культурну пам'ять Франції. Його праці стали класикою даної тематики, на них посилаються всі інші дослідники, в тому числі й ті, про які мова піде далі.

Даній тематиці присвятив своє дослідження й інший французький історик та філософ Поль Рікер. У його книзі «Пам'ять, історія, забуття» [108] з позицій феноменологічної герменевтики аналізуються проблеми історії крізь призму людської психіки і таких її механізмів як пам'ять і забуття. Як і Ж. Ле Гофф П. Рікер подає у своїй праці еволюцію пам'яті протягом людської історії, зазначає етапи її розвитку, також він розкриває різні функції і види пам'яті. У другій частині книги автор розкриває механізми, з допомогою яких пам'ять перетворюється в історію, а в третій частині він звертається до філософії історії, а також детально розглядає такий інструмент людської психіки як забуття. В епілозі він також підіймає проблему вибачення та почуття провини, схожу концепцію розглядає у своїй роботі інша дослідниця – А. Ассман.

Ще одним французьким дослідником з питань колективної пам'яті є соціолог М. Хальбвакс. Його праця називається «Колективна та історична пам'ять» [122]. Варто зазначити, що інші представники французької та німецької історіографії, в рамках історії ментальностей, аналізують, досліджують і постійно посилаються саме на нього. Це й Ж. Ле Гофф, і П. Нора, і П. Рікер (в нього окремий розділ присвячений даному досліднику) [83, с. 548-553], і А. Ассман тощо. В своїй роботі М. Хальбвакс розділяє поняття колективної та історичної пам'яті й дає їм своє визначення. Колективна пам'ять, за його теорією, створює зв'язок між минулим і сучасним. Поки події закріплені в пам'яті певного суспільства, їх записувати й вивчати не має необхідності. Ось коли минуле забувається, тоді й потрібна історична пам'ять,

різні комеморативні практики. Іншою роботою М. Хальбвакса є «Соціальні рамки пам'яті» [123]. Саме ця праця поклала початок новому напрямку – соціологічному дослідженню пам'яті.

Темі кіномистецтва, яка також підіймається в рамках нашого дослідження присвятив свою роботу «Том 3. Кіно стає мистецтвом, 1914-1920» [113] Ж. Садуль. В ній він подає основну хронологію фільмів, що вийшли в період з 1915 р. по 1920 р., і дає їм характеристику та оцінку.

Друга категорія опрацьованої літератури – це німецька історіографія. Однією з провідних дослідниць в цій країні з питань колективної пам'яті та психології є А. Ассман. У своїй книзі «Довга тінь минулого. Меморіальна культура та історична політика» [62] вона спробувала узагальнити дослідження соціальних уявлень про минуле, а також здатність людей запам'ятовувати і забувати, завдяки чому вона з'ясувала, що індивідуальні спогади є не тільки безпосереднім свідченням про минуле, а й симптомом, що відображає культурний контекст, в якому знаходиться людина. Окрім цього, А. Ассман продовжила заглиблюватись у поняття колективної, індивідуальної, соціальної, політичної, національної пам'яті й співвідношення між ними. Також вона піднімає питання травми, помилкових, некоректних спогадів, пробіли в пам'яті, витіснення спогадів тощо. Тобто до соціального, політичного й культурного контекстів дослідниця додала ще й психологічний.

Іншим німецьким істориком, що спеціалізується на даному питанні є Ф.Б. Шенк. У своїй статті «Концепція «lieux de memoire» [129] він аналізує концепцію «місць пам'яті» П. Нора й узагальнює дослідження, що проводились іншими істориками в рамках цього напрямку.

Одним із визначних філософів та дослідників ХХ ст. є О. Шпенглер, тому його праці «Роки рішень» [133] та «Занепад Європи» [132] ми також використали в рамках нашого дослідження як ознайомчу літературу.

Останнім представником німецької історіографії в нашій роботі є Ю. Шеррер і її дослідження «Відношення до історії в Німеччині та Франції: опрацювання минулого, історична політика, політика пам'яті» [130]. Ця стаття

стосується пам'яті про Другу світову війну та відношення до цієї події населення Франції та Німеччини. В ньому вона показує різницю між ментальністю цих двох народів, на які прямо вплинули трагічні події ХХ ст. Дослідниця робить висновок, що німці стараються уникати прямої відповіді, коли їх запитують – чи пишаєтесь ви своєю країною, її історією, тощо. Французи ж навпаки говорять відкрито. Це говорить про різне сприйняття свого минуло, про комплекси, сором і травми у німецьких громадян, пов'язані з їхньою історією. Це, нажаль, єдине порівняння щодо колективних уявлень у Франції та Німеччині, яке доступне для ознайомлення.

Щодо третьої категорії, то сюди увійшла вітчизняна українська історіографія. Такі дослідники як С.М. Борчук [66], Л.О. Зашкільняк [73], А.Ю. Мартинов [87], О.П. Реєнт та Б.М. Янишин [107] у своїх статтях підіймали тему дослідження історії Першої світової війни в зарубіжній, українській історіографії, а також енциклопедистиці.

Загалом проблему початку, причини, хід подій та наслідки для Європи та світу Великої війни досліджують такі історики, як О.М. Сич [114-116], С.С. Троян [118, 119], Н.В. Нечаєва-Юрійчук [91]. Остання дослідниця також присвятила статтю питанню висвітлення образу Першої світової в рамках поезії письменників-фронтовиків [92]. Також окремо розглянув проблему використання художньої літератури як історичне джерело О. Погорелову своїй статті «Художня література як історичне джерело для вирішення деяких аспектів історії Першої світової війни» [103].

Політику пам'яті та проблеми історичної пам'яті в контексті Першої світової та загалом як окреме питання досліджували Г.В. Касьянов [77], І.Б. Наумова [90], О. Трохименко [117], а також історичний журнал «Україна модерна» [120].

Також, принагідно до ювілею закінчення Великої війни багато українських істориків прийняли участь у ряді наукових конференцій, присвячених цій події. Це О. Валіон, який видав статтю-узагальнення під назвою «Перша світова війна в історичній пам'яті людства. Матеріали круглого

столу» [67]; О.О. Драч, Л.І. Синявська, В.В. Шевченко «Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Перша світова війна й Україна (До 100-річчя початку Великої війни)» [71]; Н.А. Колесник «Круглий стіл у Миколаєві, присвячений 100-й річниці початку Першої світової війни» [80]; М.Р. Литвин та Л.І. Хахула «Міжнародна наукова конференція «Перша світова війна в історичній долі народів Центрально-Східної Європи» [85]; також всеукраїнська конференція під назвою «Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.» [89].

Зарубіжна історіографія представлена в роботі французькими, німецькими, британськими, американськими, російськими істориками.

Щодо англomовної історіографії, то ми використали монографію Д. Кігана «Перша світова війна» [78], праці А. Крамера [140, 141], роботу американського історика П. Хаттона «Історія як мистецтво пам'яті» [139], а також статті П. Коннертона [137], А. Конфіно [136], Дж. Моса [144], Дж.К. Оліка [146] та Дж. Вінтера [149].

Франкомовна література представлена такими авторами, як Дж.Дж. Беккер [135], Ф. Фішер [138], Т. Ліндеман [143], Дж. Піаже [147], А. Прост [148], а німецькомовна роботою П. Нора [145].

Найбільше статей з боку російської історіографії присвячено питанню образу Першої світової в зарубіжній та вітчизняній літературі, цю проблематику досліджували А.В. Акулінін [58], І.Ф. Герасимова [69], П.В. Лапшин [82], С.М. Ніколаєва [93], А.А. Полетаєва [105]. Місця пам'яті та політику пам'яті досліджували Є.Г. Баранова [63], Є.В. Романовська [111], Ф. Лебєдь [84], М.А. Оболонкова [98], О.А. Александров [59], Р.Ю. Сабанчєєв [112], Е.А. Шеуджен [131].

Отже, проаналізована нами література відображає ступінь вивченості питань, що ми розглядаємо в даній роботі. Так, політика пам'яті та «memory studies» є найбільш дослідженою галуззю історії Першої світової. Розробкою цієї проблематики займалися як зарубіжні, особливо французькі та німецькі історики, так і українські дослідники. Проблема висвітлення образу Великої

війни у мистецтві, особливо у кінематографі та музиці є менш дослідженою та потребує подальших узагальнень та розвідок.

1.2. Аналіз джерел та методи дослідження

Проаналізувавши джерельну базу з теми дослідження ми структурували її за видовою ознакою. Перша категорія – це аудіовізуальні джерела. Це різні сайти та он-лайн архіви, на яких розміщено фотографії, картини, відео, музичні твори та фільми присвячені Першій світовій війні.

До таких належать: аудіо- та відеозаписи періоду Першої світової війни [1], виставка «Человекобойня» в Вупперталі [2], карти битв на Західному фронті [9], кольорові фотографії реалій Першої світової війни [11], фільми присвячені Першій світовій війні [16-18], художня виставка «Бачення війни» [21], серія картин різних художників [3, 5-8, 10, 12, 13,15], фотографії архітектури та скульптури [4, 14,19,20].

Окремо варто вказати на два сайти – це Кинопоиск [18] та IMDb [17], на яких розміщено інформацію про фільми, які зняті на тему Першої світової війни в період з 1914 р. по 1939 р. За допомогою цих ресурсів ми змогли детально проаналізувати еволюцію образу Першої світової в кіномистецтві різних країн і преш за все у Німеччині та Франції й створити порівняльні таблиці та діаграми.

Друга категорія джерел – це художня література. До них відносяться всі твори, які були залучені для дослідження в 2 та 3 розділах. А саме книги таких письменників, як А. Барбюс [22, 23], П. Бенуа [24], Б. Брехт [25, 26], В. Фолкнер [40], Я. Гашек [27], Р. Доржелес [28], Ж. Дюамель [29], М. Залка [31], Р. Олдінгтон [34], П. Елюар [30, 43], Е.М. Ремарк [35], Р. Ролан [36], Л.-Ф. Селін [37, 38], Е. Хемінгуей [41], А. Цвейг [42], Е. Юнгер [44, 45], Ж. Кессель [33], Б. Келлерман [32] а також збірник віршів «Сутінки людства» [39]. Ці джерела дозволили дослідити образи Першої світової в художній літературі й сформулювати обґрунтовані висновки.

Третя категорія – це джерела особового походження. До них відносяться: спогади Вільяма Дженнінгса Брайана щодо потоплення Лузитанії [46]; думки генерала Гельмута фон Мольтке про план Шліффена [47]; Щоденник Вальтера Швігера про Лузитанію [48]; коментарі німецького письменника Фрідріха фон Бернарді про англо-німецькі відносини [49]. Ці джерела допомогли доповнити текст роботи й зробити більш ґрунтовне дослідження.

Остання категорія – це меморіали та «місця пам'яті». Серед них такі джерела, як стаття про відкриття воєнного меморіалу в Карантані [50]; відкриття пам'ятника народним просвітителям Ла-Манша, які загинули у війні [51]; інформація про тури по місцям битв Першої світової війни [52]; фотографії Менінських воріт, м. Іпр [53]; фотографії з місць битв у Прієстському лісі біля м. Понт-а-Муссон [54]; фотографії пам'ятника в Рю-ан-Вуавр та місця битви при Комбре у Франції [55]; фотографії реконструйованих траншей в Ошонвілле, Сомма [56] та фотографії французьких могил на німецькому кладовищі в Тякурті [57]. Вони дозволили прослідкувати, які саме місця, історичні пам'ятки є об'єктами комеморації як з боку держав – Франції та Німеччини, так і самими людьми.

Таким чином, нами було проаналізовано достатню кількість джерел, з яких ми дізнались інформацію щодо уявлень та образів Першої світової війни в міжвоєнний період. За допомогою них було прослідковано як змінювалось ставлення до цієї події в літературі, музичному, художньому та кіномистецтві в першій половині ХХ ст. Дана джерельна база є репрезентативною для нашого дослідження та повною мірою дозволяє дослідити зазначену тематику.

У процесі написання дослідницької роботи було використано наукові принципи, загальнонаукові та спеціально історичні методи.

Аналізуючи Першу світову війну ми застосували системний принцип, адже у цієї події був чіткий початок, кінець і вона тривала понад чотири роки, зачепила 38 країн світу. Тому можна сказати, що Перша світова – це складна штучна система відкритого типу, яка існувала реально, а також абстрактно в думках, уявленнях та спогадах її сучасників.

Окрім цього, у процесі дослідження був використаний принцип об'єктивності. Згідно з ним, об'єкт розглядався у всіх своїх проявах, як негативних, так і позитивних, ми намагались виключити будь-які суб'єктивні судження.

Також був використаний історичний принцип: події, явища розкривались згідно хронології розвитку об'єкту, етапів його становлення.

Щодо загальнонаукових методів, то ми застосували аналіз та синтез у кожному розділі дослідження, в ході відбору та опрацювання джерел та літератури.

Також, був використаний описовий метод в ході написання роботи та для обґрунтування висновків. Окрім цього, залучено охоплююче порівняння в процесі аналізу образів Першої світової війни в мистецтві, культурі та історичній і колективній пам'яті у Франції та Німеччині. Також був застосований метод узагальнення в ході написання висновків для кожного розділу та в кінці роботи.

В другому розділі ми також використали метод статистики з елементами контент-аналізу для розробки таблиць і діаграм. Це допомогло узагальнити й з'ясувати кількість і жанрову різноманітність кінематографічних творів у Франції та Німеччині в досліджуваній період. А також порівняти ці дані між собою й зробити відповідні висновки.

Також було залучено метод бібліографічної евристики, тобто пошук джерел з проблематики дослідження, в тому числі документів, наукових та науково-популярних праць, Інтернет-джерел.

Щодо спеціально історичних методів, то перш за все був використаний хронологічний метод для структурування розділів та підрозділів за хронологією подій.

Також застосовано історико-порівняльний метод в ході аналізу літератури, музичних творів, кінокартин, «місць пам'яті» й співставленні втілених в них спогадів, уявлень та оцінок щодо Великої війни в Німеччині та

Франції. Й історико-генетичний для визначення причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними явищами та процесами.

Таким чином, нами були використані як загальнонаукові так і спеціально історичні методи та принципи історичної науки. Це допомогло проаналізувати залучені джерела й літературу, дослідити й дати ґрунтовні відповіді на задані в науковій роботі завдання.

РОЗДІЛ 2

ОБРАЗ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СВІТОВОМУ МИСТЕЦТВІ

2.1. Розвиток мистецтва у першій половині XX ст.

Перш ніж розглядати детально, на конкретних прикладах, втілення образу Першої світової війни у різних напрямках світового мистецтва, варто вказати його основні течії, рухи, стилі та види, які переважали й розвивались у першій половині XX ст.

Як і в попередні періоди історії в цей час продовжувало існувати офіційне, або ж реалістичне академічне мистецтво. Тобто, відображення в музиці, архітектурі, скульптурі, живописі тощо об'єктів існуючої дійсності якомога точніше. Але, окрім цього, ще в середині та наприкінці XIX ст. з'явилися нові стилі, які й надихнули появу модернізму. Це, перш за все, був символізм та примітивізм. Перша течія в основу ставила символ, ідею, підсвідомі відчуття й емоції. Друга зверталась до чистих кольорів, спрощених форм, ліній, митці надихались дитячою, народною творчістю, а також мистецтвом народів Африки, Океанії, Америки та Сходу. Також паралельно розвивався імпресіонізм (кін. XIX – поч. XX ст.), який прагнув передати найменші зміни, рухи в навколишньому світі, мінливість світла, висловити почуття художника, письменника тощо. Всі ці течії протиставляли себе реалізму та академізму, відкидали його правила та догми й намагалися віднайти нові форми вираження ідеї автора.

Також варто зупинитись на термінології. Окрім поняття «модернізм» також використовують «авангард» для характеристики всіх течій та напрямків цього періоду. Й умовно його хронологічні рамки визначені з 1907 р., з появи кубізму, до кінця 1960-х рр. [76].

Першою мистецькою течією початку XX ст., яка передувала появі модернізму, є фовізм. Він бере свій початок з 1905 р. і завершує своє існування як творче об'єднання в 1908 р. Такі митці, як Анрі Матісс, Моріс Вламінк, Андре Дерен, Альбер Марке та Рауль Дюфі організували в Парижі виставку

своїх робіт, які вирізнялись яскравими дисонуючими кольорами, за це їх прозвали дикими (від фр. *fauve*). Яскравим прикладом цього стилю є Анрі Матісс з його картиною «Танець» 1910 р. (Додаток А, мал. №1).

Наступним напрямом, який своєю появою і ознаменував початок авангардного мистецтва, є кубізм. Його засновником вважають Пабло Пікассо з його «Авіньйонськими дівчатами» 1907 р. (Додаток А, мал. №2). Через зображення навколишнього світу в спрощених геометричних формах, митці цього стилю намагались знайти нові способи розуміння реальності. Кубізм пройшов три етапи розвитку:

- 1) сезанновський період (1907-1909 рр.);
- 2) аналітичний (1911-1912 рр.);
- 3) синтетичний (1913-1914 рр.) [76].

Ще одним модерністським напрямком початку ХХ ст. є футуризм. Його виникнення датують 1909 р., а ідейним центром є Італія. Динамічність, прискорення темпу життя, урбаністичні мотиви, індивідуалізм – це ті елементи, які митці цього художнього стилю намагались передати в своїх роботах. Це такі творці, як Умберто Баччоні, Джіно Северіні, Карло Карра, Луїджи Руссоло тощо. Їх ідейним вождем був письменник Філіппе Марінетті. Але вже в 1920-х рр. футуризм занепадає.

Саме ця течія, хоч і з'явилась до початку Першої світової війни, проте відобразила ту мораль і цінності, які були характерні тогочасному мілітаризованому суспільству. Це, по-перше, усунення людини на другий план, дегуманізація. Для футуристів було важливіше передати машини, гамір міста, урбанізований простір, прогрес, а не почуття, емоції, обличчя та людські фігури. По-друге, відкидався психологізм та духовність. Зображались тільки механізми, динаміка, рух. Так, як цей напрям існував до 20-х рр., то тема війни в ньому також відобразилась, це, наприклад, картина Джіно Северіні «Бронепотяг» (Додаток А, мал. №3). Цей твір передає динаміку руху бронепотяга, в якому знаходяться солдати, які готові до стрільби. Всі однакові,

їх індивідуальність і життя знецінені, вони в очікуванні ворога, а поруч з ними велика гармата.

Однією з течій модернізму, яка також виникла на початку ХХ ст. є експресіонізм. В Німеччині було два головних центри цього напрямку – Дрезден (група художників «Міст», 1905 р., Е. Кірхнер, К. Ротлуф, О. Мюллер, М. Пехштейн) та Мюнхен («Синій вершник», 1912 р., В. Кандинський, Ф. Марк, Л. Фейнінгер). Експресіоністи протиставляли себе як офіційному мистецтву, так і імпресіонізму. Примітивність форм художники компенсували за рахунок експресивних виразних засобів, таких, як дисгармонія кольорів, різкі контрасти, лінії, контури. Вони намагались передати рухи та ритми, відобразити почуття та емоції. Ці об'єднання митців проіснували до кінця Першої світової й розпались. Картина, що яскраво характеризує цей напрямок – «Христос в газовій масці» (Додаток А, мал. №4). В ній художник Жорж Грос зобразив Бога, розіп'ятого на хресті посеред поля, на його обличчі противогаз, а руки й ноги перев'язані колючим дротом. Картина кидає виклик й яскраво відображає зневіру та розчарування цього покоління, яке пережило війну, знецінило людське життя та релігію.

Експресіонізм виник як реакція на революції та воєнні конфлікти ХХ ст., в тому числі й на Першу світову. Подібним напрямком був і дадаїзм. Він існував у 1916-1922 рр. в Німеччині, Франції та Швейцарії. Сама назва нічого не означає і головний лозунг художників цього стилю – повне заперечення цінностей, філософії, будь-яких сенсів у мистецтві. Яскравим представником дадаїзму був Марсель Дюшан і надзвичайно відомим став пісуар, який він назвав «Фонтан» і представив як витвір мистецтва у 1913 р. (Додаток А, мал. №5).

Такі художники, як Андре Бретон, Луї Арагон, Жан Кокто, Поль Елюар, Макс Ернст та інші були прибічниками іншого стилю, а саме сюрреалізму. Він сформувався під впливом дадаїстів та виник у 1924 р., коли письменник Андре Бретон опублікував «Маніфест сюрреалізму». За мету ставилось зображення алогічного, надприродного, потойбічного, інтуїтивного, підсвідомого,

ірраціонального. Натхнення художники черпали з філософії А. Шопенгауера, З. Фрейда, А. Бергсона. Найбільш яскравим представником цього напрямку є Сальвадор Далі і його твори, наприклад, «Постійність пам'яті» 1931 р. (Додаток А, мал. №6). Сюрреалізм також відображав розчарування ідеалами та цінностями, що панували до Першої світової й відкидали їх, зображаючи абсурдність світу у формі візуальних ілюзій та парадоксальних форм.

Ще одним авангардним напрямком є абстракціонізм. Він виник в 1910 р. Цей стиль – це кульмінація модернізму й відходу від предметності та реалізму в зображальному мистецтві. Його характерними рисами є абстрактні форми, лінії, геометричні фігури, які виражають якусь ідею чи об'єкт. Василій Кандинський і його «Композиція VIII» (Додаток А, мал. №7) є представником цього стилю в живописі.

Відгалуженнями вже названих напрямків модернізму є також орфізм, пуризм, супрематизм, лучизм тощо. В них заглиблювались різні художники і намагались найбільш точно передати форми, кольори й інші елементи, на яких зосереджували свою увагу митці цього періоду, відходячи від класичного мистецтва. Всі ці експерименти першої половини ХХ ст. можна висловити за допомогою цитати Макса Жакоба: «Значення твору мистецтва – у ньому самому, а не в імовірних порівняннях з реальністю» [76].

Окрім живопису зазнали змін також і інші види мистецтва. Наприклад, архітектура та скульптура. В ХІХ ст. сталась промислова революція, індустріалізація, науковий прогрес тощо. Це спричинило такі перетворення в суспільному житті, як подальша урбанізація, зростання кількості населення, переушільнення забудови міст, підвищення етажності та знищення зелені [74]. Модерні течії також впливали на розвиток архітектури на початку ХХ ст. Й все це призвело до появи нових майстрів, які експериментували з матеріалами (залізобетон, готові плити, скло), формами будівель і перш за все почали звертати увагу на їх функціональне призначення.

Перша світова війна також мала свій вплив на архітектуру та скульптуру, адже багато міст, селищ, будівель були повністю знищені, або ж обстріляні. Й

ця проблема також вимагала свого вирішення. Окрім цього, скульптори створили чимало меморіалів, пам'ятників, барельєфів тощо, які консервували пам'ять про місця битв та імена й зображення полеглих героїв.

Прикладами авангарду в архітектурі був Ар Нуво у Франції, Сецесіон в Австрії, Югендстиль в Німеччині, Ліберті в Італії тощо. Представники цього напрямку відкидали старі традиції, зосереджувались на функціональній складовій і використовували надбання нових віянь в модерному мистецтві, наприклад, ірраціоналізм, декоративність, натхнення східними культурами. Яскравим втіленням цих ідей є Собор Ла Саграда Фамілія в Барселоні, архітектора Антоніо Гауді (Додаток А, мал. №8).

В подальшому, особливо після Першої світової, сформувалися два основних напрямки в архітектурі першої половини ХХ ст. – це функціоналізм та органіцизм. Це було пов'язано з викликами післявоєнного періоду, а саме зруйнування міст, будинків, промислових центрів і потреба в їх відбудові.

Баухауз виник в 1919 р. із заснуванням В. Гроппіусом Вищої школи будівництва і художнього конструювання. Представниками цього стилю є також Міс ван дер Рое та Ле Корбюзьє, Бруно Таут. Він існував до 1933 р., поки в Німеччині до влади не прийшли нацисти. Конструктивність, раціоналізм, функціональність, утилітаризм, техніцизм – ось головні засади цього напрямку архітектури. Перш за все це стосувалось промислових будівель, багатоквартирних будинків, офісів, державних забудов, замських вілл тощо. Одним з прикладів є будівля Ліги Націй в Женеві (Додаток А, мал. №9).

Іншим популярним напрямком була органічна архітектура, засновником якої вважають американця Ф.Л. Райта. Представники цього стилю (Алвар Аалто, Міс ван дер Рое) вважали, що будівля має бути не лише функціональною, але й мати простір для розваг, виховання та мати зв'язок з навколишнім середовищем. Тому вони використовували природні матеріали (дерево) й навіть форма будівель вписувалась в ландшафт, або повторювала його елементи. Яскравим прикладом цього напрямку архітектури є «Будинок над водопадом» Френка Ллойда Райта, 1936 р. (Додаток А, мал. №10).

Модерні напрямки справили свій вплив і на скульптуру. Це перш за все експресіонізм (Ернст Бардах «Пам'ятник полеглим», 1931, Магдебург (Додаток А, мал. №11)). Також кубізм, Олександр Архипенко в рамках цього стилю винайшов нові засоби вираження в скульптурі, а саме контраформу (використання увігнутих в середину, або пустих елементів), скульптуро-живопис (застосування різних матеріалів та фарб), «ліпка світлом» (ажурна скульптура, яку підсвічували зсередини). Представниками авангарду в цьому виді мистецтва також були А. Лоран, Ж. Ліпциш, О. Цадкін, А. Джакометтітощо. Ці митці не одноразово змінювали свій стиль на інший, наприклад, пуризм, конструктивізм, сюрреалізм, футуризм тощо. Представниками останнього також були К. Бранкузі, Г. Арп, Н. Габо, А. Певзнер [74]. Загалом, модернізм торкнувся всіх видів мистецтва, в тому числі літератури, кіно й театру.

Таким чином, в першій половині ХХ ст. в архітектурі існували дві протилежні тенденції: урбаністична (створення дешевих функціональних будівель, розрахованих на промислові, технологічні цілі, житло робітників) та дезурбаністична (створення функціонального, але разом з тим природного простору, який має поєднати потреби людини, архітектурні рішення й навколишнє середовище). Всі зображальні види мистецтва, такі, як живопис, скульптура, кіно, займались пошуком нових засобів вираження, форм, інтерпретацій і заперечували класичне, академічне, реалістичне мистецтво як таке, що більше не відповідає викликам сучасності. Митці критикували довоєнні цінності, релігійні уявлення, філософію, адже вони не вберегли світ від такої кровопролитної війни. Проте, не зважаючи на авангард, академічне мистецтво продовжувало існувати у вигляді романтизму, нового реалізму тощо. В усіх цих напрямках після Першої світової стався перелом, деякі з них зникли, або ж навпаки з'явилися зовсім нові. Це свідчить про прямий вплив такої глобальної події на мистецтво та світовідчуття митців.

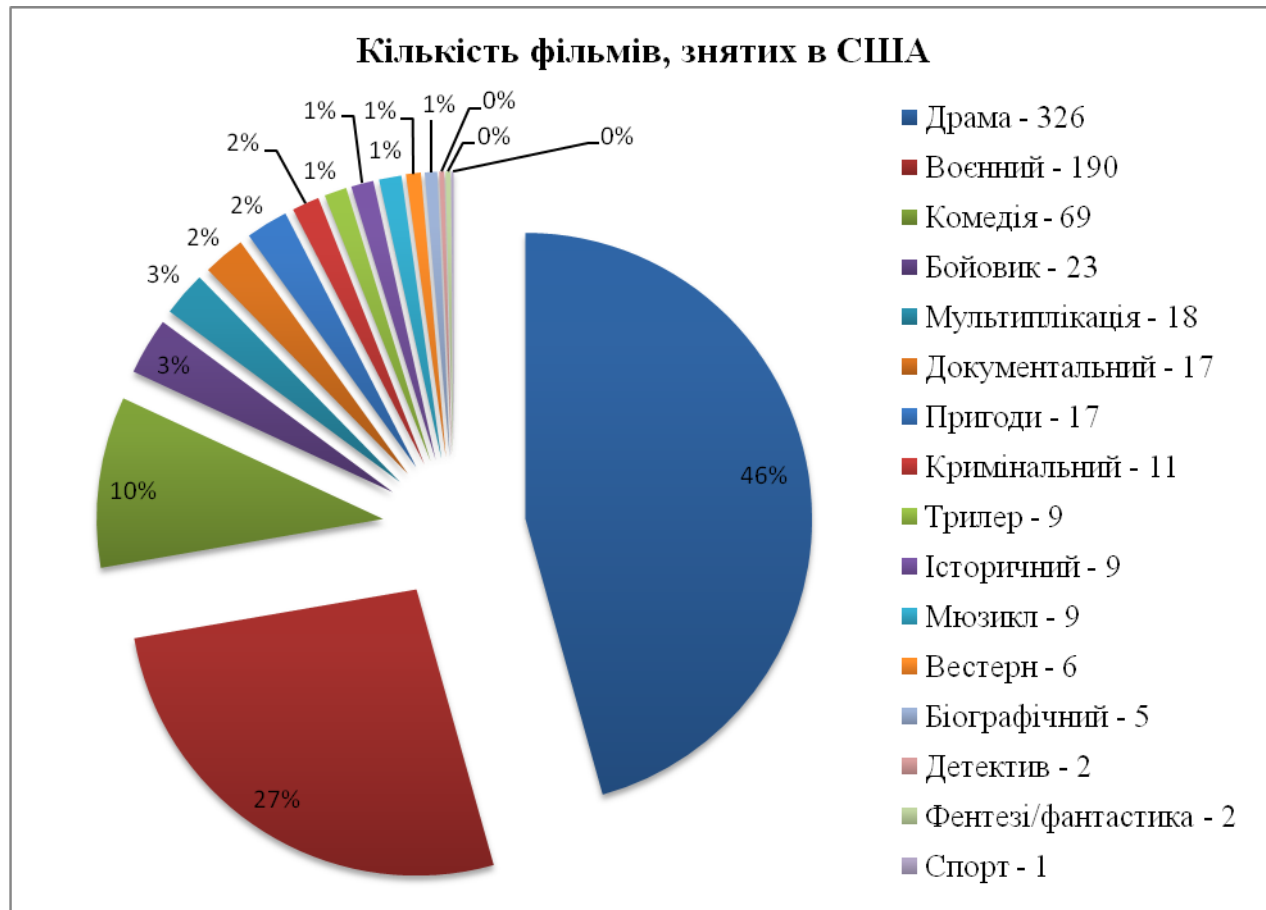
2.1. Образ війни в художньому кінематографі

Одним із засобів збереження історичної події в культурній пам'яті є створення художніх фільмів. Перша світова війна не є виключенням. Нами проаналізовано 555 стрічок, які були зняті в період з 1914 по 1939 рр. Вибірка ґрунтувалась на тих картинах, інформація про які є доступною в мережі Інтернет, а саме на таких сайтах, як IMDb [17] та Кинопоиск [18]. Звісно, багато фільмів цього періоду були втрачені, або ж знищені, але решта й зараз доступні для перегляду й зберігаються в бібліотеках, музеях та архівах світу.

З 555 кінострічок найбільшу кількість становлять американські. В США під час Першої світової війни та в міжвоєнний період було знято 415 фільмів. Більшість вціліли повністю, про інші збереглися тільки назви й деяка інформація. За жанровою приналежністю їх можна зобразити за допомогою діаграми (див. малюнок 2.1).

Малюнок 2.1

Жанри американських фільмів, зняті в період 1914-1939 рр.

Як ми бачимо, найбільший відсоток становлять драми і воєнні фільми. Головний акцент таких картин на емоціях, почуттях і військових подіях. Людям легше переживати, співчувати солдатам, медсестрам тощо, коли вони бачать їх на екрані. Тим паче, що США пізніше інших держав вступили у конфлікт й боротьба не велась на їх території. В даному випадку фільми є засобом вираження емпатії, а також сублимації негативних думок і вражень (наприклад, за допомогою комедій), жахів фронтового життя. Також, це гарний спосіб пропаганди, рекрутинга добровольців та формування образу ворога (особливо у шпигунських картинах та бойовиках).

Окремим жанром кінематографу, що викликає особливий інтерес, є мультиплікація. Зображення реалій Першої світової, побуту, різних сторін конфлікту для дітей в США мало велике значення судячи з кількості мультфільмів, випущених у цей період. Це такі стрічки, як «Полковник Хеза Лайнер» 1915 р., «Танк Боббі Бамбса» 1917 р., «Боббі Бамбс стає асом» 1918 р., «Піхотинець», «Приєднання до танків», «Удача в армії», «Семидесятиміліметрова пушка», «Наші чотири дні в Німеччині», «Назад на Балкани», «На фронті», «Полювання на підводні човни» і «Туз та джокер» 1918 р. Бада Фішера, «Не так вже й тихо» 1930 р., «Боско піхотинець» та «Тупий патруль» 1931 р., «Бум бум» 1936 р., «Яка ціна Поркі» 1938 р. [18]. Мультиплікація дозволяє у спрощеній формі донести до сімей потрібні думки й цінності: патріотизм, доблесть, честь, вірність своєї армії з одного боку й підступність, віроломність та деспотизм ворога з іншого. Знову ж таки, в умовах війни формування негативного образу Центральних держав і антинімецька пропаганда відіграла дуже важливу роль, тому використовували будь-які засоби, щоб це показати.

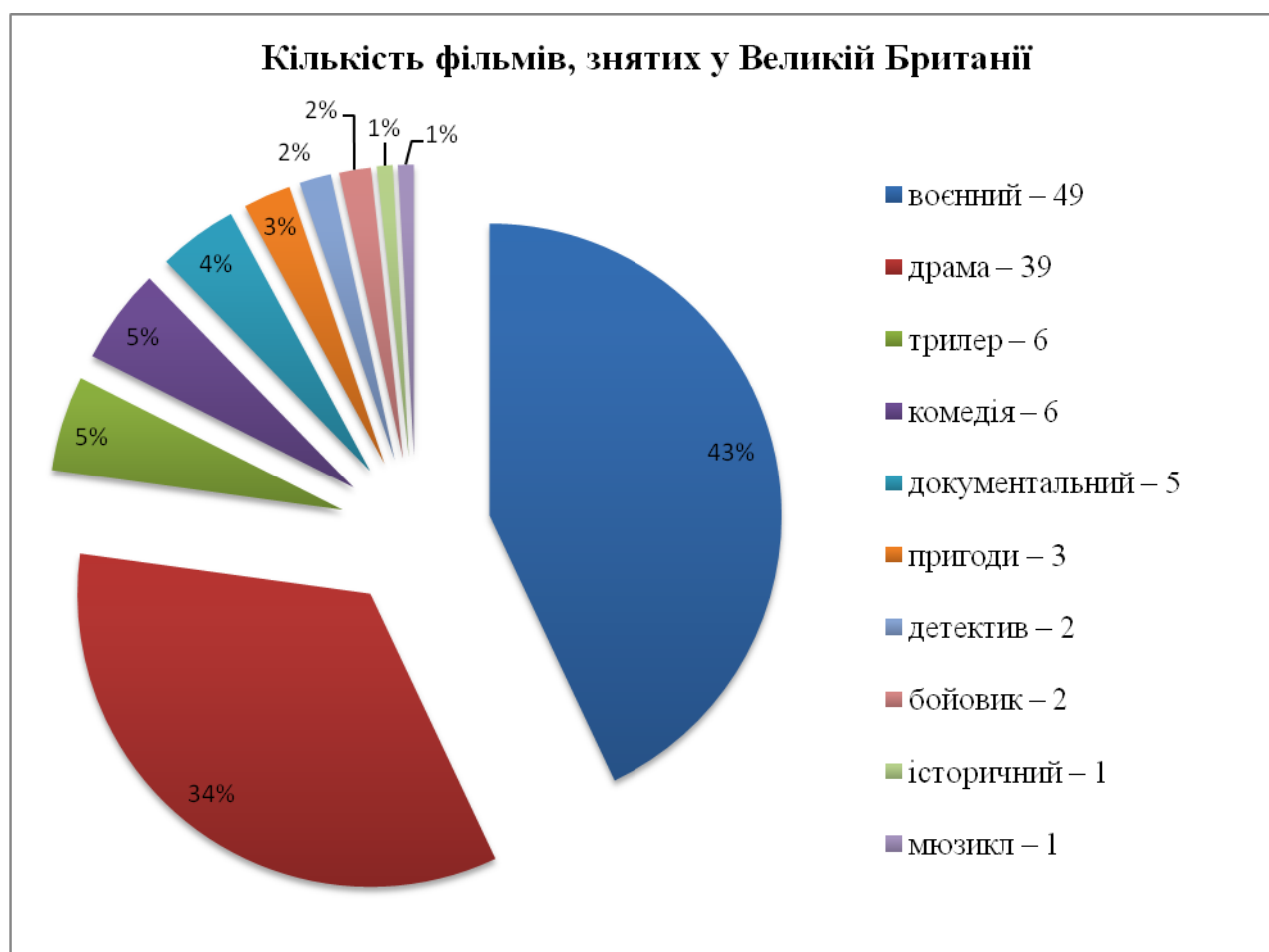
В цих мультиплікаційних фільмах підіймаються зовсім не дитячі теми, наприклад в «Самоволці» 1918 р. розповідається про американських солдат, які після капітуляції Німеччини чекають на демобілізацію й повернення додому. Один з найбільш нетерплячих не витримав і самовільно покинув службу, за ним приїхав автомобіль і забрав в невідомому напрямку. Або ж «Гибель

«Лузитанії» 1918 р. [18]. Це короткометражний анімований фільм, який детально розповідає про затоплення німецьким підводним човном американського пасажирського судна. В ньому є документальні кадри й чорно-білі відзняті сцени. Тобто, його дитячим назвати взагалі не можна, він розрахований на дорослу аудиторію. Мультиплікація використана в ньому лише як художній елемент.

Також велику кількість фільмів в період з 1914 по 1939 рр. було створено у Великій Британії. Всього це 62 картини, які жанрово можна розмістити за допомогою діаграми (див. малюнок 2.2).

Малюнок 2.2

Жанри британських фільмів, зняті в період 1914-1939 рр.

У цій країні також найбільше відсотків займають воєнні картини та драми. Це вже говорить про світову тенденцію, що не дивно, знаючи які психологічні травми суспільству принесла Перша світова. Тим паче, що жанр драми є загалом одним з найпопулярніших.

В деяких фільмах Перша світова війна зображена як основа сюжету, це, наприклад, «Все гримить» 1936 р., «Каліка Іпру» 1915 р., «Біженець» 1918 р. або ж «Шпигун у чорному» 1939 р. тощо [17]. Проте, в інших картинах події Великої війни виступають лише фоном для головної історії, або ж одним з багатьох сюжетів. Одним з таких фільмів є «Королівська кавалькада» 1935 р. [17] в ньому розповідається про головні події, що відбулись у Великій Британії за правління Георга V, від руху суффражисток до Першої світової й Великої депресії. Або ж багато драматичних фільмів, в основі яких лежить історія кохання, боротьба за спадщину чи шпигунський сюжет.

Незважаючи на те, що найбільше картин у воєнний та міжвоєнний період продукували саме США та Великобританія, в Німеччині також було знято 24 стрічки присвячені подіям Великої війни. За жанром їх можна звести до таблиці (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

Фільми, зняті в Німеччині у період 1914-1939 рр.

№	Назва	Рік	Режисер	Жанр	Короткий опис
1	Щоденник докора Харта (Das Tagebuch des Dr. Hart)	1918	Пауль Лені	Драма, мелодрама	Спроба боротьби з антинімецькою пропагандою, оприлюдненою союзниками.
2	Наш Емден (Unsere Emden)	1926	Луї Ральф	Історичний	Зображені операції німецького крейсера Першої світової війни Емдена. У 1932 році Луї Ральф переробив цю історію зі звуком під назвою «Крейсер Емден».
3	Підводний човен Ведігана (U-9 Weddigen)	1927	Хайнц Пауль	Драма, воєнний	Фільм заснований на подвигах підводного човна U-9 під командуванням Отто Веддігена під час Першої світової війни. За темою він схожий на «Наш Емден», який також зображував Імператорський німецький флот в героїчному плані.

4	Повернення додому (Heimkehr)	1928	Джо Май	Драма, мелодрама, воєнний	За романом Леонгарда Франка «Карл і Анна». Історія про втечу двох німецьких військовополонених з сибірських свинцевих рудників. Карлу вдається дістатися до Німеччини раніше свого друга Ріхарда, і він поселяється в будинку його дружини Анни. Карл і Анна закохуються одне в одного.
5	Через Бранденбургські ворота. Сол все ще Унтер Лінден (Durchs Brandenburger Tor. Solang noch Untern Linden)	1929	Макс Кнаак, Уільям Дітерле	Драма	Опис не знайдено.
6	Західний фронт 1918 (Westfront 1918)	1930	Георг Вільгельм Пабст	Драма, мелодрама, воєнний	Фільм знятий за романом Ернста Югансена «Четверо піхотинців». У центрі фільму доля 4 німецьких солдатів: «баварця», Карла, «Студента» і «Лейтенанта». Карл їде додому у відпустку, де бачить, до якої убогості війна довела його сім'ю. На фронт він повертається як раз перед великим наступом французьких танків.
7	Сомма. Могила мільйонів (Die Somme. Das Grabder Millionen)	1930	Хайнц Пауль	Воєнний	Документальні кадри з архівних матеріалів німецького французького та англійського походження. Архівні зображення доповнюються сценами з німецькою матір'ю, яка втрачає своїх трьох синів, і задніми сценами.

8	Горивполум'ї (Berge in Flammen)	1931	Карл Хартль (нім.), Луїс Тренке р (фр.)	Драма, воєнни й	У фільмі зображений один з епізод часів 1-ої Світової війни, який проходив в горах Тіролю. Австрійський батальйон утримує позиції на вершині, і так як прямою атакою її не взяти, італійські солдати, намагаються закласти динаміт і підірвати позиції ворога. Поки рядові австрійці прислухаються до гуркоту в гірському утробі, один з офіцерів здійснює на лижах відчайдушну вилазку в своє рідне село, де італійці влаштували собі штаб-квартиру. Офіцер виконує своє призначення і стає героєм.
9	Солідарність (Kameradschaft)	1931	Георг Вільгел ьм Пабст (нім.+ф р.)	Драма	Після закінчення Першої світової війни німецька шахта поділена між Францією і Німеччиною. Одного разу на французькій стороні відбувається аварія. Німецькі шахтарі організують добровільну рятувальну команду і відправляються на допомогу французьким товаришам. Люди, які зовсім недавно воювали один проти одного, стають товаришами.
10	Зворотна сторона (Die andere Seite)	1931	Хайнц Пауль	Драма. воєнни й	Капітан Стенхоп - командувач британської роти солдатів. Молодий лейтенант Релі захоплюється ним ще з довоєнних днів. Поки Стенхоп намагається зберегти образ зразкового солдата, насправді він розчарований і бореться зі своїм відчаєм алкоголем, весь час чекаючи сигналу, щоб розпочати наступ на німців. Коли він настає, це призводить до катастрофи.

11	Нейтральна земля (Niemandland)	1931	Віктор Тривас, Джордж Шданофф	Драма, воєнний	Показано життя громадян п'яти різних держав. Всі п'ятеро потрапляють на війну і перетинаються в одному місці на нейтральній смузі. З військових супротивників всі п'ятеро, не дивлячись на те, що говорять на різних мовах, стають товаришами, об'єднаними солідарністю і зневагою до війни.
12	Дуомон – пекло під Верденом (Douaumont – Die Hölle von Verdun)	1931	Хайнц Пауль	Драма, воєнний	Документальний фільм реконструює боротьбу німецьких та французьких дивізій навколо Форт-Дуомона з лютого по жовтень 1916 р. в рамках нападу на Верден.
13	Крейсер «Емден»	1932	Луїс Ральф	Драма, воєнний	Історія про Крейсер Емден та його людей під час Першої світової війни, доповнена історією кохання, суперництва та героїзму. Це римейк німецького фільму «Наш Емден» 1926 р.
14	Три імператорських піхотинця (Drei Kaiserjäger)	1933	Франц Хофер, Роберт Ланд		Опис не знайдено.
15	Світанок (Morgenrot)	1933	Вернон Сьюелл, Густав Ушицкі	Драма, воєнний	У 1915 р. капітан Ліерс, командир підводного човна, залишає рідне місто з 2-м офіцером та радіооператором. Під час патрулювання вони затоплюють британський броньований крейсер, але, на них нападає підловлювач. Вони занурилися під воду. На човні 10 членів екіпажу, але є лише 8 рятувальних пристроїв. Ліерс дає наказ, щоб екіпаж використав їх, але вони не слухаються, або всі виходять, або ніхто.

16	Світанок (Morgenrot)	1933	Густав Учіцкі	Драма, воєнни й	Дія фільму розгортається під час Першої світової війни і розповідає про долю екіпажу німецького підводного човна. Головний герой вимовляє легендарну для німців Третього рейху фразу: «Можливо, ми, німці, живемо не дуже добре, але ми вміємо красиво вмирати. Ми залишимося тут всі». Пропагандистський фільм.
17	Штурмовий батальйон 1917 (Stoßtrupp 1917)	1934	Людвіг Шмід- Вілді, Ганс Цоберл айн	Воєнни й	Фільм оповідає про шлях бійців штурмового батальйону, які воювали на Західному фронті. Протягом усього 1917 р. їх перекидають на найважчі ділянки фронту, де ведуться найбільш кровопролитні бої: на річці Ена в Шампані, потім у Фландрії, при Камбре. Відтворені жахи Першої світової війни: нескінченні артобстріли, бруд позиційної війни, рукопашні сутички і штурмові атаки, підрив укріплень і «зачистка окопів», газова атака і бій з танком.
18	Чоловік хоче до Німеччини (Ein Mann will nach Deutschland)	1934	Пауль Веген ер	Бойови к	Південна Америка 1914 р. Троє інженерів – німець Хаген, британець Корнер і француз Дюваль – на службі у венесуельця Ортігес-Верке. Коли вони дізнаються про початок війни в Європі, троє тепер ворожих між собою людей відправляються на війну. Також бридкий приятель Хагена Брек, бригадир, хоче повернутись до Німеччини з ним.
19	Військовослуж бовець (Standsschütze Bruggler)	1936	Вернер Клінгл ер	Драма	Заснований на романі Антона Графа Боссі-Федріотті, на основі щоденника Антона Брюглера. Місце зйомки було в Доломітах.

20	Сценічний заєць (Der Etappenhase)	1937	Джо Шт्योंкель	Мелодрама, комедія, воєнний	Комедія присвячена групі німецьких солдат, що знаходяться за лініями у захопленому французькому містечку під час I Світової війни. Гюнтер Людерс відправляється на полювання на кроликів. Але майор стріляє по кролику в той же час, що і він. Офіцер наказує Людеру приготувати його. Людерс знаходить кішку такого ж розміру. Майор наказує Людеру приготувати також рагу.
21	Операція Майкл (Unternehmen Michael)	1937	Карл Ріттер	Драма, воєнний	Перший з трьох фільмів про Першу світову війну, яку він зробив в період Третього Рейху. Заснований на п'єсі 1932 р. Ганса Фріца фон Цвеля «Весняна битва» про німецьку наступальну операцію Майкл під час Першої Світової війни, що розпочалася 21 березня 1918 р.
22	Патріоти (Patrioten)	193	Карл Ріттер	Драма	Опис не знайдено.
23	Відпустка на чесне слово (Urlaub auf Ehrenwort)	1938	Карл Ріттер	Драма, воєнний	Пропагандистський фільм, останній із трьох фільмів, знятих про Першу світову війну, у період зародження нацистської Німеччини. Девід Стюарт Халл у своєму дослідженні нацистських фільмів у 1969 р. зазначив, що він дуже нагадує «Прощання», британський фільм режисера Тіма Уілана, який був знятий у тому ж році. За мотивами однойменної автобіографічної новели Кіліана Колла.

24	Тринадцять чоловіків і гармата (Dreizehn Mann und eine Kanone)	1938	Йоханнес Мейер	Комедія, воєнний	Перша світова війна, Східний фронт. Спеціальна батарея, що складається з тринадцяти солдатів і гармати. Позиція гармати видається росіянам і гармата знищується. Кожен із тринадцяти чоловіків підозрюється у зраді. Всім загрожує смертна кара, якщо зрадника не знайдуть. Нарешті вони приходять до спільної думки хто скоїв зраду. Їм вдається відстежити російського шпигуна. Нацистський військовий пропагандистський фільм.
----	--	------	----------------	------------------	---

Німецькі фільми цього періоду, так само як і американські чи британські, намагалися передати велич та силу своєї армії, її подвиги та завоювання на фронті, це такі стрічки, як «Щоденник доктора Харта» 1918 р., «Наш Емден» 1926 р., «Підводний човен Веддігена» 1927 р. [18] тощо. Але були картини, що навпаки зображали Першу світову війну як незрозумілу, непотрібну, де солдати задаються питанням за що та навіщо вони воюють, і навіть сперечаються про те, хто ж розпочав цю бійню і критикують свій уряд та владу. Таким є фільм «Західний фронт 1918» 1930 р. [18]. Також була спроба з боку німецького режисера Хайнца Пауля у його фільмі «Зворотна сторона» 1931 р. [17] подивитись на війну з точки зору супротивника. Головним героєм є британський капітан Стенхоп, який страждає від алкоголізму. Подібною стрічкою є також «Нічийна земля» 1931 р. [17], в якій представники п'яти різних ворогуючих держав стикаються на фронті і стають товаришами. Таким чином, тема пацифізму й гуманізму в німецькому кінематографі також підіймалась.

Й окремо можна виділити воєнні стрічки про Першу світову війну Третього рейху, режисером яких був Карл Ріттер. Це «Операція Майкл», «Патріоти» 1937 р., «Відпустка на чесне слово» 1928 р. [18]. Вони є пропагандистськими за суттю й мали на меті показати велич та перемоги

німецької армії. А також підготувати країну до Другої світової, створити образ ворога, підняти старі образи й претензії.

У Франції за 1914-1939 роки було знято 20 фільмів, про які також є доступна інформація (див. таблицю 2.2).

Таблиця 2.2

Фільми, зняті у Франції в період 1914-1939 рр.

№	Назва	Рік	Режисер	Жанр	Короткий опис
1	Французька армія після дев'яти місяців війни (L'armée française après neuf mois de guerre)	1915	Альфред Мачін	Документальний, короткометражка, воєнний	Опис не знайдено.
2	Французька артилерія на фронті (L'artillerie française sur le front)	1915	Альфред Мачін	Документальний, короткометражка, воєнний	Опис не знайдено.
3	Після 305 днів війни, мораль солдата (Après 305 jours de guerre, le moral du soldat)	1915	Альфред Мачін	Документальний, короткометражка, воєнний	Опис не знайдено.
4	Наші воїни в траншеях Нотр-Дам де Лоретт і Сошес (Nos poilus dans les tranchées de Notre-Dame de Lorette et de Souchez)	1915	Альфред Мачін	Документальний, короткометражка, воєнний	Опис не знайдено.

5	Після останньої французької атаки Хартманнсвіллер (Après la dernière attaque française de l'Hartmannswiller)	1915	Альфред Мачін	Документальний, короткометражка, військовий	Опис не знайдено.
6	Різдво волохате (Le Noël du poilu)	1915	Луї Фейад	Драма	Опис не знайдено.
7	Французькі матері (Mères françaises)	1917	Рене Ервіль, Луї Меркантон	Драма, військовий	У фільмі показано трагедію французьких жінок, які проводять рідних і близьких на війну і втрачають їх у боях.
8	Діти в руїнах (The Kiddies in the Ruins)	1918	Джордж Пірсон (фр.+брит.)	Короткометражка, драма, військовий	У Франції діти-сироти допомагають втраченому британцю.
9	Я звинувачую! (J'accuse)	1919	Абель Ганс	Жахи, драма, військовий	Війна розлучила закоханих. Герой, пройшовши всі жахи битв і, залишившись в живих, дав клятву розповісти людям правду про побачене.
10	Кенігсмарк (Koenigsmark; The Secret Spring)	1923	Леонс Перре	Мелодрама, військовий	Княгиню Аврору змусили бути у шлюбі з князем Рудольфом. Він готується виїхати в Конго, але його вбиває брат. Аврора їде до батька в Париж, і дізнається там про смерть чоловіка. Вона повертається до Королівства, де зустрічає вихователя, який закохується в неї. Війна оголошена, і вихователь втрачає своє життя у Вердені. Аврора вирушає до Франції і кладе вінок до Могили Невідомого Солдата з думкою, що вона може бути його. Це адаптація роману «Кенігсмарк» 1918р. П'єра Бенуа.

11	Верден, бачення історії (Verdun, visions d'histoire)	1928	Леон Пур'є	Воєнний, документ альний	Він зображує битву при Вердені з використанням кадрів кінохроніки та драматичних сцен. Більшість людей у фільмі – це французькі та німецькі ветерани Першої світової війни, в тому числі маршал Філіп Петен. Фільм має пацифістське повідомлення.
12	Горивполум'ї (Berge in Flammen)	1931	Карл Хартль, Луис Тренкер (фр.+нім)	Драма, воєнний	Опис не знайдено.
13	Солідарність (Kameradschaft)	1931	Георг Вільгельм Пабст (фр.+нім)	Драма	Опис не знайдено.
14	Дерев'яні хрести (Lescroixdebois)	1932	Раймон Бернар	Драма, воєнний	Франція 1914 р., окопна війна. Перед нами розгортаються долі Жильбера Демаші, студента юрфаку, який пішов добровольцем на фронт; Сюльфара, заводського робітника, що взяв над ним шефство відразу після його прибуття на передову; капрала Бревалья, який був пекарем, а тепер безуспішно чекає листа від дружини. Фільм описує безнадійність і жахи Першої світової війни – похмуро, безкомпромісно і правдиво.

15	Забави ескадрону (Les gaîtés de l'escadron)	1932	Моріс Турньор	Комедія	Кілька днів з життя французького ескадрону: двоє солдатів дезертирували, штрафники з гауптвахти відмовляються підкорятися сержанту, в гарнізон несподівано прибувають резервісти, та ще й приїжджає з інспекцією сам генерал.
16	Екіпаж (L'équipage)	1935	Анатоль Литвак	Драма	Це адаптація роману Джозефа Кесселя. Під час Першої світової війни, перш ніж приєднатися до ескадри на фронті у 1918 р., Гербійон мав справу з Оленою, одруженою жінкою. Юнак виявляє, що його коханка – це не хто інший, як дружина Морі, друга-авіатора.
17	Я звинувачую! (J'accuse!)	1937	Абель Ганс	Жахи, фантастика, драма, воєнний	Після служби в окопах Першої світової війни Жан Діас відступає з таким жахом, що відмовляється від любові та особистого задоволення, занурившись у наукові дослідження, шукаючи машину для запобігання війни. Він думає, що йому це вдалося, але уряд підриває його відкриття, і Європа йде до Другої світової війни. Діас у відчаї викликає привидів загиблих у війні з могил та полів Франції, щоб дати мовчазний, звинувачуючий протест.

18	Велика ілюзія (La grande illusion)	1937	Жар Ренуар	Драма, воєнний	Літак французів Морешаля і Больдо збитий німцем фон Рауффенштайном, але обидва пілоти вижили й потрапили в табір для військовополонених. Там же знаходяться кілька британських офіцерів, з якими новачки об'єднуються в роботі над тунелем для втечі. Після перемоги французів на Західному фронті полонених переводять в іншу в'язницю, де комендантом призначений фон Рауффенштайн. Він тепло їх зустрічає, зауважуючи, що з «його» в'язниці втеча неможлива.
19	Марта Рішар на службі Франції (Marthe Richard au service de la France)	1937	Раймон Бернар	Драма	Надихнули зняти фільм спогади Марти Рішар «Моя життя в якості шпигуна у Франції». Цей фільм розповідає історію ельзаського шпигуна на службі у Франції під час Першої світової війни.
20	Герой Марни (Le héros de la Marne)	1938	Андре Югон	Драма, мелодрама, воєнний	Бернард Лефрансуа – процвітаючий фермер на р. Марна, а його сусід збіднілий. Герой проти стосунків між його сином та дочкою сусідки. Починається Перша світова, і син стає авіатором французької армії, а неodrужена дівчина народжує. Німецька армія окупує цю територію. Поки його син веде повітряні бої, а неodrужена мати його онука служить шпигуном, Лефрансуа також йде всолдати.

Проаналізувавши за допомогою цих двох таблиць фільми ворожих одне до одного сторін, ми дійшли висновку, що зображення образів війни та вора в їхніх кінострічках не є таким однозначним, як може здатись на перший погляд. Так, деякі фільми показують дружбу між солдатами різних держав, героїзм та чесність своїх антагоністів. І це проявляється не лише у французьких та німецьких картинах, а характерне й для інших країн, особливо союзників по Антанті. Проте, звісно, в загальній масі такі пацифістичні фільми становлять меншість.

Деякі стрічки були виготовлені спільними зусиллями з режисерами інших держав. Наприклад, «Діти в руїнах» 1918 р. автор з Франції зробив разом з колегою з Великобританії, або ж «Гори в полум'ї» та «Солідарність» 1931 р. [18] – це колаборація французів з німцями. Й саме такі фільми зображають дружбу, солідарність та пропагують мир.

Встигла зняти свій фільм про Першу світову й Російська імперія. Це короткометражка під назвою «Геть німецьке іго!» 1914 р. [18], за жанром він комедійний, воєнний. Кінокартина в сатиричному вигляді зображає Вільгельма II та німецьке військо. Аналізуючи сюжет, можна сказати, що дана робота мала на меті підняти бойовий дух російської армії, познущатися над ворогом і принизити кайзера Німецької імперії. Після подій 1917 р. тему Першої світової продовжили відображати вже в радянському кінематографі. Всього в СРСР було знято 8 фільмів щодо даного періоду історії, один з яких грузинський.

Подібною до британської «Королівської кавалькади» є картина «Падіння династії Романових» 1927 р. [17], в якій зображено найголовніші події початку ХХ ст. в Росії, в тому числі Перша світова війна й революція 1917 р. В цій стрічці використано кадри кінохроніки. В цілому, головними темами радянського кінематографа є Східний та Кавказький фронт, революція та громадянська війна.

Щодо Східної Європи, то тема Першої світової також відобразилась у фільмографії Польщі. Було знято сім фільмів різних за жанром та тематикою. Це «Безумці» 1928 р., «Над снігами» 1929 р., «Рік 1914» 1932 р., «Прапор свободи»

1935 р., «Додек на фронті» 1936 р., «Флоріан» 1938 р. [18] та знятий спільно з американським режисером «Лист від мами» 1938 р. [18], який розповідає про чоловіка, який емігрує з дореволюційної Росії в США.

В Канаді з 1914 по 1939 рр. було створено чотири фільми. «Янголи у Фландрії» про медичних сестер, дві документальні стрічки – «Щоб не забути» 1935 р. й «Робота Канади для поранених солдатів» 1918 р., а також «Продовжуйте, сержанте!» 1928 р. [17] про чотирьох солдатів. Один з них зустрічає французенку, закохується в неї, проте через деякий час помирає в бою, а його дружина вважає його героєм і нічого не знає про зраду. Тобто, драматичний та любовний сюжет також є основним для фільмів цієї країни.

З боку Центральних держав займались випуском кінокартин також і турецькі режисери. Серед них три документальні – «Відбиття армій Антанти в Анафарталарі» 1915 р., «Дарданелльська операція» 1916 р. та «Британський полонений генерал» 1916 р. [18] і одна художня – «Розвідник» 1917 р. [18]. Цей фільм вважається одним з перших повнометражних робіт в Османській імперії, але він не зберігся до наших днів.

В решті країн за 1914-1939 рр. майже не створювались фільми, присвячені Першій світовій війні. В Італії випустили 4 художні картини, в Бельгії 3 документальні, в Швеції 2, в Австралії, Аргентині, Швейцарії, Нідерландах та Угорщині по одній. У порівнянні з шаленим розвитком кінематографу в США та Великобританії це дуже мало.

Окремо варто сказати про документальні стрічки. Найбільше подібних робіт було випущено країнами Антанти. Під час війни вони фіксували події та робили фільм для підняття бойового духу, з патріотичних мотивів, а також для набору добровольців. У Великій Британії були створені такі картини, як «Британія готова» 1915 р., «Битва при Соммі» 1916 р., «Битва за Анрек та наступ танків» 1917 р., «Іпр» 1925 р., «Битва при Коронелі та Фолклендських островах» 1927 р. [18]. У Франції це «Французька армія після дев'яти місяців війни», «Після 305 днів війни, мораль солдата», «Наші в окопах Нотр-Дам де Лоретт і Сошес», «Після останньої французької атаки Хартманнсвіллера»,

«Французька артилерія на фронті» 1915 р., «Верден, бачення історії» 1928 р. [18].

Чи не найбільше документальних фільмів було створено в США, при тому ще за довго до вступу цієї країни у війну. Це такі картини, як «На лінії вогню з німцями», «Десь у Франції», «Друзі та вороги» 1915 р., «Войовничі німці», «Боротьба з війною», «Цепелінські рейди на Лондон та облога Вердена» 1916 р., «Кривава Росія» 1917 р., «Підтримуйте вогнище вдома», «Німецьке прокляття в Росії», «Чоловік часу», «Ваш бойовий флот на роботі та в грі», «Прорив у Берлін», «Відповідь Америки» 1918 р., «Герої всі» 1920 р., «Це Америка» 1933 р. [18].

В Бельгії також зробили три фільми: «Битва при Ізері», «Від'їзд останніх німців» 1919 р., «Фронт Ізеру 1914-1918» 1920 р. [18]. І найменше збереглося документальних кадрів з німецької сторони. Це такі фільми, як «Сома. Могила мільйонів» 1930 р. та «Дуамон – пекло під Верденом» 1931 р. [18].

Отже, в роки війни й до початку Другої світової було створено велику кількість кінокартин. Основним жанром була воєнна драма, але також знімали комедії, трилери, бойовики, шпигунські фільми, мультиплікацію тощо. Теми, яких торкалися у цих стрічках часто повторювались, це безпосередньо фронтові будні, військові операції, бої. Але також зустрічається тематика туги за домом, жіноче питання, любовні пристрасті й маса інших актуальних для того часу тем. Війна у цих фільмах зображена з двох полярних сторін – прославлення подвигів та патріотизму власних солдатів, або ж засудження кровопролиття як такого й призив до миру та пацифізму. Образ «своїх» переважно позитивний, а ворог показаний з негативних сторін, хоча є й виключення.

2.3. Музичні твори Першої світової війни

У всі часи зберігати бойовий дух та патріотичний настрій допомагали музика та пісні. Вони супроводжували солдат під час маршів, у тилу й на фронті, також підтримували тих, хто залишився вдома чекати на рідних з війни.

Музика надихає йти у бій, зберігає ментальне здоров'я у важких ситуаціях, слугує фактором сублимації поганих емоцій та психологічних травм.

Під час Першої світової війни було створено чимало нових композицій та пісень, але також використовувались і музичні твори попередніх років. Так, в США патріотизм та бойовий настрій підтримувався за допомогою творів, що були створені ще за американсько-іспанської війни 1898 р. Це, наприклад, «Прощавай, Доллі Грей». Ця композиція також стала популярною у Великій Британії під час англо-бурської війни 1899-1902 рр.

Окрім цього, мали широку відомість в США також пісні «Янкі Дудл Бой» 1905 р., заснована на американській мелодії «Янкі Дудл Денді», яка була частиною дуже успішного бродвейського мюзиклу «Маленький Джонні Джонс», також «Довготелесийхлопець янкі в синьому» 1908 р., «О, ти гарна лялька» 1912 р., «Маленький сірий будинок на Заході» 1911 р. [1]. Всі вони є надзвичайно сентиментальними та патріотичними американськими композиціями. Також у Великій Британії однією з найбільш популярних пісень був гімн «Земля Надії та Слави». Музика до нього створена в 1902 р. для майбутнього короля Едварда VII на честь його коронації, слова написав Артур Крістофер Бенсон і записали цю пісню в 1911 р. Вона також мала патріотичний характер.

Тобто ще задовго до початку Першої світової війни існували композиції, що були дуже популярними як у солдат, так і в цивільного населення США та Великобританії і використовувались для підтримки патріотизму та бойового духу під час різних військових конфліктів. В царській Росії для подібних цілей використовували гімн «Боже, царя бережи», який був записаний вперше в 1900 р.

В перший рік Великої війни серед британських солдат був широко відомий гімн «Це довгий шлях до Тепперарі», який створив Джек Джадж та Гаррі Уільямс в 1912 р. Вояки співали його вирушаючи на Західний фронт. Існують три різні записи цієї пісні 1914 і 1915 рр. Джона Маккормака, Американського квартету з Біллом Мюрреєм та Альберта Фаррінгтона. Інший

музичний твір – «Аба Даба медовий місяць» був написаний в 1914 р. Артуром Філдсом та Уолтером Доновоном і його використали пізніше у фільмі «Король джазу» 1930 р. Його також виконували з першого року війни. Ще однією американською популярною піснею, яку полюбили солдати є «Поки вони танцюють навколо» 1913 р. [1], слова Джозефа Маккарті, а музика Джеймса V Монако. Цікавим є те, що в цій пісні взагалі не згадується війна. Згодом її використали Фред Астер та Джинджер Роджерс у своїх фільмах «Історія про Ірен» та «Замок Вернон» у 1939 р.

Композиції використовувались також і для агітації вступити добровольцем в армію, такою є пісня Пола Рубенса «Твій король та країна потребують тебе» у Великій Британії. Іншою популярною піснею в 1914 р. є «Швейні сорочки сестри С'юзі» [1], яку написав Р.П. Уестон, музика Германа Даревські. В ній співається про дівчину, яка шие сорочки для солдат на фронт, вони жахливої якості і чоловіки краще будуть спати в будяках ніж в її виробі. Також до цього списку можна додати «Марш об'єднаних сил», «Ми засмучені?» Артура Бойтона, Ф. Віллер «Хлопці в хакі, хлопці в синьому», «Три привітання для маленької Бельгії», Меггі Тейт «Будинки, які вони полишають позаду», Стенлі Кіркбі «Ми не хотіли битися», Гаррі Марлоу «Коли Томмі повернеться додому», Віт Канліф «Хо, хо, кайзер», Джек Чарман «Буксир Роу, Роу» [1]. Нажаль про ці пісні зовсім мало інформації, є лише звукові записи їх виконання.

Популярним британським гімном 1915 р. був «Мадемуазель з Армантьєр», який виконав Джек Чарман. Оригінал тексту декілька разів змінювали, а на Східному узбережжі США вона навіть була заборонена цензорами. У 1926 році зняли воєнний фільм, який назвали на честь цієї пісні. Окрім США та Великобританії музичні твори з призивом піти на фронт існували й в інших англomовних союзницьких країнах, наприклад, в Австралії. Там це композиція «Ми всі маємо пасти (якщо хочемо перемогти)» [1], написана А.Дж. Мілсом з музикою Беннетта Скотта. Її виконав Роберт Карр у 1915 р.

Карикатурні образи німців і навіть самого кайзера Вільгельма II також зустрічаються в піснях доби Першої світової. Такою є британська композиція «Бельгія поклала кінець кайзеру» [1], записана Марком Шеріданом в 1915 р. Також популярними були пісні і в тилу, однією з них є «Підтримуйте домашнє вогнище» 1914 р., або ж вона ще відома під назвою «Поки хлопці не повернуться додому» [1]. Слова Лені Форд, музика Івора Новелло. Запис цієї пісні зробив Стенлі Кіркбі в 1916 р., а також Джон Маккормак у 1917 р. Цю ж тематику продовжує «Не кусай руку, яка тебе годує» [1] – пісня 1915 р., написана Томасом Хойером на музику Джиммі Моргана. Вона залишилась популярною в США навіть після війни.

Ще однією популярною британською піснею є «Мій старий залізний хрест» [1], яку виконав Гаррі Чемпіон в 1915 р. Іншими відомими записами композицій другого року Великої війни є «Трохи огірка» та «Доктор Шеллі» Гаррі Чемпіона, «Ганебні старі» Роберта Кара, Лорейн і Торн «Коли ми заводимо годинник...», «Наші свистячі Томмі», «Свідомий дисидент» Альфреда Лестера, Ф. Уїлер «Ось ми, ось ми знову!», «Ми всі пішли марширувати додому», Роберт Карр «Леді в хакі» та Стенлі Кіркбі «Десь у Франції, люба мамо» [1]. Про них також дуже мало інформації.

Надзвичайно популярною у Великій Британії стала пісня 1915 р. «Збери свої проблеми» [1], написана Джорджем Пауеллом на музику Фелікса Пауелла. Вперше її записав Мюррей Джонсон у 1916 р., а потім Рейнальд Верренрат у 1917 р. Музичні твори присвячували не лише солдатам та їх подвигам, а й медсестрам Червоного Хреста. Такою є «Роза нічийної землі» [1] Джека Кадіганна з музикою Джеймса А. Бреннона. Перша версія виконання 1916 р. належить Уільяму Томасу, а друга 1918 р. Генрі Берру.

Використовували не лише оригінальну лірику для пісень, а також клали на музику відомі вірші. Такою є композиція 1916 р. «Влітку на Бредоні» [1], виконана Жервазом Елвісом, а поставлена на музику Гремом Пілом у 1911 р. Текст цієї пісні – це частина поеми А.Е. Хаусмана «Шропширський хлопець» 1896 р. Іншим патріотичним твором є «Танки, які розбили ряди в Пікардії» [1]

Гаррі Кастлінга і Гаррі Карлтона, записаний у 1916 р. у виконанні дуету Фанінг і Фортуна. Ще одну пісню 1916 р. підхопили з популярного мюзиклу – «Якби ти була єдиною дівчиною в світі» [1], музика Кліфорда Грея, слова Нейта Айєра. Вона виконувалась в різні роки Перрі Комо, Віолет Лорейн і Джорджем Робі.

За рік до того, як США вступили в Першу світову війну вийшла пісня записана Біллом Мюрреєм «Вниз в U-17» [1] про німецький підводний човен. Також в 1916 р. були популярними такі композиції, як «Сержант Соломон Ісаакштейн» Гуса Харріса, «Повернення до Великобританії» Гаррі Кова, «Коли ти далеко від дому» у виконанні КірбітаКова, Меррі Ллойд «Тепер ви одягли хакі», Том Клер «Хто побив Білла Кайзера?» [1].

Ще однією американською піснею, що була створена перед вступом США у війну є «Не забирай мого любого хлопчика» [1] 1915 р., записана Дж. Філліпсом і Хелен Кларк в 1916 р. або напочатку 1917 р. Музика Альберта фон Тілзера, слова Уїла Ділана. За змістом вона є антивоєнною, що було рідкістю для того часу, все ж таки переважали патріотичні пісні. Наприклад, «Коли я повернусь в США» [1] Ірвіна Берліна, він виступив з нею в своєму мюзиклі на Бродвеї в 1915 р. Пізніше її виконав у 1917 р. Білл Мюррей. Сентиментальний гімн «Довгий, довгий звивистий шлях» [1] Стюарда Кінга на музику Алонзо «Зо» Еліота був створений в 1915 р. Він був записаний 7 червня 1917 р. Джоном Маккормаком в день битви при Мессіні. Цей же виконавиць записав ще одну військову пісню «Відправ мене в дорогу з посмішкою» [1], написану Луї Уесліном та Алом Піантадосі.

Ще однією популярною американською похідною піснею є «Я не знаю, куди я прямую, але я вже на шляху» [1], слова та музика Джорджа Фейрмана. А також «Дзвін свободи (пора знову дзвонити)», музика Хелсі К. Мора, а слова Джо Гудвіна. Ця пісня є прямим призивом взяти до рук зброю й захищати свободу, вона патріотична й пропагандистська за змістом.

Прикладом гумористичної пісні-скарги на уряд є британський твір 1915 р., написаний Р.П. Уестоном та Бертом Лі «Пиво Ллойд Джорджа» [1]. Ця

композиція записана у виконанні Ерні Мейна в 1917 р. і відображає незадоволення алкогольною політикою Девіда Ллойд Джорджа, який прагнув скоротити вживання алкогольних напоїв під час війни. Були обмежені години, коли можна пити, а також скорочено вміст алкоголю в пиві. Це призвело до появи такої гумористичної відповіді з боку населення.

Великою популярністю також користувались так звані «пісні Альпіні», композиції створені гірськими корпусами італійської армії. Однією з них є «Гора Каніно» [1], написана в 1915 р. Це десятки італійських творів і вони відомі й досі серед населення країни.

Ще однією поемою, що лягла на музику й перетворилась на пісню Першої світової війни є вірш Редьярда Кіплінга «Чи є у вас новини про мого хлопчика Джека?», який він присвятив своєму загиблому синові, написаний в 1916 р. Її виконав у 1917 р. співак Луї Кіркбі-Ланн. Іншою сентиментальною піснею Великобританії є «Поверніть мене назад до любої старої Британії» [1], написана вона А.Дж. Міллсом, Ф. Годфріта Б. Скоттом в 1916 р.

Однією з найбільш популярних пісень в США стала «Там» [1] 1917 р., особливо в перші місяці війни в Європі. Її написав Джордж М. Коен, а виконували і Чарльз Кінг, і Білл Мюррей, і Нора Бейєс та Енріко Карузо. Інша пісня «Я би почував себе як вдома, якби мені дозволили приєднатися до армії» [1] була написана 1917 р. Альбертом Гамблом (музика) и Джеком Махоні (слова) та опублікована Джеромом Х. Реміком. Популярним був також твір британського офіцера Фредеріка Е. Уетерлі «Троянди Пікардії» [1] 1916 р., музика Гайдна Вуда. Її співали британські солдати, що воювали у Франції та Фландрії і покидали вдома своїх коханих.

«До Берліна далеко, але ми доберемося!» [1] – це американський марш, написаний Артуром Філдсомна музику Леона Флатоу. Вона отримала також велику популярність під час війни, а також ця пісня нагадує мотиви британського гімну «Довгий шлях до Тіпперарі» 1912 р. Канадець Генрі Берр в 1917 р. записав ще один сентиментальний твір «Десь у Франції Лілі» [1].

Найбільш комерційно успішною на довгий час в США залишалась пісня, написана в 1917 р. Едом Роузом (текст) та Абе Олманом (музика) «О, Джонні, О, Ждонні, О!» [1]. Її використовували аж до 1940-х рр. Іншою американською військовою піснею є «Куди ми прямуємо звідси?», написана Персі Венріхом и Говардом Джонсоном. Артур Філдс виконав її в 1917 р. Також популярними в 1917 р. були й такі пісні: «Безтурботний холостяк» Пітера Доусона, Флорі Форде «Не звертайте увагу на контролера їжі», Веста Тіллі «В мене є трохи британського», «Димова завіса» Герберта Пейна, Ерні Мейн «Цукор» та «Мій пісний день» [1].

Так, як Західний фронт був місцем зустрічі представників військ різних держав, то незабаром з'явилися і спільні для союзників пісні. Такою є композиція «Полювання на гунів» [1], саме так презирливо називали німців, також у французів зустрічається для цих цілей слово «боші». Музика Арчі Готтлера, слова Говарда Е. Роджерса, виконав Артур Філдс у 1918 р. Цей співак також є голосом американської патріотичної пісні «Ви не зможете нас розбити (навіть якщо знадобиться ще десять мільйонів)» [1], слова К.Кейрна Бреннана на музику Ернста Р. Болла.

Іншою одночасно ліричною та патріотичною американською композицією є «Я збираюся прикріпити свою медаль дівчині, що залишилась позаду» [1]. Цю пісню написав Ірвінг Берлін і її використали в мюзиклі 1918 р. В текстах використовували не лише образ коханої, але й дітей. Наприклад, в творі Сема Льюїса та Джо Янга на музику М.К. Джерома «Просто дитяча молитва у сутінках (за її тата, що знаходиться там)» [1] 1918 р. В цей рік були записані також і гумористичні пісні, такі, як «Ми не хочемо бекон (те, що ми хочемо, це шматочок Рейну)» [1]. Слова та музика Говарда Карра, Гаррі Рассела та Джиммі Хейвенса. Вона була опублікована в Чикаго в останній рік війни.

Пісня «К-К-К-Кеті» [1] була дуже популярною в США серед солдатів та матросів. Її написав Джеффри О'харав 1917 р. Прототипом героїні Кеті була

актриса Кетрін Річардсон. Зараз ця композиція доступна у записі Білла Мюррея 1918 р.

У завершальний рік Першої світової війни було опубліковано чимало гумористичних пісень, однією з них є «Ви хочете скоріше бути полковником з орлом на плечі чи рядовим із куркою на коліні?» [1] Арчі Готтлера у виконанні Артура Філдса. Також це композиція «О! Як я ненавиджу вставати вранці» [1], слова та музика Ірвіна Берліна. Навіть після війни вона продавалась мільйонним тиражем.

Звісно популярними у 1918 р. залишались і романтичні пісні. Такою є «Au Revoir, але не прощай, солдатський хлопчик» [1], що була написана Левом Брауном на музику Альберта фон Тільзера. А також патріотичні твори, наприклад, «Як ти збираєшся зберегти їх на фермі? (Якщо вони вже бачили Париж)» [1]. Слова були написані Джо Янгом та Семом М. Льюїсом, музика Вальтера Дональдсона. А також «Ти – великий старий прапор» [1], музика та текст Джорджа М. Кохана, вона стала миттєвим улюбленою сентиментальною піснею в США після вступу до війни у квітні 1917 року. Схожим за настроєм є твір «Коли я надішлю вам картину Берліна» [1], написану в 1918 році Френом Фейєм та Дейвом Дрейєром.

Нами вже було зазначено, що окремим піджанром патріотичних музичних композицій були рекрутські пісні. Такою для США є складена Гаррі фон Тільцером (музика) та Едді Мораном (текст) «Зберігайте вогонь у траншеях для новачків» [1]. Схожою також є «Америко, ось мій хлопчик!» [1] (слова Ендрю Б. Стерлінга, музика Артура Ланге). Вона виконана у жанрі маршу. Інша популярна американська пісня 1918 р. це «Ві, ві, Меррі» [1], її написали Альфред Брайан та Джо Маккарті, а музика Фреда Фішера.

Також відомою композицією є «До побачення» [1], вона складена Р.П. Вестоном та Бертом Лі в 1915 році. Уривок із цієї пісні пізніше утворив назву відредагованої книги спогадів від службовця кавалериста Бена Клотінга, «Лоскотали до смерті» [1].

Музичний твір «Я не хочу поправлятися» [1] розповідає історію пораненого героя, який не бажає залишати свою прекрасну медсестру, і втрачати ту увагу, яку вона приділяла йому. Її опубліковано в 1917 році, написали Гаррі Джентес (музика), Гаррі Піз та Говард Джонсон (текст).

Сатирична композиція «О! Це прекрасна війна» [1] Дж.П. Лонга та М. Скотта існує в двох версіях: перша виконана Кортлендом та Джефрісом у 1918 р.; друга Веселими Старими товаришами в 1930 рр.

Пісню «Вітаю, центр! З'єднайте мене з нічийною землею» [1] написали Сем М. Льюїс та Джо Янг з музикою Жана Шварца у 1918 р. Цей музичний твір переказує історію дитини, яка намагається використати телефон для того, щоб зателефонувати батькові в «нейтральну землю» в той час, як його батько загинув в боях на Західному фронті.

Ще однією патріотичною американською композицією є «Янки знову там» [1]. А також «Ми зробимо свою частку (поки ви там)» [1], основним мотивом якої було почуття, що жінки також будуть докладати великих зусиль під час воєнного часу в США, тоді як їхні чоловіки та родичі служать в окопах Франції та Фландрії. Пісня була написана в 1918 році Джеком Еганом (музика) та Левом Брауном та Аль Гарріманом (текст).

Найвідоміша італійська пісня Першої світової війни – «Легенда про Піаву» [1], автор Джованні Гаета, відомий неаполітанський музикант, була опублікована у 1918 році. Також відомою є італійська композиція «Пісня про Граппу (Гора Граппа)» [1], яка була складена в серпні 1918 року капітаном Антоніо Менегетті.

Популярна пісня 1918 року «До зустрічі знову» [1], яку написав Реймонд Б. Еган (музика Річарда Уайтінга). Вона стала фаворитом до кінця війни і її співали багато виконавців, зокрема Генрі Берр та Альберт Кемпбелл. Інша композиція, слова та музику до якої написав лідер армії США Роберт Ллойд, «Доброго ранку, містер Zip-Zip-Zip» [1] була також дуже популярною, опублікована в Нью-Йорку в 1918 році.

Ще однією сатиричною піснею є «Янки почали оточення» (на зразок «Росіяни почали наступ»), написав її Кері Морган, а музика Каса Маккорона. Також збереглися записи таких композицій, як «Великий світовий рекорд» воєнного оркестру та Елла Редфорд «Вони всі виглядають однаково в хакі» [1].

Після закінчення Першої світової мотиви військових пісень ще довго лунали на сцені та з програвачів. Так, у 1919 р. були популярними наступні пісні. Поєднуючи традиційний марш із співом квартету перукарень, «До побачення, Бродвей, привіт, Франція!» [1], був головним хітом військового часу в США. Пісня, написана в 1917 році Ч. Френсісом Рейснером та Бенні Девісом під музику Біллі Баскетта, була введена в сценічний мюзикл «Прохідне шоу» 1917 р. в нью-йоркському Зимовому саду. Настрій у пісні патріотичний, як і у більшості інших композицій воєнних часів. Також виконували твори Веста Тіллі «Сідні у штатському знову» та Тома Клера «Що ти робив на війні, тату?» [1].

Ще чотири пісні залишались на вустах дуже довгий час. Це британська композиція «Стені був зламаний на нічийній землі» [1], яку записав Френк Міллер у 1921 р. Її часто виконували солдати, які повертались додому після звільнення. Також «Якщо ти хочеш знайти сержанта-майора» [1] (також відому як «Старий колючий дріт»). Сама пісня – це традиційна британська мелодія зі словами, які були відповідно підібрані до актуальних обставин. Подібні композиції легко адаптувались до умов війни. Коли чоловіки співали в окопах, тексти пісень часто набирали бадьорий тон. Існує записоднієї з варіацій цього твору, зроблений у 1929 р. Також пісні, про які ми вже вказали раніше, а саме «О! Це прекрасна війна!» та «Поверніть мене до старої доброї Британії» перезаписали у 1930 р.

Проаналізувавши 65 військових музичних творів, які найкраще збереглися і про які є найбільше інформації, можна сказати, що найбільш поширеним жанром періоду Першої світової війни є патріотична пісня. В таких творах оспівується батьківщина, національні символи, патріотизм, героїзм військових, матерів, які віддають своїх синів до армії і жінок та дітей, які їх

вірно чекають і підтримують тил. Другою за популярністю є сентиментальна тематика. В таких піснях зазвичай описують свій сум за домом, за рідними та коханими людьми. Третьою категорією є гумористичні твори, в яких висміюють військовий побут, ворога, навіть своє командування й країну описують у сатиричному ключі. Четвертими за популярністю йдуть рекрутські композиції, які мали надихати вояків союзних країн йти в окопи. Такі твори мали всі англомовні країни-учасники Першої світової війни. На п'ятому місці знаходяться романтичні пісні, особливо поширеними вони стали в розпал і наприкінці бойових дій. Наприклад, описувалось кохання до медсестри, чи до дівчини, яка чекає вояка вдома. А на початковому етапі популярними були саме патріотичні, рекрутські композиції, марші та гімни. Після закінчення війни з'явилась ще одна тема для пісень – це твори про солдатів, які вже повернулись додому й не можуть забути ті жахи, які вони пережили, а також тема пристосування до мирного життя.

Образ ворога в піснях негативний, німців часто називають «гунами», «бошами», «варварами» тощо. Своїх солдат, навпаки, прославляють і використовують для їх характеристики позитивні оцінки. Часом зустрічається сарказм, іронія щодо фронтового побуту, армії, навіть уряду. Цікавим є образ жінки в музичних творах Першої світової, це або красуня, за якою упадають чоловіки, або ж мати, дружина, медсестра, які виконують свій громадянський борг. Жіноцтво зображено також як з позитивної, так і з негативної сторони.

Отже, музичні твори, які були популярними під час Першої світової війни і які ще використовували довго після її завершення, мали на меті: агітацію, підтримку бойового духу, навіювання патріотизму, спогади за домом, прославлення перемог. Тематика стосувалась як фронту, так і тилу, існували романтичні сюжети, ближче до кінця війни з'явилися пісні з критикою влади, невдоволенням і розгубленістю перед мирним життям.

РОЗДІЛ 3. ОБРАЗ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

3.1. Перша світова у живописі Німеччини та Франції

Найбільше інформації людина сприймає саме через візуальні образи. Саме тому живопис як одна з практик комеморації історичних подій є таким важливим для аналізу. За сюжетами картин певного періоду можна прослідкувати зміни як в ментальності всього суспільства, виразником якого є конкретний художник, так і ставлення до сучасності самого митця. Адже творчі люди є чутливими до найменших перетворень й за допомогою художніх засобів вони здатні це висловити.

Багато французьких художників в 1914 р. пішли на фронт. Це Андре Дерен, Жорж Брак, Шарль Камуен, Андре Уттер. Деяким відмовили, наприклад, Анрі Матіссу, Альберу Марке, Джіно Северіні, Амедео Модільяні, за станом здоров'я. Навіть іноземці, що вважали Францію своєю другою Батьківщиною записувались добровольцями в Іноземний легіон, це такі художники, як чехи Франтішек Купка та Отто Гутфренд, росіянин Осип Цаткін, поляки Луї Маркуссі та Моїсей Кіслінг [126].

Художники, які залишились в тилу, також працювали на благо своєї держави, вони малювали пропагандистські зображення в періодичних виданнях, листівки. Таким, наприклад, був Рауль Дюфі у Франції («Кінець Великої війни», 1915 р. (Додаток Б, мал. №2), а в Німеччині Макс Ліберман.

Однією з перших подій Великої війни, що знайшла своє відображення в живописі було бомбардування Реймського собору 19 вересня 1914 р. Після закінчення воєнних дій його реставрація тривала більше 50-ти років. Свою картину цій події присвятив Гюстав Фрепон, вона дістала назву «Реймський собор у вогні» (Додаток Б, мал. №40). Ця споруда мала велике значення для французів, там коронували перших осіб держави й відбувалось ще багато подій їхньої історії. Тому, це одразу знайшло своє вираження [126].

Художники, що безпосередньо приймали участь у війні, в подальшому висвітлили свої переживання у творчості. Джино Северіні написав такі картини, як «Війна», «Озброєний потяг», «Потяг Червоного хреста». Свої роботи він виставив в січні 1916 року в Парижі на «Першій футуристичній виставці військових картин і етюдів» (Додаток Б, мал. №3). В його картинах відображається загальна розчарованість у колишніх довоєнних ідеалах тодішнього суспільства.

Німецький художник Отто Дікс також пішов добровольцем на фронт. Перед відправкою він написав автопортрет у воєнній формі, а в 1915 р. створив другий, який сильно відрізнявся від попереднього (Додаток Б, мал. №14, 16). Якщо в першій роботі присутній реалізм, чіткі форми обличчя, можна розглянути його військову форму, то друга картина – це абстракція, в якій ледь проглядається людина. Це вияв дегуманізації та розщеплення його уявлень як про світ загалом, так і про себе самого.

В 1916 р. він приймав участь у битві на Сомі і був нагороджений Залізним хрестом II ступеню, а також в боях у Фландрії в 1917 р. Весною 1918 р. приймав участь в останньому генеральному наступі німецької армії. Свій досвіт він оформив у 1924 році, створивши серію з 51 офорта, що отримала назву «Війна» (Додаток Б, мал. №17-36) [3]. Ці картини вирізняються надзвичайним натуралізмом і передають жахи війни від обличчя їх прямого свідка.

Ще однією роботою Отто Дікса, присвяченою темі Першої світової був триптих «Окопна війна» 1932 р. (Додаток Б, мал. №37). Він написав її в період підняття реваншизму в Німеччині і це був своєрідний антивоєнний маніфест. В першій картині триптиху солдати відправляються на фронт, у другій воюють, а в третій повертаються додому ті, хто вціліли. Знизу ж зображено могилу з полеглими. Після встановлення в Німеччині нацистського режиму, в 1934 році, художник створив свою останню велику роботу про Першу світову війну – «Фландрія» (Додаток Б, мал. №38). На ній зображено поле, вкрите воронками від снарядів, повних води, спалені дерева й солдати, які виглядають як мерці,

хоч у деяких ще відкриті очі й можна також подумати, що вони просто сховались чи то від дощу, чи то від снарядів та куль [3].

33-річний Фернан Леже був відправлений на фронт в кінці серпня 1914 р. Після поранення художник отримав дві коротких відпустки – в липні 1915 р., а потім на початку 1916 р., які провів в Парижі, написавши свою знамениту картину «Солдат з трубкою» (Додаток Б, мал. №5). Художник докладав великих зусиль, щоб потрапити в камуфляжній підрозділ або залишатись санітаром подалі від лінії фронту. Замість цього він був направлений під Верден і застав там останні місяці кровопролитних боїв [88]. Його картина написана за всіма канонами модерного мистецтва, а точніше футуризму. В ній зовсім немає людських рис, враження, ніби це не солдат, а якийсь механізм, робот чи лати. Ще одна риса дегуманізації суспільства після війни.

Інший німецький художник – Ернст Людвіг Кірхнер, якому було 34 роки, в 1915 р. записався добровольцем і потрапив в польову артилерію. Не в змозі виносити військову службу, з нервовим розладом і інфекцією в легенях художник потрапив в госпіталь і був визнаний непридатним до військової служби [88]. Він написав свій автопортрет у військовій формі в 1915 р. (Додаток Б, мал. №6). Ця робота, як і в попередніх авторів, зображає людину у викривлених нереалістичних формах, а позаду ще й присутнє оголене тіло дівчини.

Француз Жан-Еміль Лабурер, щоб уникнути військової повинності, ще в 1903 р. відправився в США і прожив там п'ять років до закінчення призовного віку. Однак, як тільки Франція оголосила мобілізацію, художник одним з перших добровільно відправився на фронт і прослужив всі чотири роки на війні. У 1918 р. Лабурер був направлений в Музей війни для формування музейної колекції. Власні військові враження художника відбилися в серії офортів «Образи тилу» (Додаток Б, мал. №7-12). Це серія чорно-білих зображень з реаліями, які відбувались в тилу Першої світової війни [88]. Серед них є такі сюжети, як солдати на вокзалі, ярмарок, читання військовими листів,

звільнення, виписка з госпіталю, тобто художник намагався передати все, що оточувало його та інших чоловіків на війні.

Були й інші митці, які не потрапили на фронт, але допомагали Батьківщині своєю творчістю. Таким був, зокрема, Люсьєн-Віктор Гіран де Сцеволе, він організував підрозділ по створенню камуфляжу для французької армії, в якому служили, в тому числі, Андре Дюнуайє де Сегонзак, Роже де ла Френе, Жак Війон, Андре Марі, Андре Фрайє, Луї Маркуссі і Жан-Луї Форен [126]. Художники не тільки створювали ескізи маскування для артилерійських знарядь, літаків та іншої техніки, а й самі виконували розпис цих об'єктів.

29-річного Андре Марі призвали 2 серпня 1914 р. Він побував на бельгійському фронті, в Шампані. У грудні 1915 р. Андре Марі почав працювати в камуфляжному департаменті французької армії в Парижі. З березня 1916 р. займався камуфляжем для британської армії. Восени 1916 р. брав участь в битві на Соммі. 12 березня 1917 р. був поранений біля Плессі-де-Ройє і потрапив в госпіталь. Після одужання працював в камуфляжній майстерні [88]. Збереглись його замальовки в блокноті (Додаток Б, мал. №13). Таким чином, художники як Андре Марі виконували свій громадянський борг і допомагали військовим усім, чим могли.

26-річного Андре Фрайєпризвали у французьку армію 1 серпня 1914 р. Він брав участь в битвах на Соммі, в Есне, залишався у Вердені до самого кінця бою. У 1915 р. виставляв свої гравюри в музеї Великої війни. У 1917 р. малюнки Андре Фрайє виставлялися також на Військовому Салоні (Додаток Б, мал. №1) [126].

30-річного Макса Бекмана не забрали на військову службу, але у вересні 1914 р. він добровільно відправився в Східну Пруссію працювати в госпіталь «цивільним» санітаром. Пізньої осені він повернувся в Берлін, а на початку 1915 р. знову відправився на фронт санітаром – тепер уже на Західний фронт до Фландрії. Там він був свідком першої газової атаки на Іпрі. В середині 1915 р. Макс Бекман покинув службу в госпіталі, страждаючи від сильного нервового розладу. Не останню роль в його стані зіграли саме газові атаки, проти яких

спочатку не було засобів захисту і методів лікування [88]. Він написав у 1915 р. свій автопортрет у військовій формі (Додаток Б, мал. №4). Його робота є більш класичною, ніж у решти приймавших участь у війні митців.

Не лише художники створювали мистецькі твори присвячені темі Першої світової. Ернст Барлах створив чимало скульптур, серед яких «Отруєні бойовими газами», 1918 р. По закінченню війни, в роки Веймарської республіки скульптор отримав визнання. Він також отримав декілька замовлень на створення монументів загиблим в роки 1-ї світової війни. Ним створені монументи в містах Кіль (Меморіал скорботи), Гамбург, Гюстров, Магдебург (Додаток А, мал. №11).

Проте не всі митці змогли повернутись і написати свої картини. Німецькі експресіоністи Франц Марк та Август Маке загинули в 1914 р., вони входили в художнє об'єднання «Синій вершник», також помер німець Альберт Вайсгербер, французи Анрі Годье-Бжеска і кубіст Роже де ла Френе [88].

Отже, як у Франції, так і в Німеччині існувала ціла когорта художників, які присвятили своє життя в тилу й на фронтах Першій світовій і потім виразили свої спогади, почуття в картинах. Їх твори виражали весь пережитий ними жах, відчай та передавали всі негативні відчуття й емоції, пов'язані з війною. Варто зазначити, що їх роботи мали не лише естетичне значення, а й слугували практичною допомогою, наприклад, коли митці допомагали малювати камуфляж. Твори художників Першої світової візуально зафіксували й ретрансливали вплив цієї події на психіку людини й висловили настрої тогочасного суспільства загалом. Це зневіра, розчарованість та втрата ідеалів та цінностей.

3.2. Перша світова війна в німецькій та французькій літературі

Тема Першої світової війни підіймалась в різних видах мистецтва неодноразово. Чи не найдетальніше побут, емоції, відчуття та образи передає література. Багато поетів та письменників ХХ ст. приймали участь у бойових діях, інші ж були свідками політичної ситуації та настроїв суспільства під час

Великої війни. Тому їхній досвід та переживання, що втілились у літературних творах, є не менш важливими, ніж кінематограф та музичне мистецтво. Художня література є частиною своєї епохи, а також є специфічною формою вираження масової свідомості і інструментом впливу на суспільну ментальність, саме тому вона виступає як безпосереднє джерело з історії культури [103].

Перш за все варто розглянути творчість трьох письменників, яких вважають засновниками нового поняття в літературі – «втрачене покоління». Це роман Р. Олдінгтона «Смерть героя», а також твори Е.М. Хемінгуея «Прощавай, зброе!» і Е.М. Ремарка «На Західному фронті без змін». Цей вислів означає генерацію молодих людей, що пережили всі жахи війни, втратили сенс існування й не змогли після цього реалізуватися й пристосуватися до мирного життя.

Еріх Марія Ремарк був безпосереднім учасником Першої світової, його призвали 21 листопада 1916 року. На той момент йому було лише 18 років. Його романи «На Західному фронті без змін», «Повернення», «Чорний обеліск», «Три товариша», «Люби ближнього твого» та інші твори яскраво описують пережиті письменником військові роки та спроби пристосуватися до мирного життя. «Якщо не сміятися над двадцятим століттям, то потрібно застрілитися. Але довго сміятися над ним не можна. Швидше завієш від горя», – говорить автор у книзі «Три товариша» [35]. В своїх роботах Е.М. Ремарк подає автобіографічні та історичні факти й намагається передати атмосферу й настрої населення, політичної еліти тих часів, а також відтворити образ цілого покоління, яке покалічила війна.

Ернест Міллер Хемінгуей, американський письменник, який також приймав участь у Першій світовій війні у віці 19 років. Він пішов на фронт добровільно, але через проблеми з зором його не взяли в армію. У червні 1918 року Е.М. Хемінгуей приєднався до Червоного Хреста і потрапив на італійський фронт водієм швидкої допомоги [103]. Пережиті події автор виклав у науково-популярній книзі «Смерть опівдні», також в романах «Прощавай,

зброє!», «І сонце сходить» тощо. Про знецінення на полі бою людського життя яскраво свідчать такі слова з твору «Прощавай, зброя!»: «На початку зими дощі полили не вщухаючи, а з дощами прийшла холера. Та її скоро перепинили, і зрештою у війську від неї померло всього сім тисяч чоловік.» [41]. Текст наповнений безнадійністю, розчарованістю й знеціненням всього – культури, релігії, життя тощо. Хемінгуей намагався передати відчуття безглуздості війни і це вилилось в один з найвідоміших антивоєнних творів ХХ ст.

Чи не найбільше добровольців серед письменників та поетів було саме у Великобританії, серед них був і Річард Олдінгтон. Він служив на Західному фронті з 1916 р. В його романі «Смерть героя» так само, як і у Ремарка та Хемінгуея висвітлені особистий досвід та переживання, які автор отримав під час Першої світової війни. Концепт «втраченого покоління» досить яскраво зображений вже на перших сторінках твору: «Воєнні дії давно уже припинились, а в газетах все щез'являлись списки убитих, поранених і пропавших без вісті, – останні спазми перерізанних артерій Європи [...]. Але втрата двадцятого століття величезна: сама Юність. І занадто багатьох довелося забувати» [34]. В його поезії також яскраво показана уся біль та безвихідь війни. Такими є збірки «Образи війни», «Війна і любов: Вірші 1915-1918» тощо.

Окрім Річарда Олдінгтона є й інші «поети Великої війни», це Лоуренс Беніон, Едмунд Блунден, Руперт Брук, Вільфрід Гібсон, Роберт Грейвс, Джуліан Гренфелл, Івор Герні, Девід Джонс, Роберт Ніколс, Уілфред Оуен, Герберт Рід, Ісаак Розенберг, Зігфрід Сассун, Чарльз Сорлі, Едвард Томас [58]. Їх ще називають «окопними поетами», тому що вони приймали безпосередню участь у бойових діях й описували військовий побут, свої фронтові переживання.

Художня література першої половини ХХ ст., так само, як і інші види мистецтва, увібрала в себе образи, почуття, емоції, враження, події Першої світової війни. Багато письменників цього періоду були учасниками, або ж свідками військових кампаній, героїзму, патріотизму або ж навпаки настроїв

занепаду всередині армії та мирного населення, почуття скрути, жаху та нігілізму. Все це було виражено в літературних творах.

Як у Франції, так і в Німеччині було багато письменників, поетів, котрі приймали участь у Першій світовій війні. Це наклало відбиток і на їхню творчість. Якщо романи Ремарка називають антивоєнними, пацифістськими, то твори Ернста Юнгера, навпаки, вважають такими, що оспівують війну, або принаймні висвітлюють її дуже детально, з позиції німецького солдата. Його перший роман – «В сталевих грозах» написаний в 1920 р. Він представляє собою щоденник автора, який приймав участь у Великій війні й описав побут, окопне життя, настрої, переживання німців. Багато критики в сторону Ернста Юнгера полилося через його політичні погляди. Так, третє видання «Сталевих гроз» він переписав у стилі радикального націоналізму. Другою його книжкою була «Війна як внутрішнє переживання» (1926 р.), де він виправдовує й вихваляє війну. Продовження його радикальні настрої отримали у творах «Лісок 125», «Лейтенант Штурм» та «Вогонь і кров» (1925 р.), який він присвятив Адольфу Гітлеру. Проте, через деякий час Юнгер розчарувався і відійшов від політики.

Ще один німецький письменник, який приймав участь у першій світовій – це Арнольд Цвейг. Тематика останньої віднайшла місце в його циклі романів «Велика війна білих людей». До нього увійшли наступні книги: «Трагедія унтера Гриші» (1927 р.), «Молода жінка 1914 року» (1931 р.), «Виховання під Верденом» (1935 р.), «Зведення на престол» (1937 р.), «Затишшя» (1954 р.), «Час дозрів» (1957 р.), «Крига скресла» (не закінчена). В еміграції також була написана книга «Вандебекська сокира» (1943 р., на івриті). Автор пройшов шлях від пруського патріота до пацифіста, а потім від сіоніста до комуніста [103].

Письменник та поет Бернгард Келлерман також застав події Першої світової, він служив в армії кореспондентів. Свої враження він описав у романі «9 листопада» (1920 р.) [32], в якому критикує війну, німецький уряд і його помилки, антинародну сутність німецького юнкерства. Але головною подією в

творі, звісно, є революція, якій він присвятив ще два романи: «Мюнстерські вихрести» (1925 р.), в якому показав своє розчарування й «Брати Шелленберги» (1925 р.), де зобразив сповнене соціальних контрастів повоєнне життя. Келлерман був противником нацизму.

Не лише прозові твори, а й поетичні описували досвід письменників на фронті. Наприклад, Бертольд Брехт, драматург, поет та прозаїк, написав у 1918 р. вірш «Легенда про мертвого солдата» [26]. Він служив санітаром під час першої світової. У творі описано як комісія лікарів відкопує вже мертвого солдата, приводять його до «життя» й ведуть крізь вулиці, закінчується все тим, що воскреслий герой знову помирає. Таким чином, Брехт описав проблему браку людей на четвертий рік війни в Німеччині і з «чорним» гумором запропонував її вирішити у такий нетрадиційний спосіб.

Інший поет та письменник Готфрід Бенн також був на війні і його твори пізніше увійшли в збірку «Сутінки людства» (1919 р.) [39]. Її склав Курт Пінтус, це антологія експресіонізму. Саме в цьому художньому напрямку творили не лише художники Першої світової, а й більшість письменників.

Ще один автор, який воював на Західному фронті, Макс Бартель втілював свої переживання й травматичний досвід Великої війни у збірці «Вірші з Аргонів» [103]. У своїй поезії він не позбавлений оптимізму, упевнений, що після траншей, газів та голоду все ще є життя. Переклад його творів на російську мову здійснив Володимир Маяковський.

З протилежного боку фронту, у Франції, також служило не мало письменників, поетів, літераторів, які залишили свої спогади у творах. Одним з таких авторів був Анрі Барбюс. За аналогією до Ернста Юнгера він записував свої думки й спостереження на фронті. Ці записи відправляв листами до дружини й таким чином за два роки війни вони накопичились і перетворились у збірку «Листи з фронту», яку Барбюс потім використав для написання свого найвідомішого роману «Вогонь» (1916 р.) [23]. Проте, якщо Юнгер підтримував Гітлера на початковому етапі й був націоналістом, то Анрі Барбюс

відкрито симпатизував Сталіну й комунізму. Тему Першої світової письменник також продовжив у наступному романі «Ясність» (1919 р.) [22].

Іншим письменником Великої війни є Рене Бенжамен. Він побував на всіх фронтах і свої враження переніс у серію романів, присвячених темі Першої світової, це «Гаспар» (1915 р.), за який автор отримав Гонкурівську премію, «Під небом Франції» (1916 р.), «Воєнний лікар Пайп і його батько, англієць на війні» (1918 р.), «Репатріанти» (1918 р.). Письменник сповідував крайні праві погляди.

Війна наклала свій відбиток і на П'єрі Бенуа, одразу після демобілізації в 1918 р. він видав роман «Кенігсмарк» [24]. На основі цього твору незабаром зняли однойменних фільм. В ньому зображений побуд німецьких князівств на початку та під час війни. Головні герої – француз Рауль Віньєт та німецька графиня Аврора, в яку він закохується. Не зважаючи на жахливі воєнні події, роман написано романтичною та поетичною мовою.

Не зважаючи на свій пацифізм, письменник Адріан Бертран також опинився на фронті Першої світової. Потім він видав роман «Поклик землі» (1916 р.), за який був удостоєний найпрестижнішої премії у Франції – Гонкурівської. Інший філософський роман письменник закінчив за два тижні до смерті, це «Гроза над садом Кандида» (1917 р.). Помер автор від поранення на фронті 18 листопада 1917 року в Грасі.

Ще одним автором Великої війни є Жан-Рішаш Блок і його твір «Молитва письменника». Вже 4 серпня 1914 р. він вступає добровольцем до лав французької армії. Як і інші соціалісти, які підтримали свої уряди, в той час він поділяв патріотичні уявлення про справедливість війни. Письменник отримав два поранення і влітку 1916 р. під Верденом важку контузію. Закінчення війни він зустрів в міланському госпіталі, де проходив лікування від грипу-іспанки. Військовий досвід позбавив Блока ілюзій, він прийняв рішення всіма силами боротися за мир і соціальну справедливість, про що заявив у програмній статті «Молитва письменника» на початку 1919 р. Він був одним із засновників Французької компартії.

Ще одним французьким автором є Леон Верт. Найвідоміші твори це романи «Солдат Клавель» та «Клавель у старійшин», написані у 1917-1918 роках. У цих творах показано рефлексія солдата-інтелігента під час Першої світової війни.

Інший автор Ролан Доржелес воював в Аргонської лісі і на півночі Реймса. Був учасником Другої битви при Іпрі. З 1917 року співпрацював з газетою «Канар аншене», де він опублікував сатиричний роман «Машина для припинення війни», написаний спільно з Режисом Жінью. А за інший роман «Дерев'яні хрести» (1919 р.) [28] письменник отримав премію «Феміна».

Раймон Лефевр – учасник Першої світової війни, який рішуче її засуджував. У 1916 році був поранений під час битви під Верденом. Він є автором політичних брошур «Колишній солдат» (1918 р.), «Колишній солдат в 1920 році» (1919 р.). Разом з П. Вайяном-Кутюр'є опублікував збірку оповідань «Солдатська війна» (1919 р.), книгу про жахи війни і зростання свідомості фронтовиків. Також йому належить роман «Жертвопринесення Авраама» (1919 р.) про долю інтелігенції під час війни.

Ще один письменник, який приймав участь у Першій світовій – це Габріель Шевальє. В кінці 1919 р. він повернувся до цивільного життя. Змінив кілька професій: працював ретушером фотографій, комівояжером, журналістом, дизайнером, художником плакатів, вчителем мистецтва. Але з 1925 р. він починає писати власні твори. У 1930 р. виходить його роман «Страх», заснований на солдатських переживаннях автора періоду Першої Світової війни.

Під час воєнних дій Ромен Роллан був активним учасником європейських пацифістських організацій, він публікує безліч антивоєнних статей, які вийшли в збірниках «Над сутичкою» (1915 р.) [36] і «Предтечі» (1919 р.). Антивоєнні погляди письменник продовжує сповідувати в памфлеті «Лілюлі» (1919), трагедії «П'єр і Люс» (1920) і романі «Клерамбо» (1920), де мирне життя і людські почуття протиставляється руйнівній силі війни.

Жозеф Кессель добровольцем вступив у французьку військову авіацію і брав участь в боях Першої світової. У 1918 р. записався добровольцем в експедиційні війська, в складі яких брав участь в інтервенції на Далекому Сході Росії. Романи про авіаторів [33] «Екіпаж» (1923 р.), «Вітер пустелі» (1929 р.) і «Мермоз» (1938 р.), написані простою й образною мовою, принесли Кесселю успіх.

Жорж Дюамель під час Першої світової війни був військовим лікарем. Збірки оповідань письменника «Життя мучеників»: 1914-1916 рр.»[29] і «Цивілізація» 1914-1917 рр. (удостоєна Гонкурівської премії) також написані за особистими враженнями від війни.

Луї Фердинанд Селін восени 1914 року записався добровольцем до війська і взяв участь у Першій світовій. В Західній Фландрії був тяжко поранений в голову й в плече. Одержав військову медаль. З 1928 до 1932 року він працював над романом «Подорож на край ночі». Це оповідь від першої особи, в якій головний герой Бардамю розповідає про свій досвід Першої світової війни, про колоніалізм в Африці, про життя у США в міжвоєнний період, а також про соціальне становище загалом. Роман «Подорож на край ночі» поривав з академічною традицією французького письменства: лірична риторика відчаю поєднувалася тут з надто реалістичними картинами військових злиднів та сексуальним цинізмом. Реакція читачів була неоднозначною. Варто зазначити, що автор був антисемітом.

Поль Елюар, справжнє ім'я якого Ежен Еміль Поль Грендель також приймав участь в Першій світовій війні як санітар в госпіталі. На фронті він написав збірку віршів, вперше підписавшись псевдонімом [43].

Отже, як у Франції, так і в Німеччині існувало чимало письменників та поетів, які були свідками і приймали участь у Першій світовій війні. Одні після цього стали пацифістами, інші почали підтримувати націонал-соціалістичні, або ж комуністичні ідеї, але можна сказати одне – їх світобачення кардинально змінилось під впливом Світової війни. Все це яскраво висвітлено в їхній творчості. Письменники детально зображають фронтові будні, обстріли, зневіру

та втому, розчарування. Можна сказати, що більшість творів є антивоєнними і засуджують Першу світову.

3.3. Місця пам'яті щодо Першої світової в Німеччині та Франції

У кожного народу своя колективна історична пам'ять. Вона включає в себе і матеріальні залишки минулого, і відповідні символи, міфи, спогади, історіографічні уявлення. Самовідтворення в культурі цих елементів і в тому числі політика пам'яті кожної окремої держави формує розуміння про певну історичну подію, про минуле загалом й створює образ національної ідентичності [127]. Така масштабна подія як Перша світова війна не є виключенням. Вона залишила глибокий слід в колективній пам'яті Європи й не тільки. Так, як Франція і Німеччина знаходились по різні сторони конфлікту, мали спільний фронт, були противниками одне одного, це дає підстави для ґрунтовного порівняння їх колективних історичних уявлень щодо цієї події й особливо до «місць пам'яті», які виконують комеморативну функцію в сучасний період і є об'єктом політики пам'яті цих держав у тому числі.

Щодо меморіалів, російський історик В.П. Любін відзначає у своїй статті: «Деякі битви, наприклад, на Марні, стали об'єктом підвищеної уваги. Майже не будучи присутніми в пам'яті англомовного світу, вона краще відома у Франції. Свою роль, вважає Крамер, зіграли добре відомі воєнні меморіали, розташовані на Сомі, у Фландрії та під Верденом» [102]. Окрім вже названих пам'ятних місць, також слід зазначити про Іпр та Комп'єнський ліс. У всі ці місця сьогодні здійснюються тури, там є меморіали, кладовища загиблих солдатів. Це говорить про те, що просторова пам'ять є важливим елементом колективної пам'яті і що Перша світова все ще хвилює як наших сучасників, так і свідків тих подій, адже паломництво на місця битв розпочалось ще за часів самої війни.

Першим військовим зіткненням на Західному фронті, що розпочав німецьку наступальну операцію на Бельгію та Францію була битва при Льежі. Вона відбувалась в рамках плану Мольтке, який ґрунтувався на плані Шліффена, і полягав у тому щоб вести війну на два фронти. Спочатку

Німеччина застосовуючи блицкриг хотіла захопити Францію, а потім перейти на Східний фронт і завоювати Росію. Ця кампанія тривала з 5 по 16 серпня 1914 р. і закінчилася поразкою бельгійців (Додаток В, мал. №1). Проте, варто зазначити, що німецька армія зазнала великих людських втрат, але ця перша перемога відкрила їм прохід до наступних позицій. Сьогодні Льєж є одним з ментальних «місць пам'яті» як для Бельгії, так і для Франції.

Слідом за першим успіхом розпочалась битва на кордонах, яка складалась з п'яти наступальних операцій: при Мюлузі, Лотарингії, Арденах, Шарлеруа та Монсі (Додаток В, мал. №2). Ця кампанія тривала весь серпень 1914 р. й забезпечила Німеччину проходом до Франції. Не лише Мольтке мав свій план, інші сторони перед війною також готувались до неминучої катастрофи й розробляли свої стратегії нападу та оборони. Так, у Франції після франко-пруської війни Фердинанд Фоч розробив наступальний план для повернення Ельзасу та Лотарингії, він мав назву «План XVII». Саме його застосував головнокомандувач французів у Першій світовій Джозеф Джофр під час битви на кордонах. Але й на цей раз перемогла Німеччина [65].

Наступними німецькими військовими операціями були: битва при Гелені 12 серпня 1914 р., облога Намура 21 серпня, захоплення Дінанта 23 серпня та знищення Лувена 25 серпня 1914 р., облога Мобеж 25 серпня, битва за Ле Като 26 серпня та битва за Гізе 29 серпня 1914 р. (Додаток В, мал. №3). Цим завершилась серпнева військова наступальна кампанія Німеччини.

Перший місяць війни французькі та британські війська відступали все глибше у Францію, поки не дійшли до р. Марни (Додаток В, мал. №4). Саме ця битва поклала початок кінця плану Шліффена. Вона тривала з 6 по 12 вересня. До 7 числа німці мали перевагу, але вже 8 Франція перекинула за допомогою таксі з Парижу 6000 резервних військових і раптовим нападом генерала 5 армії Франше д'Еспері змусила Німеччину відступати [65]. Тут стались ще дві битви протягом наступних кампаній і це зробило Марну ще одним «місцем пам'яті» і в німецькій, і у французькій сучасній ментальності.

Німецькі 2 та 3 армії закріпились під час відступу на р. Ені, де й сталась наступна битва, ініційована союзниками. Вона тривала з 12 по 28 вересня 1914 р. й закінчилась нічиєю, обидві сторони розпочали т.з. «гонку до моря» (Додаток В, мал. №5), так як не могли вибити одне одного й розпочати наступ вглиб. Ще дві битви відбулися на Ені, протягом квітня-травня 1917 р. (Друга битва при Ені) та травня-червня 1918 р. (Третя битва при Ені) [65].

В рамках «гонки до моря» відбулось ряд операцій: Перша битва за Альберта 25-29 вересня 1914 р.; облога Антверпена 28 вересня – 10 жовтня 1914 р., де після евакуації з Льєжа та інших фортець знаходились бельгійські війська; битва біля Аррасу 1-4 жовтня 1914 р. Таким чином обидві армії повільно просувались до Фландрії.

Наступним важливим військовим зіткненням, яке увійшло в колективну пам'ять Франції та Німеччини, стала Перша битва на Іпрі. Сюди були стягнуті всі сили союзників, в тому числі бельгійські після евакуації з Антверпену. Франція прагнула розпочати наступ першою, але німецький генерал Фолкенгайн випередив їх. 20 жовтня він почав рухатись в бік портів Дюнкерк, Кале та Булонь й вийшов до бельгійської лінії оборони на р. Ісер. 27 жовтня бельгійці були змушені затопити землю між сторонами, адже армія була виснажена й це був єдиний шанс зупинити німців від просування далі. Таким чином Фолкенгайн зосередив свою увагу на серії нападів на м. Іпр з 4 армією. Ця битва тривала до 22 листопада і закінчилась великими людськими втратами з обох сторін (Додаток В, мал. №6). Сьогодні у місті проводять екскурсії, присвячені подіям Першої світової війни, й розпочинаються вони з Менінських воріт [53]. Їх перетворили на меморіал, де записані імена солдатів, що загинули захищаючи Іпр.

Також у боях на Західному фронті приймав участь індійський британський корпус, наприклад, убитві при Живанші 18-22 грудня 1914 р. Проте, не зважаючи на це, лінії фронту майже не змінювались. Успішною операцією стала Перша битва за Шампань 10 грудня-17 березня. Французький генерал Джоффер вирішив розпочати великий наступ по лінії від Ньюпорта до

Вердена. Йому вдалось зайняти деякі території Шампані, але німці постійно контратакували і це зупинило французів. Джоффер продовжив рух у цій місцевості восени 1915 р. 10-13 березня британці також провели наступ в регіоні Артуа, в Нев-Шапелі [65].

Військові невдачі союзників дали можливість Німеччині підготуватись до Другої битви на Іпрі, яка сталась у квітні-травні 1915 р. Саме тоді, 22 та 24 квітня, було вперше використано газ – хлор для атаки. Зайняти місто їм так і не вдалося, тоді німецькі війська просто обстріляли його цент. Ефективність застосування хімічної зброї вилилась у величезні людські втрати, це 69 000 союзних військ та 35 000 німецьких [65]. Даний сюжет не одноразово ставав об'єктом комеморації в людській пам'яті, наприклад, в фільмах, чи живописі. Такою є картина Джона Сінгера Сарджента «Отруєні бойовими газами», 1918 р. (Додаток Б, мал. №41).

Франція зробила ще одну спробу наступу після Шампані, це битва при Фестуберті 15-27 травня 1915 р. та битва при Лоосі 25 вересня – 13 жовтня 1915 р. Саме там загинув син Редьярда Кіплінга, Джон, якому він присвятив вірш і його зробили популярною піснею Першої світової.

Довгі місяці позиційної війни на Західному фронті завершилися ініційованою Німеччиною битвою під Верденом (Додаток В, мал. №8). Вона розпочалась 21 лютого і тривала до 18 грудня. Вона мала велике символічне значення для Франції, адже Верден був останньою не захопленою німцями фортецею. В історичній пам'яті назавжди закріпився вислів Петена: «Вони не пройдуть!». Його стратегія захистити територію будь-якою ціною спричинила найбільші жертви за всю війну – 1 млн. солдат з обох боків. При цьому жодна сторона не отримала тактичної чи стратегічної переваги [65].

Ще однією важливою подією Великої війни стала битва на Соммі (Додаток В, мал. №9). Атака союзників була розпочата на 30-ти кілометровому фронті, з півночі між Аррасом та Альбертом, і тривала з 1 липня до 18 листопада 1916 р. Саме тут вперше застосували танки 15 вересня в битві за

Флерс-Курселетт. Сьогодні в Ошонвіллі існує «музе пам'яті» про битвуна Соммі – це реконструйовані траншеї й там також проводять екскурсії [56].

Продовжили союзницьку кампанію на р. Сомматакі наступи: битва на хребті Базентін 14-17 липня 1916 р.; битва при Дельвіль Вуді 15 липня – 3 вересня 1916 р., де й сьогодні знаходиться кладовище з 5 493 похованнями; битва на хребті Позьєр 23 липня; битва під Гільємонтом 3-6 вересня 1916 р.; Битва на хребті Вімі 9-12 квітня 1916 р. В цих операціях приймали участь австралійці, південноафриканці, шотландці та канадці. Меморіали ставлять не лише французам, а й інших союзникам і навіть ворогам. Сьогодні це вже спільні місця вшанування полеглих.

7-14 червня 1917 р. відбувся масштабний наступ союзників на Західному фронті, що отримав назву битва за Мессіни (Додаток В, мал. №10). Там застосовували тактику підкопів та закладення бомб, цей сюжет також часто використовується в художніх творах. Продовження цей наступ отримав в Третій битві на Іпрі, яка сталась 31 липня – 6 листопада 1917 р. (Додаток В, мал. №11). Просування союзників ускладнили погодні умови, дощі затопили траншеї та окопи. Цей сюжет обіграв у своєму фільмі «На плече!» Чарлі Чаплін і багато інших режисерів.

Наступні операції мали продовжити наступ союзників: битва при Камбре 20 листопада 1917 р. із застосуванням танків; Третя битва на Ені 27 травня – 6 червня 1918 р., це було остання спроба німців закріпитись у Фландрії; битва при Кантіньї 28 травня 1918 р.; битви в Шато-Тьєррі 3-4 червня і Белло Вуд 6-26 червня 1918 р.; битва за Ле-Хамель 4 липня 1918 р. Всі ці локальні зіткнення значно ослабили Німеччину. Сьогодні в Рю-ан-Вуавр стоїть пам'ятник полеглим, а також здійснюються екскурсії по місцям битв [55].

Останнім великим німецьким наступом була Друга битва на Марні (Додаток В, мал. №12). Вона тривала з 15 липня по 5 серпня 1918 р. Франція зазнала 95 000 жертв, Німеччина 168 000, Британія – 13 000 втрат, а США – 12 000. Ця битва поклала край німецьким сподіванням і в подальшому масштабної спроби перемогти у війні з їх боку більше не було.

Завершальними операціями на Західному фронті були: битва при Гавринкурті 12 вересня та битва при Епегах 18 вересня 1918 р., які забезпечили союзникам остаточну перемогу [65].

Всі зазначені вище події, а особливо бої з величезними людськими жертвами, стали об'єктом постійного згадування в ЗМІ, святкування й відзначення перемог і днів скорботи, а самі місця досі відвідуються як туристами, родичами полеглих, так і офіційними обличчями.

Так, у 2018 р., в столітню річницю закінчення Першої світової, президент Франції Емануель Макрон організував міжнародну пам'ятну церемонію. Відбулась вона 10 листопада з Ангелою Меркель у Комп'єні, на північ від Парижа. Саме це місце має подвійне історичне значення як для Франції, так і для Німеччини. 11 листопада 1918 р. тут у залізничному вагоні було підписано договір про припинення вогню між союзниками та Німеччиною. Через 22 роки, після вторгнення нацистів у Францію, Адольф Гітлер змусив французьке командування підписати документ про капітуляцію в тому самому вагоні.

Ця подія відзначається не вперше у Комп'єні. В 1984 р. тодішній канцлер ФРН Гельмут Коль та президент Франції Франсуа Міттеран потиснули один одному руку на цвинтарі, де поховані загиблі солдати Першої світової війни [102].

Окрім створення «місць пам'яті» на колишніх фронтах, меморіали й пам'ятники також встановлювали у деяких містах посеред площі або ж у іншому громадському місті. Це, наприклад статуя янгола на честь полеглих солдат у французькому місті Карантан [50]. Його було встановлено ще 24 червня 1920 року. Або ж пам'ятник членам народної освіти, що загинули під час Першої світової війни місті Сен-Ло, в Нормандії. Його будували дванадцять років і відкрили 23 грудня 1934 року. Він присвячений 114 загиблим цивільним громадянам.

Також комеморативну функцію виконують і кладовища, як ми раніше вже зазначали. Таким є місце поховань в м. Тьйокур-Реньєвіль в Лотарингії. Там є як німецькі, так і французькі могили полеглих в Першій світовій війні [57]. Й

таких місць є дуже багато. Вони мають особливе значення як для родичів, так і для країни загалом. Адже велику кількість вбитих взагалі не можна було упізнати й вони захovanі у братських могилах. Надгробки й оремі місця поховань в основному ж мають тільки офіцери. Тому, й почали використовувати інші об'єкти, такі як меморіали, таблички, скульптури тощо, для вшанування великої групи людей.

Таким чином, місця пам'яті Великої війни, що є спільними для Німеччини і Франції, продовжують і сьогодні бути місцями примирення, вшанування полеглих й налагодження добросусідських відносин. Протягом сотні років там встановлювали пам'ятні таблички, скульптури, доглядали за кладовищами. Й не лише матеріально, але й духовно в різних творах мистецтва, фільмах, картинах, літературі закріплювали ці події в пам'яті сучасників. Вони й досі впливають на колективні уявлення про той період вже у сьогоднішньому західному суспільстві.

ВИСНОВКИ

Проаналізована нами література відображає ступінь вивченості питань, що ми розглядаємо в даній роботі. Так, політика пам'яті та «memory studies» є найбільш дослідженою галуззю історії Першої світової. Розробкою цієї проблематики займались як зарубіжні, особливо французькі та німецькі історики, так і українські дослідники. Проблема висвітлення образу Великої війни у мистецтві, особливо у кінематографі та музиці є менш дослідженою та потребує подальших узагальнень та розвідок.

Нами було також проаналізовано достатню кількість джерел, з яких ми дізнались інформацію щодо уявлень та образів Першої світової війни в міжвоєнний період. За допомогою них було прослідковано як змінювалось ставлення до цієї події в літературі, музичному, художньому та кіномистецтві в першій половині ХХ ст. Дана джерельна база є репрезентативною для нашого дослідження та повною мірою дозволяє дослідити зазначену проблематику.

Щодо методології, то нами були використані як загальнонаукові так і спеціально історичні методи та принципи. Це допомогло проаналізувати залучені джерела й літературу, дослідити й дати ґрунтовні відповіді на задані до теми питання.

Проаналізувавши розвиток мистецтва в першій половині ХХ ст., ми з'ясували, що в архітектурі існували дві протилежні тенденції: урбаністична (створення дешевих функціональних будівель, розрахованих на промислові, технологічні цілі, житло робітників) та дезурбаністична (створення функціонального, але разом з тим природного простору, який має поєднати потреби людини, архітектурні рішення й навколишнє середовище). Всі зображальні види мистецтва, такі, як живопис, скульптура, кіно, займались пошуком нових засобів вираження, форм, інтерпретацій і заперечували класичне, академічне, реалістичне мистецтво як таке, що більше не відповідає викликам сучасності. Митці критикували довоєнні цінності, релігійні уявлення, філософію, адже вони не вберегли світ від такої кровопролитної війни. Проте, не зважаючи на авангард, академічне мистецтво продовжувало існувати у

вигляді романтизму, нового реалізму тощо. В усіх цих напрямках після Першої світової стався перелом, деякі з них зникли, або ж навпаки з'явилися зовсім нові. Це свідчить про прямий вплив такої глобальної події на мистецтво загалом та світовідчуття митців.

Також в роки війни й до початку Другої світової було створено велику кількість кінокартин. Основним жанром в цей період була драма, але також знімали комедії, трилери, бойовики, шпигунські фільми, мультиплікацію тощо. Теми, яких торкались у цих стрічках часто повторювались, це безпосередньо фронтові будні, військові операції, бої. Але також зустрічається тематика туги за домом, жіноче питання, любовні пристрасті й маса інших актуальних для того часу тем. Всі вони відбивали настрої, відчуття та ставлення населення різних країн до Першої світової. Війна у цих фільмах зображена з двох полярних сторін – прославлення подвигів та патріотизму власних солдатів, або ж засудження кровопролиття як такого й призив до миру та пацифізму. Образ «своїх» переважно позитивний, а ворог показаний з негативних сторін, хоча є й виключення.

Щодо музичних творів, які були популярними під час Першої світової війни, то більшість з них створені з метою агітації, або ж підтримки бойового духу, навіювання патріотизму, під впливом спогадів про дім, для прославлення перемог своєї армії. Тематика стосувалась як фронту, так і тилу, існували романтичні сюжети, ближче до кінця війни з'явилися пісні з критикою влади, невдоволенням і розгубленістю перед мирним життям. Найбільш поширеним жанром періоду Першої світової війни є патріотична пісня. В таких творах оспівується батьківщина, національні символи, патріотизм, героїзм військових, матерів, які віддають своїх синів до армії і жінок та дітей, які їх вірно чекають і підтримують тил.

Також, як у Франції, так і в Німеччині існувала ціла когорта художників, які присвятили своє життя в тилу й на фронтах Першій світовій війні і потім виразили свої спогади, настрої та почуття в картинах. Їх твори виражали весь пережитий ними жах, відчай, всі негативні відчуття й емоції, пов'язані з

війною. Варто зазначити, що їх роботи мали не лише естетичне значення, а й слугували практичною допомогою для армії, наприклад, коли митці допомагали малювати камуфляж.

Такожчимало письменників та поетів були свідками і приймали участь у Першій світовій війні. Одні після цього стали пацифістами, інші почали підтримувати націонал-соціалістичні, або ж комуністичні ідеї, але можна сказати одне – їх світобачення кардинально змінилося. Все це яскраво висвітлено в їхній творчості. Письменники детально зображають фронтові будні, обстріли, зневіру та втому, розчарування. Більшість їх творів є антивоєнними, які засуджують Першу світову й насилля, що вона принесла. Але є й такі, що зберегли позитивне мислення і герої їх творів все ще є носіями романтичних рис, а сюжет має ліричний настрій. Таких письменників і робіт меншість.

Що стосується місць пам'яті Великої війни, то вони сьогодні є місцями примирення, вшанування полеглих й налагодження добросусідських відносин між Німеччиною та Францією. Проводяться міжнародні зустрічі, дні скорботи, відзначення річниць, у яких приймають участь і інші країни-учасниці Першої світової. Протягом багатьох років на колишніх фронтах встановлювали пам'ятні таблички, скульптури, доглядали за кладовищами. Й не лише матеріально, але й духовно в різних творах мистецтва, фільмах, картинах, літературі закріплювали ці події в пам'яті сучасників. Вони й досі впливають на колективні уявлення про той період вже у сьогоднішньому західному суспільстві.

Отже, проаналізовані види мистецтва, засоби комеморації й місця колективної пам'яті яскраво відображають ставлення сучасників Першої світової до цієї події. Вони не лише фіксують отримані емоції, враження та спогади, але й створюють певний образ Великої війни, що продовжує існувати й сьогодні. Й цікавим є те, що, не зважаючи на всі пережиті жахи, деякі митці все одно знаходили позитивні моменти і описували їх у своїй творчості. На сучасному етапі також продовжується процес комеморації й формування

стереотипів та образів Першої світової. Це проявляється вже в сучасних заходах, які присвячені різним ювілеям – міжнародні конференції, зустрічі лідерів держав, відвідуваннях місць головних битв тощо. Одні романтизують Першу світову, інші ж намагаються показати всі її негативні сторони й закликають до миру. Створюють твори, які пропагують антивоєнні настрої, пацифізм, головна ідея яких – ніколи знову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Аудіовізуальні джерела

1. Аудіо- та відеозаписи періоду Першої світової війни.
URL:<https://www.firstworldwar.com/audio/> (17.11.19).
2. Виставка «Человекобойня» в Вупперталі.
URL:<https://www.dw.com/ru/a-17576470> (17.11.19).
3. Війна Отто Дікса. URL: <https://warspot.ru/9055-voyna-otto-diksa> (08.11.19).
4. Гауді Антоніо. Саграда Фамілія.
URL:<https://kulturologia.ru/blogs/011216/32467/> (06.11.19).
5. Грос Жорж. Христос в газовій масці.
URL:<https://ru.wahooart.com/@ @/8LHV7D-George-Grosz> (08.11.19).
6. Далі Сальвадор. URL:<https://www.wikiart.org/uk/salvador-dali> (21.10.19).
7. Дюшан Марсель.
URL:<https://adindex.ru/publication/gallery/2013/05/17/99003.phtml> (02.11.19).
8. Кандинський Василій. Веб-музей Ніколя Піоха, Париж.
URL:<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/kandinsky/> (15.12.19).
9. Карти битв на Західному фронті.
URL:<https://www.firstworldwar.com/maps/westernfront.htm> (20.11.19).
10. Картина «Отруєні іпритом», Джон Сінгер Сарджент, 1919 р. URL:
<http://gadget.artega.biz/web/uk/0455.html#.XaRTWtIzbIU> (04.09.19).
11. Кольорові фотографії реалій Першої світової війни. URL:
<https://unm.org.ua/uk/kolorovi-fotografiyi-realiy-pershoyi-svitovoyi-viyny> (02.06.19).
12. Матіс Анрі. Веб-музей Ніколя Піоха, Париж.
URL:<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/matisse/> (19.11.19).
13. Пікассо Пабло. URL:https://muzei-mira.com/biografia_hudojnikov/702-biografiya-pablo-pikasso.html (20.11.19).

14. Райт Ф.Л. Будинок над водопадом.
URL:<https://www.admagazine.ru/interior/dom-nad-vodopadom-frenka-llojda-rajta>
(09.11.19).

15. Северіні Джино. URL:<http://cvetamira.ru/severini-dzhino-1883-1966>
(07.10.19).

16. Фільми присвячені Першій світовій війні.
URL:<https://www.europeana.eu/portal/ru/collections/world-war-I?q=TYPE%3AVIDEO+AND+what%3A%22World+War+I%22&view=grid>
(12.09.19).

17. Фільми, присвячені Першій світовій війні. IMDb. URL:
<https://www.imdb.com/> (25.11.19).

18. Фільми, присвячені Першій світовій війні. Кинопоиск. URL:
<https://www.kinopoisk.ru/> (11.11.19).

19. Фото будівлі Ліги Націй в Женеві.
URL:<https://planetofhotels.com/shveycariya/zheneva/dvorec-naciy-v-zheneve>
(04.11.19).

20. Фото скульптур Барлаха Ернста. URL:
<https://adindex.ru/publication/gallery/2012/10/11/93868.phtml> (09.11.19).

21. Художня виставка «Бачення війни».
URL:https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/visions-of-war#ve-anchor-intro_14656-js (15.10.19).

Художня література

22. Барбюс Анрі. Ясність. URL: <http://lib.ru/INPROZ/BARBUS/clarte.txt>
(04.08.19).

23. Барбюс Анрі. Вогонь. Оповідання. Пер. з франц. М. Терещенко, Е. Ржевуцька, І. Дзюб; упоряд., авт. передм. Д. Наливайко. Київ: Дніпро, 1969. 339 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Barbius_Anri/Vohon_Opovidannia/ (04.08.19).

24. Бенуа Пьер. Кенигсмарк. URL:
<http://booksonline.com.ua/view.php?book=72204> (05.08.19).

25. Брехт Б. Стихотворения. Рассказы. Пьесы : пер. с нем. Москва : Худож. лит., 1972. 814 с. URL: <http://www.wysotsky.com/0009/037.htm> (07.11.19).
26. Брехт Бертольт. Избранная лирика. Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая Гвардия», 1971. URL: <https://rupoem.ru/brext/chetyre-goda-dlilsya.aspx> (05.08.19).
27. Гашек Я. Пригоди бравого вояка Швейка. Переклад з чес. Степана Масляка. Київ : Дніпро, 1983. 669 с. URL: <http://litopys.org.ua/hasek/has.htm> (07.08.19)
28. Доржелес Ролан. Деревянные кресты. URL: <https://knigger.com/read-book/kniga-derevyannye-kresty-287358> (10.08.19).
29. Дюамель Жорж. Жизнь мучеников : Рассказы. Пер. с франц. А.В. Кривцовой ; Под ред. и с предисл. Евгения Ланна. Москва : Земля и фабрика, 1924. VIII, 129 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01009187695> (08.11.19).
30. Елюар Поль. Поезії. Переклад Михайла Москаленка. Київ, 1975. 266 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Paul_Eluard/Poezii_zbirka/ (12.08.19).
31. Залка М. Избранное. Пер. с венг. Предисл. И. Эренбурга; Сост. Н. Залки. Москва : Худож. лит., 1983. 574 с. URL: http://militera.lib.ru/prose/foreign/zalka_m1/index.html (12.08.19).
32. Келлерман Б. Девятое ноября. Пляска смерти. Пер. с нем. И.А. Горкиной. Москва : Худож. лит., 1959. 701 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=160736> (02.11.19).
33. Кессель Ж. Любовь авиатора : роман. Пер. с фр. М. Лерхе. Рига : Orient. 118 с.
34. Олдингтон Річард. Смерть героя. Переклад з англ. Ю. Лісняк; Передм. І. Києнко. Київ : Дніпро, 1988. 341 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Oldinhton_Richard/Smert_heroia/ (18.09.19).
35. Ремарк Еріх Марія. На Західному фронті без змін. Повернення. Три товариші. Переклад з німецької: Наталка Сняданко, Катерина Гловацька. Харків: КСД, 2014. 912 с. URL:

http://chtyvo.org.ua/authors/Remark_Erikh/Na_Zakhidnomu_fronti_bez_zmin_Povernennia_Try_tovaryshi/ (01.10.19).

36. Роллан Ромен. Над схваткой (1914-1915). URL: http://www.belousenko.com/books/rolland/rolland_1914-15.htm (04.10.19)

37. Селин Луи-Фердинанд. Путешествие на край ночи. Издательство : Фолио. 2009. 416 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=36080 (08.08.19).

38. Селін Луї-Фердінан. Подорож на край ночі. Пер. з фр. П. Таращука; Передмова Д. Наливайка. Київ: вид. Юніверс, 2000. 368 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Louis-Ferdinand_Celine/Podorozh_na_krai_nochi/ (10.08.19).

39. Сумерки человечества: Лирика немецкого экспрессионизма. Сост. В.Л. Топорова, А.К. Склавинской ; Вступит. ст. В.Л. Топорова. Москва : Моск. Рабочий, 1990. 271 с. URL:<http://indbooks.in/mirror7.ru/?p=188243>(03.11.19).

40. Фолкнер Вільям. Притча. Переклад з англійської: Олександр Мокровольський. Київ: КМ Books, 2017. 448 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=36122 (07.08.19).

41. Хемінгуей Ернест. Прощай, зброе! Переклад з англ. Віктора Морозова; іл. Творчої майстерні «Аграфка». Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 424 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=2467 (28.06.19).

42. Цвейг Арнольд. Спор об унтере Грише. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=251707> (20.09.19).

43. Элюар Поль. Стихи. URL: http://www.lib.ru/POEZIQ/ELUAR_P/eluard1_1.txt_with-big-pictures.html (18.09.19).

44. Юнгер Ернст. Борьба как внутреннее переживание. URL: <https://velesova-sloboda.info/archiv/pdf/yunger-borba-kak-vnutrennee-perezhivanie.pdf> (08.10.19).

45. Юнгер Ернст. В стальных грозах. Переклад з німецької Юрка Прохаська. Чернівці: Книги – XXI, 2014. 324 с. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1043769> (08.10.19).

Джерела особового походження

46. Вільям Дженнінгс Брайан. Американський протест з приводу потоплення Лузитанії. URL: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/bryan2.htm> (10.09.19).

47. Генерал Гельмут фон Мольтке про план Шліффена (1911 р.). URL: <https://alphahistory.com/worldwar1/von-moltke-schlieffen-plan-1911/> (16.09.19).

48. Затоплення Лузитанії, 1915 рік. Щоденник Вальтера Швігера. URL: <http://www.eyewitnesstohistory.com/lusitania.htm> (12.09.19).

49. Німецький письменник Фрідріх фон Бернарді про англо-німецькі відносини (1914 р.). URL: <https://alphahistory.com/worldwar1/anglo-german-relationship-1914/> (14.09.19).

Меморіали та «міся пам'яті»

50. Торжественное открытие военного мемориала в Карантане (Carentan, 24 июня 1923 г.). URL: <http://www.archives-manche.fr/Histoire-et-documents/p1688/Inauguration-du-monument-aux-morts-de-Carentan-Carentan-24-juin-1923> (06.12.19).

51. Торжественное открытие памятника народным просветителям Ла-Манша, павшим на почетном поле (Сен-Ло, 23 декабря 1934 г.). URL: <http://www.archives-manche.fr/Histoire-et-documents/p1690/Inauguration-du-monument-aux-membres-de-l-enseignement-public-de-la-Manche-tombes-au-champ-d-honneur-Saint-Lo-23-decembre-1934> (06.12.19).

52. Тури по місцям битв Першої світової війни. The Great War Society. URL: <http://www.the-great-war-society.org/> (15.12.19).

53. Фотографії Менінських воріт, Іпр. URL: <http://vlib.us/wwi/resources/archives/images/i061113/key.html> (10.10.19).

54. Фотографії місць вибухів в окопах, французький та німецький колючий дріт, французький кулеметний пост, німецький пост для стрільби, меморіал у Прієстському лісі біля м. Понт-а-Муссон. URL: <http://www.vlib.us/wwi/resources/archives/images/i040504/key.html> (15.10.19).

55. Фотографії пам'ятника в Рю-ан-Буавр та місця битви при Комбре у Франції. URL: <http://vlib.us/wwi/resources/archives/images/i040728/key.html> (18.10.19).
56. Фотографії реконструйованих траншей в Ошонвілле, Сомма. URL: <http://www.vlib.us/wwi/resources/archives/images/i040505/key.html> (12.09.19).
57. Фотографії французьких могил на німецькому кладовищі в Тякурті. URL: <http://vlib.us/wwi/resources/archives/images/i040524/key.html> (06.10.19).

Монографії та наукові статті

58. Акулинин А.В. Образ Первой мировой войны в творчестве «окопных поэтов». *Вестник ТГУ*. 2015. Выпуск 4 (144). С. 1-5.
59. Александров Олег Аркадьевич. Пьер Нора концепция исторической памяти. URL: <https://www.proza.ru/2017/09/24/2055> (дата звернення: 16.10.19).
60. Алексей Васильев. Memory studies: единство парадигмы – многообразие объектов (Обзор англоязычных книг по истории памяти). *НЛО*. 2012. № 5. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2012/5/memory-studies-edinstvo-paradigmy-mnogoobrazie-obektov.html> (дата звернення: 14.10.19).
61. Андрей Барановский. Первая мировая война в русской живописи (1914-1917). URL: <https://gub191025.wixsite.com/andreybaranovsky/fww-in-russian-art> (дата звернення: 01.11.19).
62. Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. Пер. с нем. Бориса Хлебникова. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. 323 с.
63. Баранова Е.Г. Идентичность, память и «места памяти» в современной французской прозе о Первой мировой войне. *Вестн. Сев. (Арктич.) федер. ун-та*. Сер.: Гуманит. и соц. науки. 2017. № 6. С. 90-96.
64. Белоусова Н. Памяти героев Первой мировой войны. *Военно-исторический журнал*. 2015. № 2.2-я стр. обл. – 1-я стр. цв. вкл.

65. Бої на Західному фронті. Мультимедійна історія Першої світової війни. URL: <https://www.firstworldwar.com/battles/wf.htm> (дата звернення: 19.10.19).
66. Борчук С.М. Проблематика Першої світової війни у вітчизняній енциклопедистиці. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 311-318.
67. Валіон О. Перша світова війна в історичній пам'яті людства. Матеріали круглого столу (м. Тернопіль, 24 вересня 2014 р.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія : Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 14. С. 362-367.
68. Галактионов Михайл Романович. Темпы операций. Ч. 1. Париж – 1914. М., 1937. 423 с.
69. Герасимова Ирина Федоровна. Первая мировая война в поэзии русских футуристов 1914-1916 гг. *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2012. №4 (107).
70. Гулин Александр Олегович. Основные тенденции современной историографии Первой мировой войны. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2012. № 5. С. 162-166.
71. Драч О.О., Синявська Л.І., Шевченко В.В. Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Перша світова війна й Україна (До 100-річчя початку Великої війни)». *Український історичний журнал*. 2014. №5. С 232-233.
72. Дюпон-Мельниченко Ж .-Б., Ададунов В. Французька історіографія ХХ століття. Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Львів: Класика, 2001. 170 с.
73. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. Львів : ПАІС, 2007. 312 с.
74. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство: Учеб.-3-е изд., перераб. и доп. Москва: Высш. шк., 2000. 368 с.URL:

https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ilina/09.php (дата звернення: 14.11.19).

75. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени. Отв. ред. Л. П. Репина. Москва : Кругъ, 2006. 768 с.

76. История искусств : учебное пособие / коллектив авторов ; под науч. ред. Г.В. Драча, Т.С. Паниотовой. 3-е изд., стер. Москва : КНОРУС, 2016. 676 с.

77. Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика : до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. №2. С 118-137.

78. Киган Джон. Первая мировая война. Москва : АСТ, 2004. 576 с.

79. Кино США: режиссёрская энциклопедия. Москва : ВГИК, 2015. 356 с.

80. Колесник Н.А. Круглий стіл у Миколаєві, присвячений 100-й річниці початку Першої світової війни. *Архіви України*. 2014. № 4-5. С. 327-337.

81. Костриков С.П. Идеиные и духовные предвестники первой мировой войны. К столетию начала войны. *Вестник Университета*. 2013. № 20. С. 269-274.

82. Лапшин П.В. Образ литературного героя «потерянного поколения» в творчестве Эрнеста Хемингуэя. *Огарёв-Online*. 2016. №11 (76). С. 1-5.

83. Ле Гофф Ж. История и память. Пер. с франц. К.З. Акопяна. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. 303с.

84. Лебедь Ф. Возвращение памяти о Великой войне : «Итоги Первой мировой. Взгляд спустя столетие». *Русский Вестник*. 2014. № 11. С. 5.

85. Литвин М.Р., Хахула Л.І. Міжнародна наукова конференція «Перша світова війна в історичній долі народів Центрально-Східної Європи» *Український історичний журнал*. 2014. №5. С. 234-236.

86. Литературная энциклопедия : В 11 т. 1929-1939. Т. 5. Москва : Изд-во Ком. Акад., 1931. С. 174-178. URL: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le5/le5-1741.htm> (дата звернення: 03.10.19).

87. Мартинов Андрій. Перша світова війна в сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип. 25. С. 396-423.

88. На войне как на войне. Судьбы художников в годы Первой мировой. URL: <https://modernartconsulting.ru/2014/11/faith-of-artists-during-wwi/> (дата звернення: 06.10.19).

89. Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр. : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (3-4 квітня 2015 р., м. Вінниця). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2015. 350 с.

90. Наумова І.Б. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українських дослідженнях: дефініції, функції, конструкції. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 135-147.

91. Нечаєва-Юрійчук Наталія. Особливості духовного розвитку західноєвропейського суспільства після Першої світової війни. *Історична панорама*. 2013. Вип. 16. С. 40-51.

92. Нечаєва-Юрійчук Наталія. Перша світова війна у творчості англійських поетів-фронтовиків. *Історична панорама*. 2011. Вип. 12. С. 31-43.

93. Николаева Софья Михайловна. Д. Дос Пассос и Э. Хемингуэй о Первой мировой войне и советской России (СССР). *Известия Самарского научного центра РАН*. 2012. №3-1. С. 135-142.

94. Нора П., Озуф М., де Пюимеж Ж., Винок М. Франция-память. Пер. с фр. Д. Хапаевой; Науч. коне. пер. Н. Копосов. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. 328 с.

95. Нора П'єр. Історія як захист від політики. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/117-pier-nora-istoriia-iaak-zakhyst-vid-polityky> (15.09.19).

96. Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. Пер. з фр. А. Рєпи. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. 272 с.

97. Нора Пьер. Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-ramyati.html> (дата звернення: 07.09.19).
98. Оболонкова М.А. Эпизод истории великой войны как элемент исторической памяти европейцев: рождественское перемирие 1914 года. *Вестник Пермского университета. История*. 2010. Вып. 1 (13). С. 8-14.
99. Первая мировая война: Современная историография : Сб. обзоров и реф. РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. Истории. Отв. ред. Любин В.П., Минц М.М. Москва, 2014. 231с.
100. Первая мировая война в литературах и культуре западных и южных славян. Москва : Ин-т славяноведения РАН, 2004. 468 с.
101. Первая мировая война и судьбы европейской цивилизации. Под ред. Л.С. Белоусова, А.С. Манькина. Москва : Издательство Московского университета, 2014. 816 с.
102. Перша світова війна та вплив політики на пам'ять про неї. URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 18.09.19).
103. Погорелов О. Художня література як історичне джерело для вивчення деяких аспектів історії Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 131-135.
104. Полевой В.М. Искусство XX века. 1901-1945. Москва : Издательство «Искусство», 1991. Серия «Малая история искусств». 304 с.
105. Полетаева Анастасия Андреевна. Особенности осмысления событий Первой мировой войны в произведениях российских и зарубежных писателей-современников. *Pro nunc*. 2013. №1 (12). С. 36-41.
106. Проект «мест памяти» П. Нора. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001107/st004.shtml> (дата звернення: 20.09.19).
107. Реєнт О., Янишин Б. Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. №3. С. 4-21.

108. Рикёр П. Память, история, забвение. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 2004. С.170.

109. Різдяне перемир'я. URL: <https://www.firstworldwar.com/features/christmastruce.htm> (дата звернення: 11.11.19).

110. Романова Екатерина Владимировна, Фомин Александр Михайлович. Международная конференция «Первая мировая война – пролог XX века». Исторические исследования. *Журнал Исторического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова*. 2014. №1. С. 5-12.

111. Романовская Е.В. Морис Хальбвакс : Культурные контексты памяти. *Издательство Саратовского университета*. 2010. Т. 10. Сер. Философия. Психология. Педагогика. Вып. 3.

112. Сабанчеев Рустам Юнусович. Концепция «мест памяти» Пьера Нора как способ исторической реконструкции. *Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке*. 2018. №1. С. 33-38.

113. Садуль Жорж. Том 3. Кино становится искусством, 1914-1920. Хронология основных фильмов (1915-1920). URL: <https://history.wikireading.ru/163142> (дата звернення: 05.11.19).

114. Сич Олександр. Цивілізаційна спадщина Першої світової війни. *Історична панорама*. 2014. Вип. 19. С. 30-42.

115. Сич Олександр. Цивілізаційні аспекти Першої світової війни. *Історична панорама*. 2014. Вип. 19. С. 30-42.

116. Сыч А.И. Первая мировая война в цивилизационном измерении. *Гуманитарные и юридические исследования*. 2014. №3. С. 76-81.

117. Трохименко О. Історична пам'ять як складова німецької етнонаціональної свідомості. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 162-168.

118. Троян С.С. Кайзерівська Німеччина на шляху до Великої війни 1914-1918 : геополітичний вимір. *Історична пам'ять*. 2015. № 32. С. 95-104.

119. Троян Сергій. Кайзерівська Німеччина на шляху до Великої війни: пангерманські ідеї та плани кінця XIX – початку XX століття. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С 9-20.
120. Україна модерна. Пам'ять як поле змагань. 2009. № 15(4). 348 с.
121. Уткин А.И. Первая Мировая война. Москва : Алгоритм, 2001. 592 с.
122. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. №2-3 (40-41). С.8-27.
123. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Москва, 2007.
124. Хаттон П. История как искусство памяти. Санкт-Петербург, 2003. С.129. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/hatt/index.php (дата звернення: 18.11.19).
125. Холлингсворт М. Искусство в истории человека. Москва : Издательство «Искусство». 1993. 517 с.
126. Художественная жизнь в годы Первой мировой. Краткий обзор. URL: <https://modernartconsulting.ru/2014/11/art-life-during-wwi/> (дата звернення: 09.09.19).
127. ШаповалЮ., НагорнаЛ., Бойко О. Культура історичної пам'яті : європейський та український досвід. Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.
128. Шевенман Жан-Пьер. 1914-2014. Европа выходит из истории? Пер. с фр. М. Мэйзульса. Москва: Издательство АСТ, 2015. 352 с.
129. Шенк Фритьеф Беньямин. Концепция «lieux de memoire». URL: <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/02-11.htm> (дата звернення: 18.11.19).
130. Шеррер Ютта. Отношение к истории в Германии и Франции: проработка прошлого, историческая политика, политика памяти. URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=48576> (дата звернення: 08.11.19).
131. Шеуджен Эмилия Аюбовна. «Места памяти» : модная дефиниция или историографическая практика? *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 1 : Регионоведение : философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2012. №1.

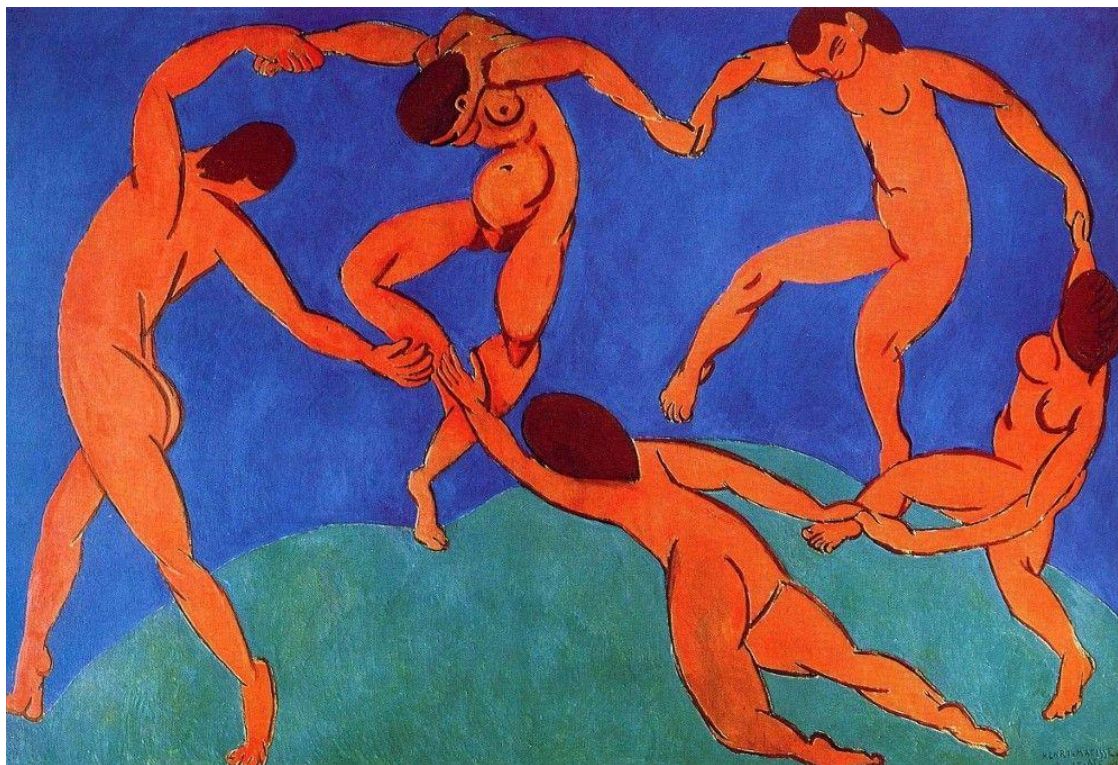
132. Шпенглер О. Закат Европы. Авт. вступит, статьи А.П. Дубнов, авт. комментариев Ю.П. Бубенков и А.П. Дубнов. Новосибирск: ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1993. 592 с.
133. Шпенглер Освальд. Годы решений Пер. с нем. В. В. Афанасьева ; Общая редакция А.В. Михайловского. Москва : СКИМЕНЪ, 2006. 240 с.
134. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift. Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München, 1999.
135. Becker J.-J., Krumeich G. La Grande Guerre, une histoire franco-allemande. Paris : Texte, 2012. P. 69.
136. Confino A. Collective Memory and Cultural History : Problems of Method. *American Historical Review*. 1997, December. P.1386-1403.
137. Connerton P. How Societies Remember. *Cambridge University Press*. 1989.
138. Fischer F. Les Buts de guerre de l'Allemagne impériale, 1914–1918, préface de J. Droz. Paris : Éditions de Trévise, 1970. P. 623.
139. Hutton P. History as an Art of Memory. *University Press of New England*. 1993. P.17-22.
140. Kramer A. Recent historiography of the First world war. Part 1. *J. of modern European history*. Los Angeles, 2014. Vol. 12, N 1. P. 5-26.
141. Kramer A. The Fallen : An Exhibition of Nine Artists who lost their lives in World War One. S. l. : Armistice Festival Ltd., 1988. 81 p.
142. Les Lieux de memoire. Ed. by Pierre Nora. Paris, 1986-1993.
143. Lindemann Th. Les Doctrines darwiniennes et la guerre de 1914. Paris : Economica, 2001.
144. Mosse G. Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars. New York, Oxford: Oxford University Press, 1990.
145. Nora P. Zwischen Geschichte und Gedächtnis. Berlin, 1990. S. 11.

146. Olick J.K. *The Politics of Regret : On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York, London, 2007. P.23.
147. Piaget J. *La mémoire*. Simposium de l'Association de Psychologie scientifique de la langue française. Paris: P. U.F., 1970.
148. Prost A., Winter J. *Penser la Grande Guerre*. Paris : Seuil, 2004.
149. Winter J. *Remembering War : the Great War between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven, *Yale University Press*, 2006.
150. Winter J., Prost A. *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*. Cambridge : *Cambridge University Press*, 2005.
151. Yates F. *L'Art de la mémoire*. P. 13.
152. Zinn H. *The Politics of History*. Chicago; Urbana, 1990 (2-nd ed.). 392 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

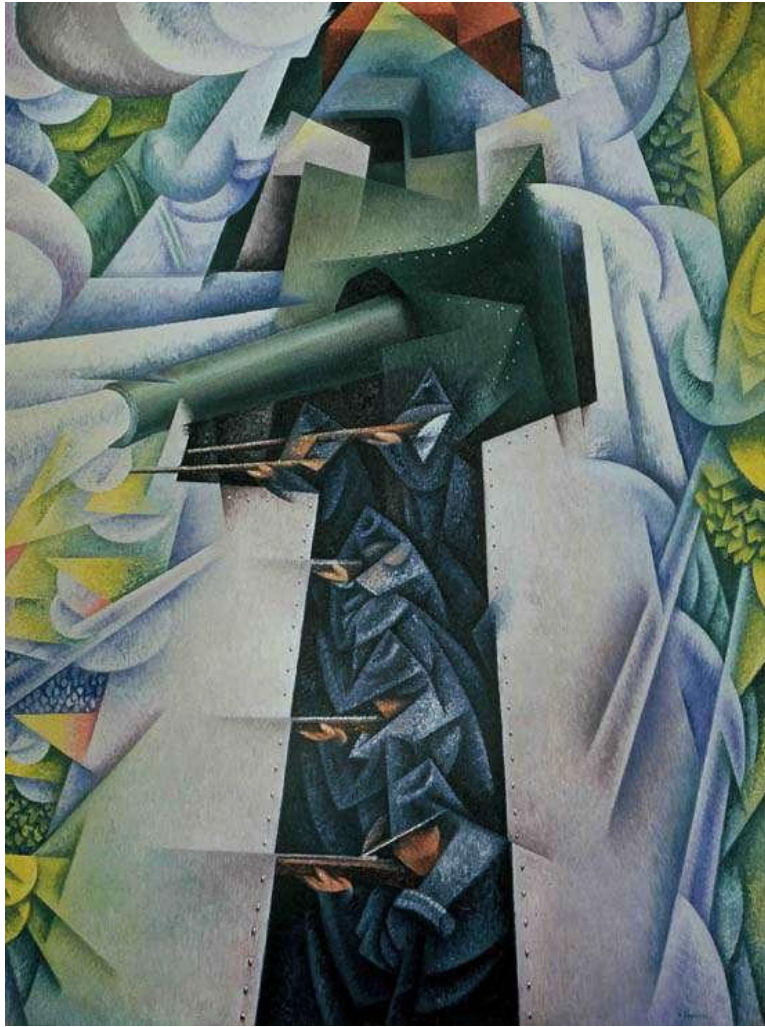
Живопис першої половини ХХ ст.

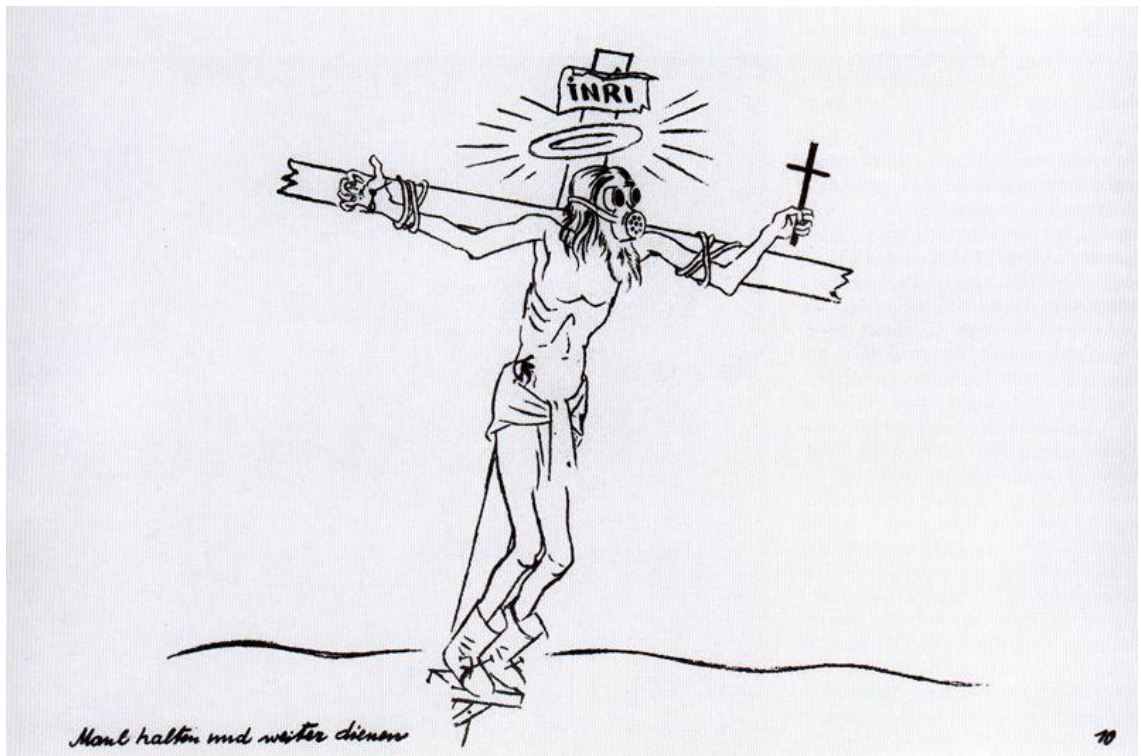
Мал. №1 Анрі Матіс «Танець». 1910 р. [12]

Мал. №2 Пабло Пікассо «Авіньйонські дівчата». 1907 р.[13]

Мал. №3 Джино Северіні «Бронепотяг». 1915 р.[15]

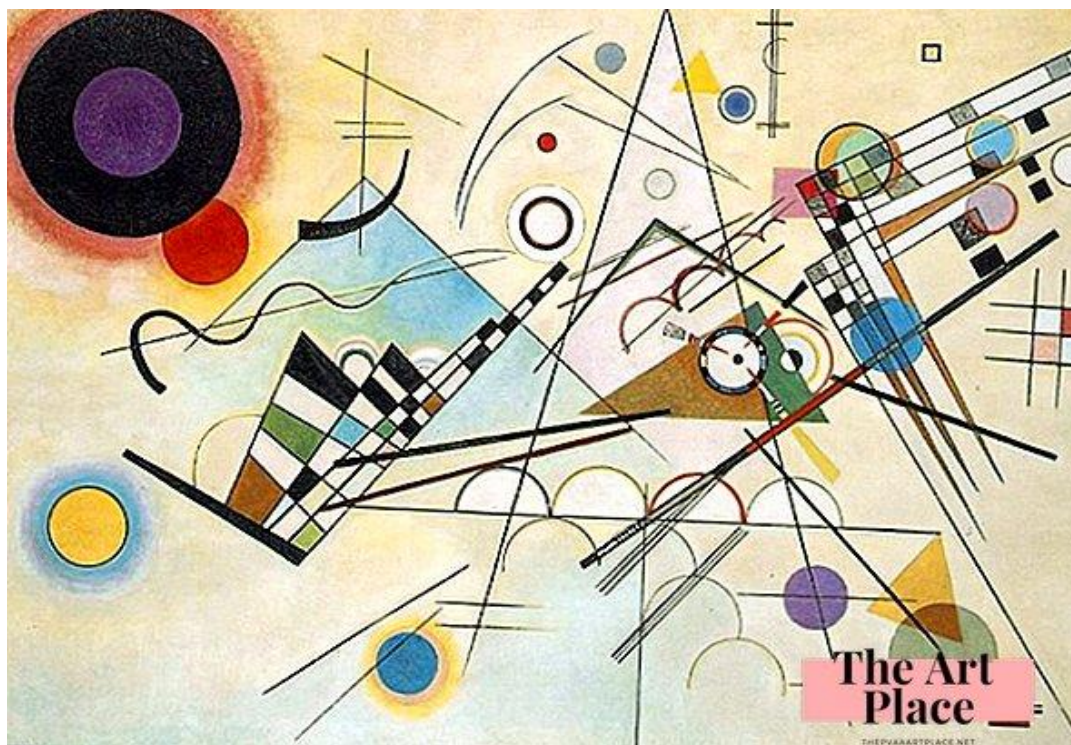
Мал. №4 Джорж Грос «Христос в газовій масці» [5]

Мал. №5 Мішель Дюшан «Фонтан». 1913 р. [7]

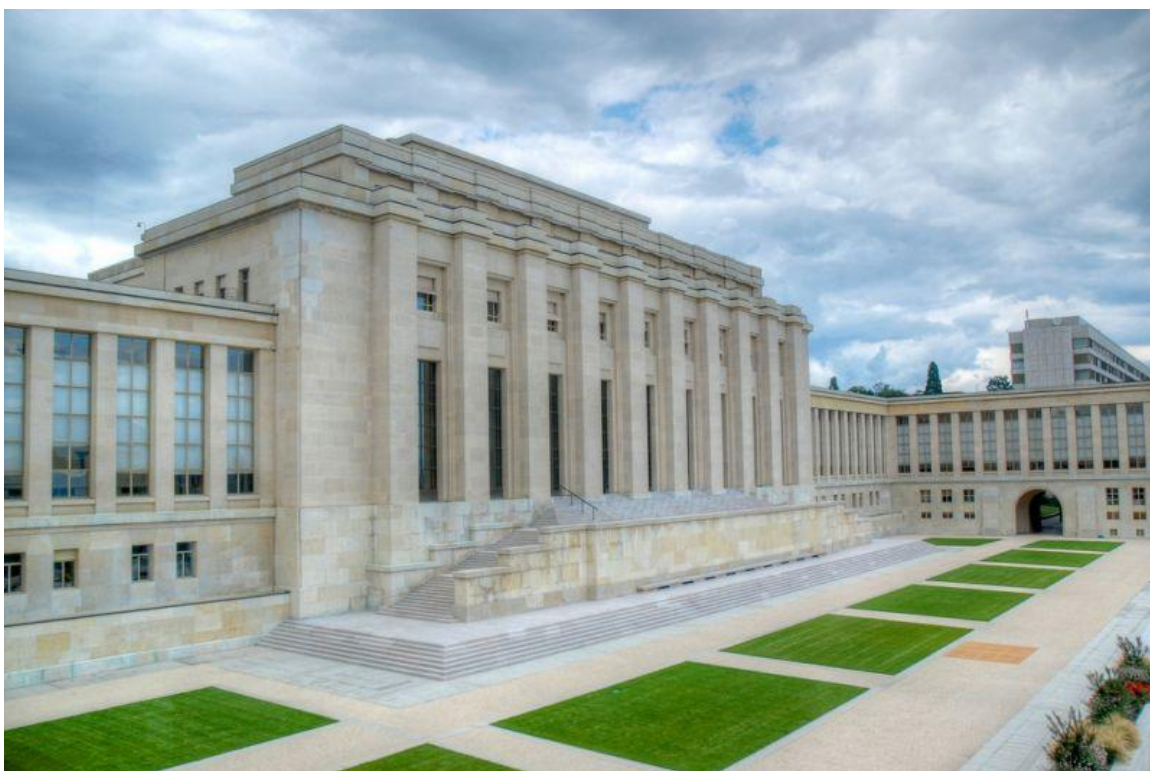
Мал. №6 Сальвадор Далі «Постійність пам'яті». 1931 р. [13]

Мал. №7 В. Кандинський «Композиція VII»[8]

Мал. №8 Собор Ла Саграда Фамілія в Барселоні, архітектора Антоніо Гауді[4]

Мал. №9 Будівля Ліги Націй в Женеві[19]

Мал. №10 «Будинок над водопадом» Ф.Л. Райта, 1936 р.[14]

Мал. №11 Ернст Барлах «Пам'ятник полеглим», 1931, Магдебург[20]

Живопис, присвячений темі Першої світової війни

Мал. № 1 Андре Фрайе. Маскування дороги. 1917 р. [88]

Мал. № 2 Рауль Дюфі. Кінець Великої війни. 1915 р. [126]

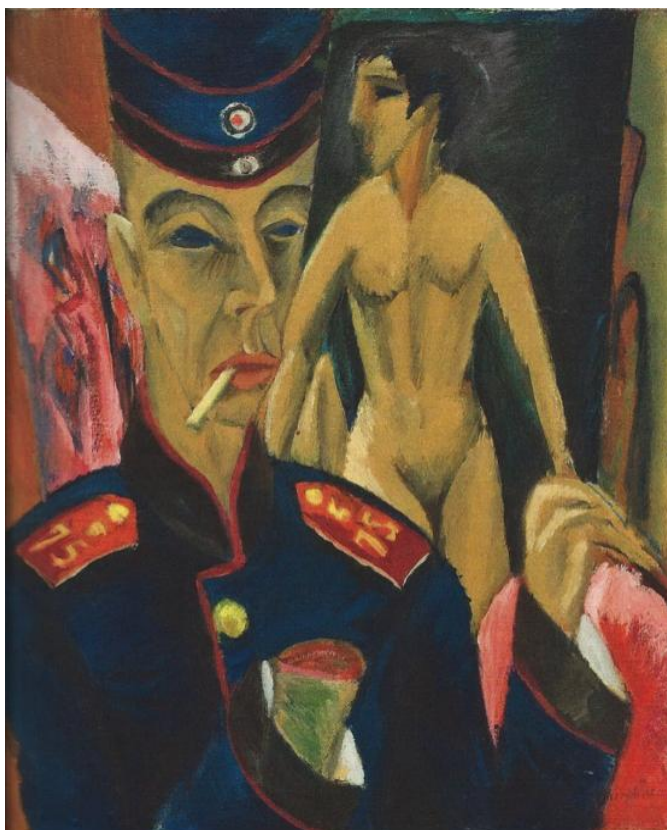
Мал. №3 Джино Северіні. Візуальний синтез ідеї «Війна». 1914 р. [126]

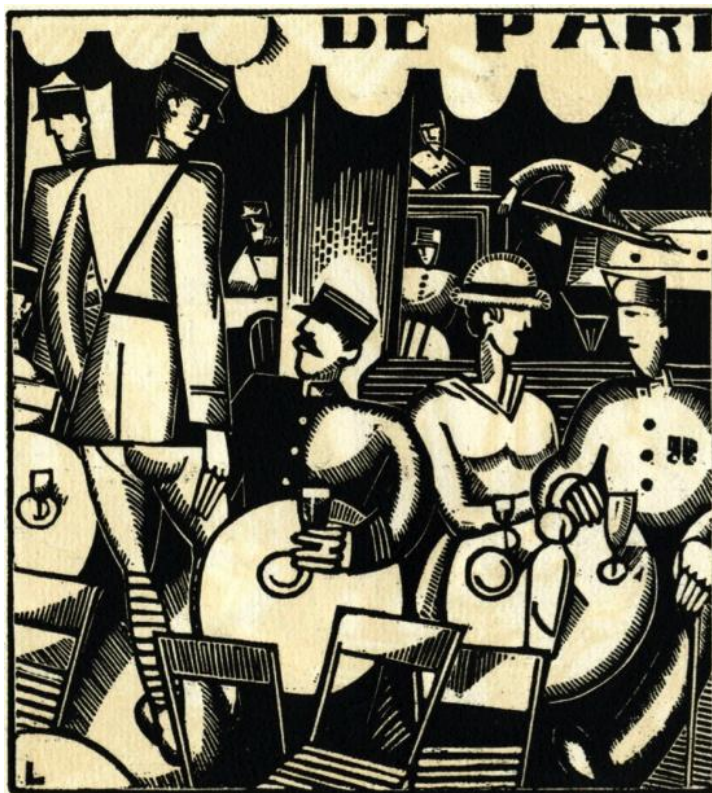
Мал. № 4 Макс Бекман. В операційній. 1914 р. [126]

Мал. №5 Фернан Леже. Солдат з трубкою. 1916 р. [88]

Мал. №6 Ернст Людвіг Кірхнер. Автопортрет в солдатській формі. 1915 р.

Мал. №7 Жан-Еміль Лабуерер. Аперитив для гарнізону. Лист з серії
«Образи тилу» 1918-1919 рр.[88]

Мал. №8 Жан-Еміль Лабуерер. Солдати на вокзалі. Лист з серії «Образи тилу».
1918-1919 рр. [88]

Мал. №9 Жан-Еміль Лабурер. Лист з Алабами. Лист з серії «Образи тилу».
1918-1919 рр. [88]

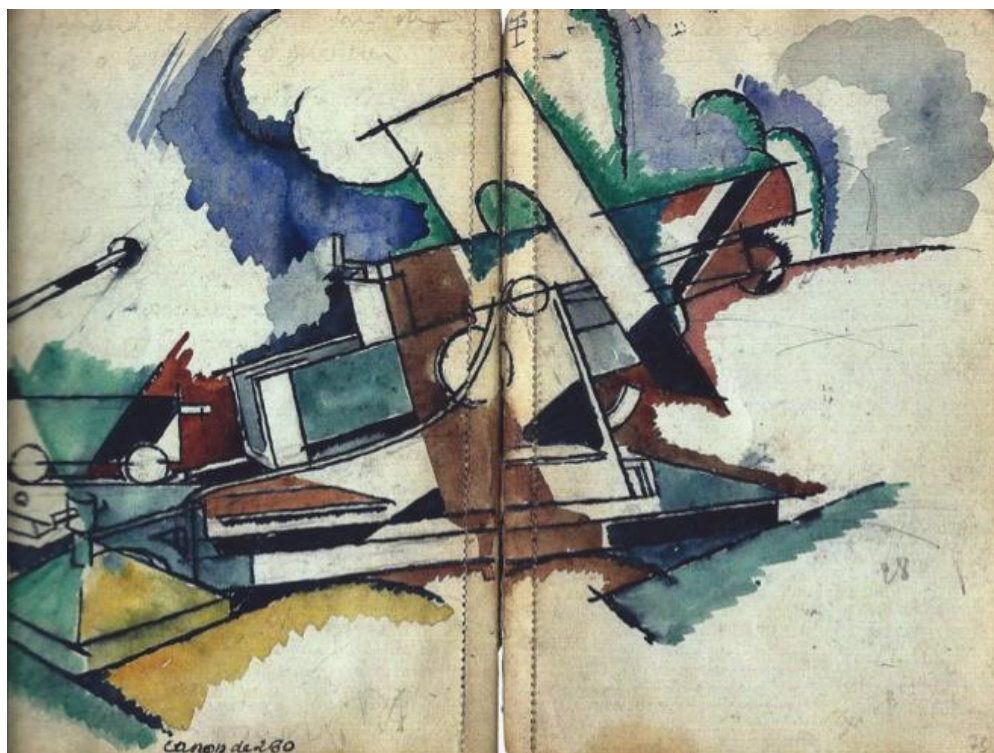
Мал. №10 Жан-Еміль Лабурер. Ярмарковий тир. Лист з серії «Образи тилу».
1918-1919 рр. [88]

Мал. №11 Жан-Еміль Лабурер. Відпускник в селі. Лист з серії «Образи тилу». 1918-1919 рр. [88]

Мал. №12 Жан-Еміль Лабурер. Виписаний з госпіталю, відпочиваючий в дорозі. Лист з серії «Образи тилу». 1918-1919 рр. [88]

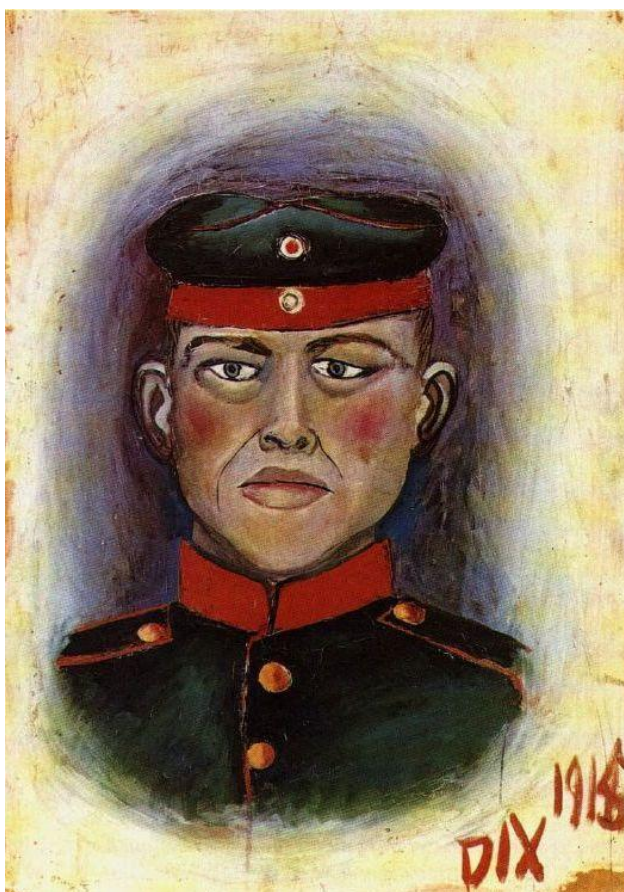
Мал. №13 Андре Марс. Лист з фронтального блокнота. 3 грудня 1915 – квітень 1916 рр. [88]

Мал. №14 Отто Дікс. Автопортрет в образі Марса. 1915 р. [88]

Мал. №15 Макс Бекман. Автопортрет у воєнній формі. 1915 р. [88]

Мал. №16 «Автопортрет мішені», 1915 р. Отто Дікс перед відправкою на фронт [3]

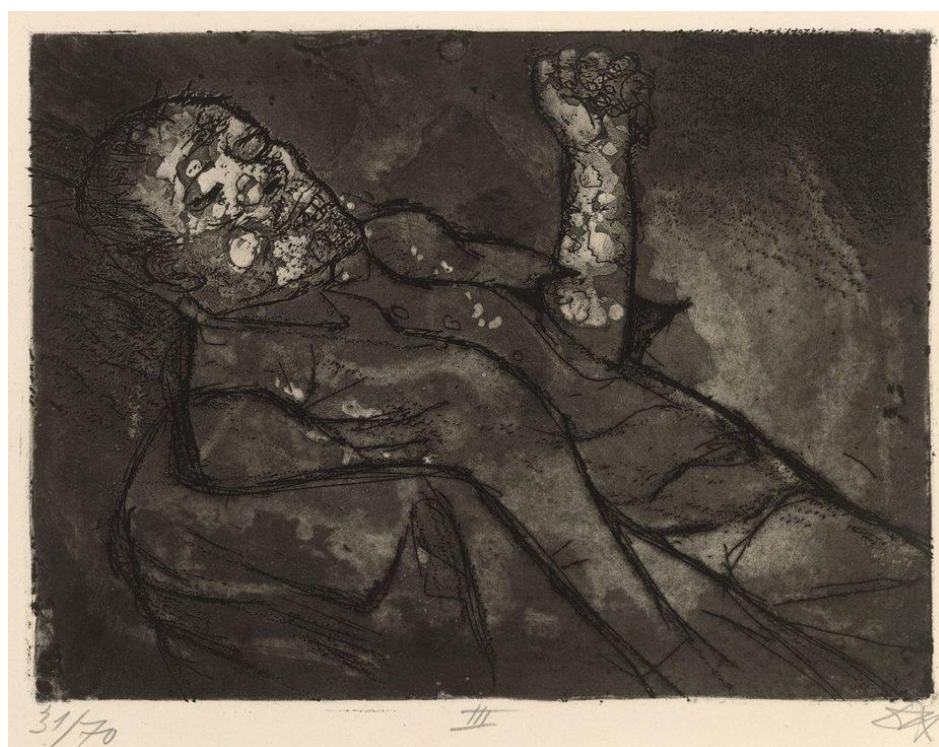
Мал. №17 Отто Дікс «Штурмова група в газовій хмарі» [3]

Мал. №18 Отто Дікс «Порите воронками поле у Донтре у спалахах освітлювальних снарядів» [3]

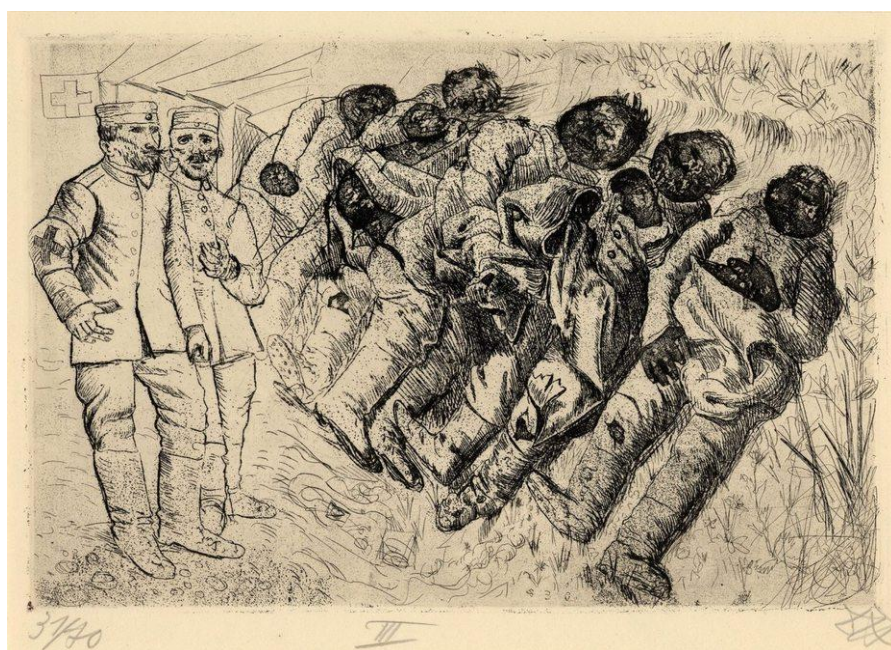
Мал. №19 Отто Дікс «Зруйнований окоп» [3]

Мал. №20 Отто Дікс «Покійник в грязі» [3]

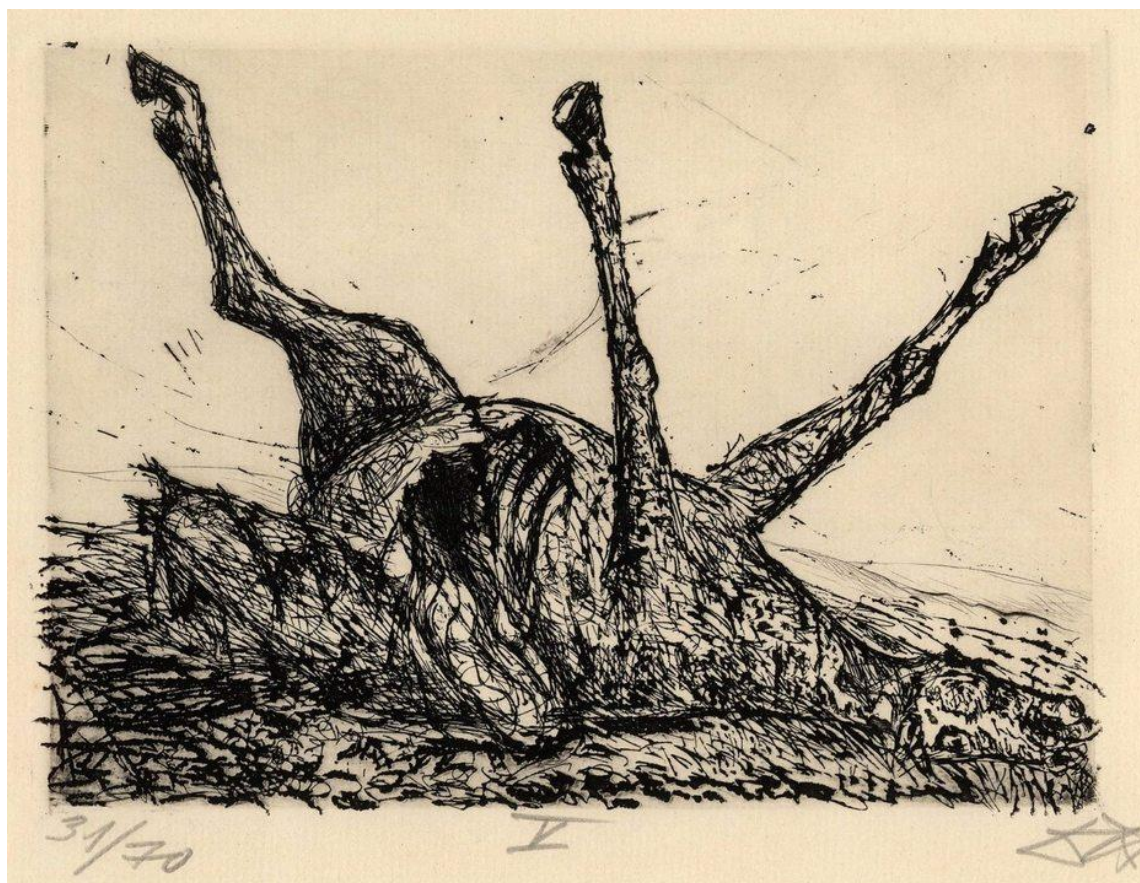

Мал. №21 «Фронтвик в Брюсселі» [3]

Мал. №22 Отто Дікс «Отруєні газом. Тамле-ла-Фос, серпень 1916 року»

[3]

Мал. №23 Отто Дікс «Труп коня» [3]

Мал. №24 Отто Дікс «Обід в окопі (висоти Лоретто)» [3]

Мал. №25 Отто Дікс «Переключка тих, хто повернувся» [3]

Мал. №26 Отто Дікс «Череп» [3]

Мал. №27 Отто Дікс «Переноска пораненого в лісі Отлуст» [3]

Мал. №28 Отто Дікс «Мертвий часовий в окопі» [3]

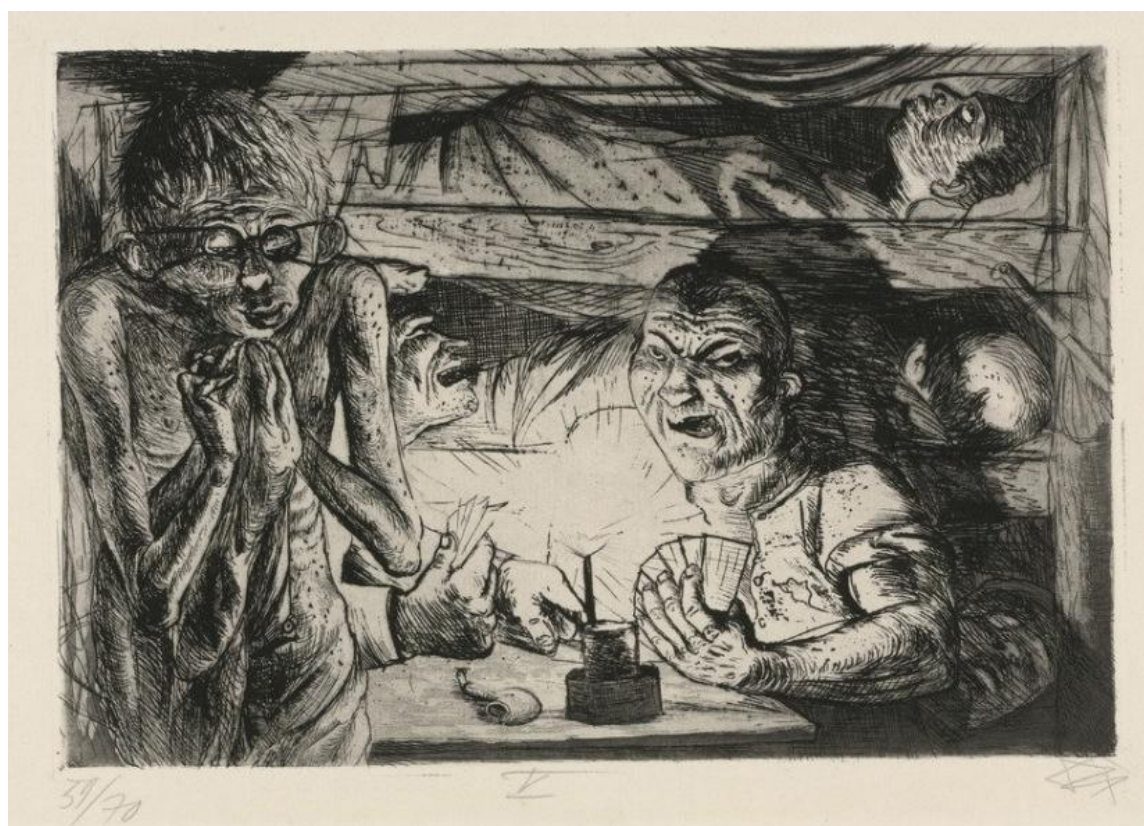
Мал. №29 Отто Дікс «Доставка пайків у Пількема» [3]

Мал. №30 Отто Дікс «Ранений. Осінь 1916 року, Бапом» [3]

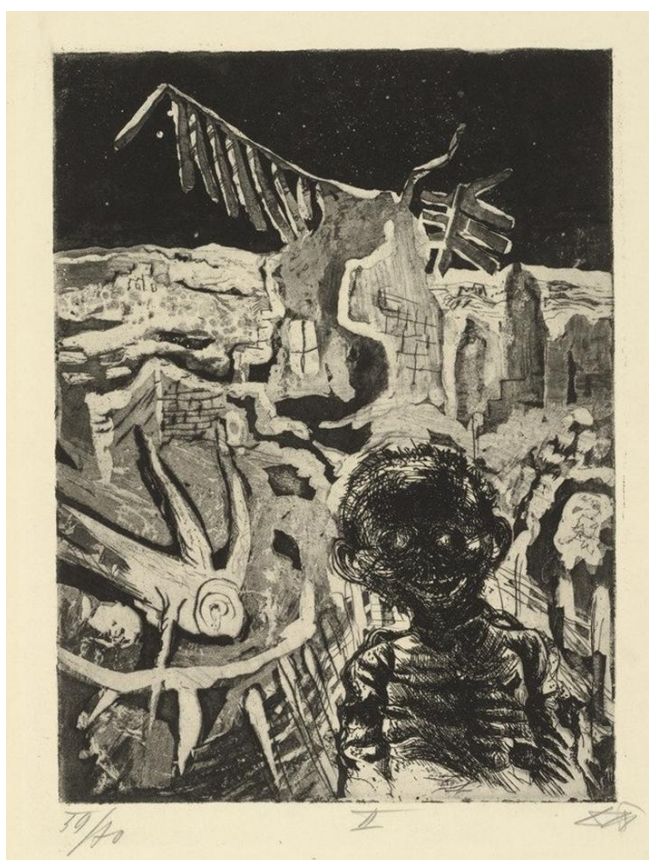
Мал. №31 Отто Дікс «Танець смерті 1917» [3]

Мал. №32 Отто Дікс «Бліндаж» [3]

Мал. №33 Отто Дікс «Кулеметний загін в наступі. Сомма, листопад 1916 року» [3]

Мал. №34 Отто Дікс «Нічна зустріч з безумцем» [3]

Мал. №35 Отто Дікс «Трансплантація» [3]

Мал. №36 Отто Дікс «Мерці у позиції поблизу Таюра» [3]

Мал. №37 Отто Дікс. Триптих «Окопна війна». 1932 р. [3]

Мал. №38 Отто Дікс «Фландрія». 1934 р. [3]

Мал. №39 Генріх Хьорле «Пам'ятник невідомим протезам» [88]

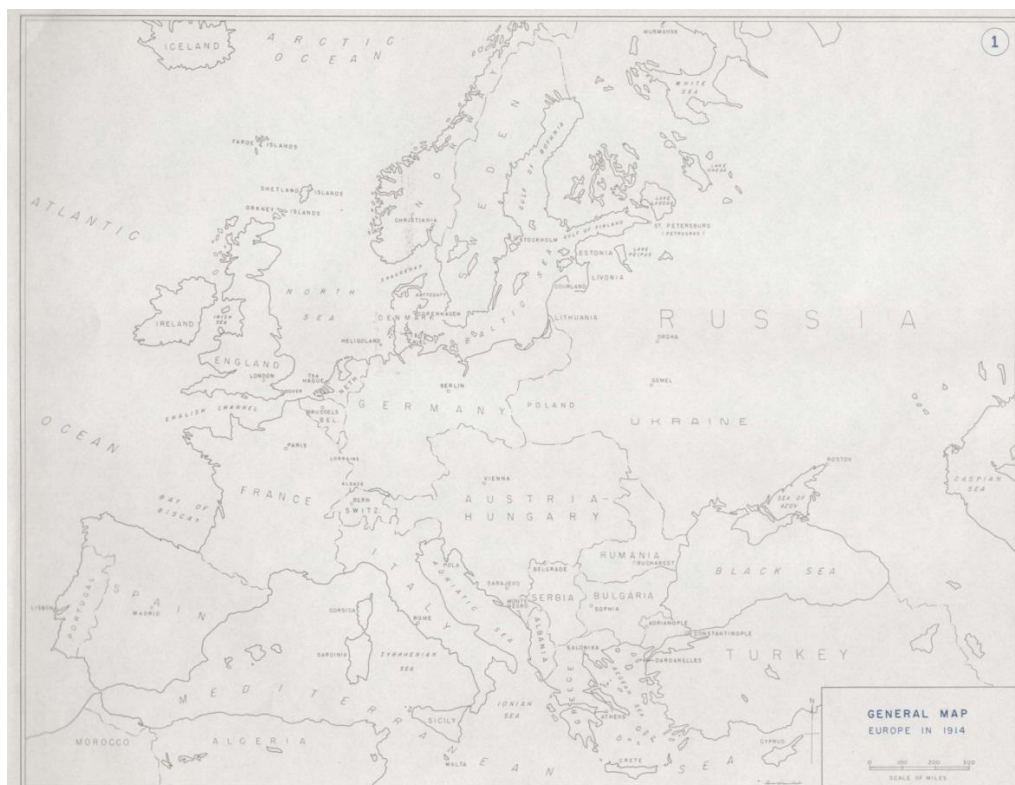

Мал. №40 Гюстав Фрепон «Реймський собор увогні» [2]

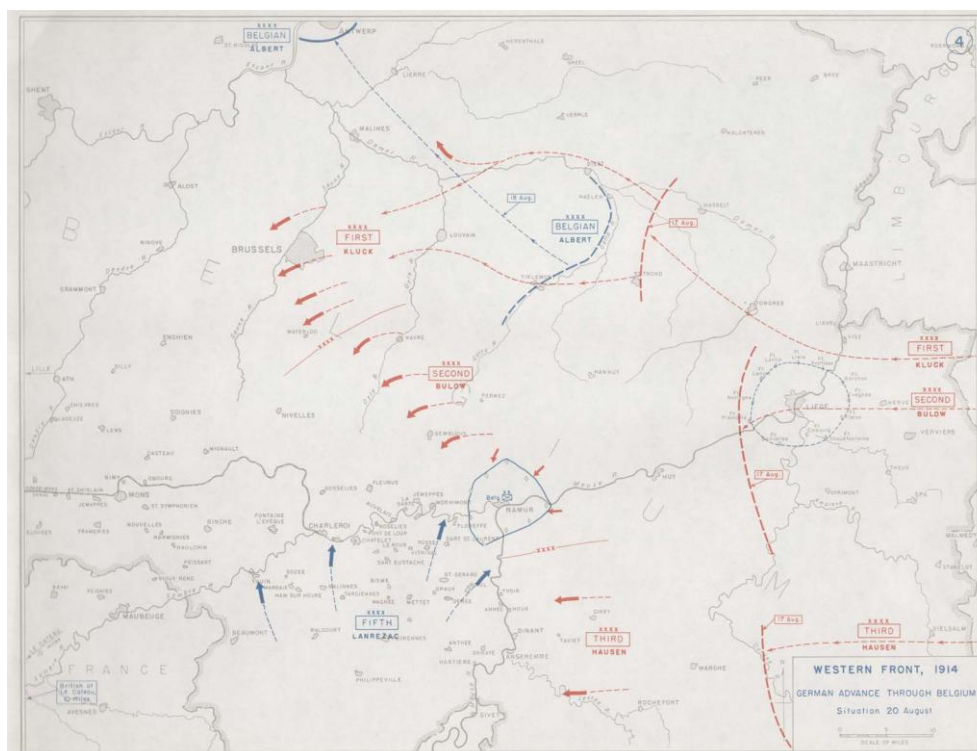

Мал. №41 Джон Сінгер Сарджент «Отруєні бойовими газами», 1918 р. [10]

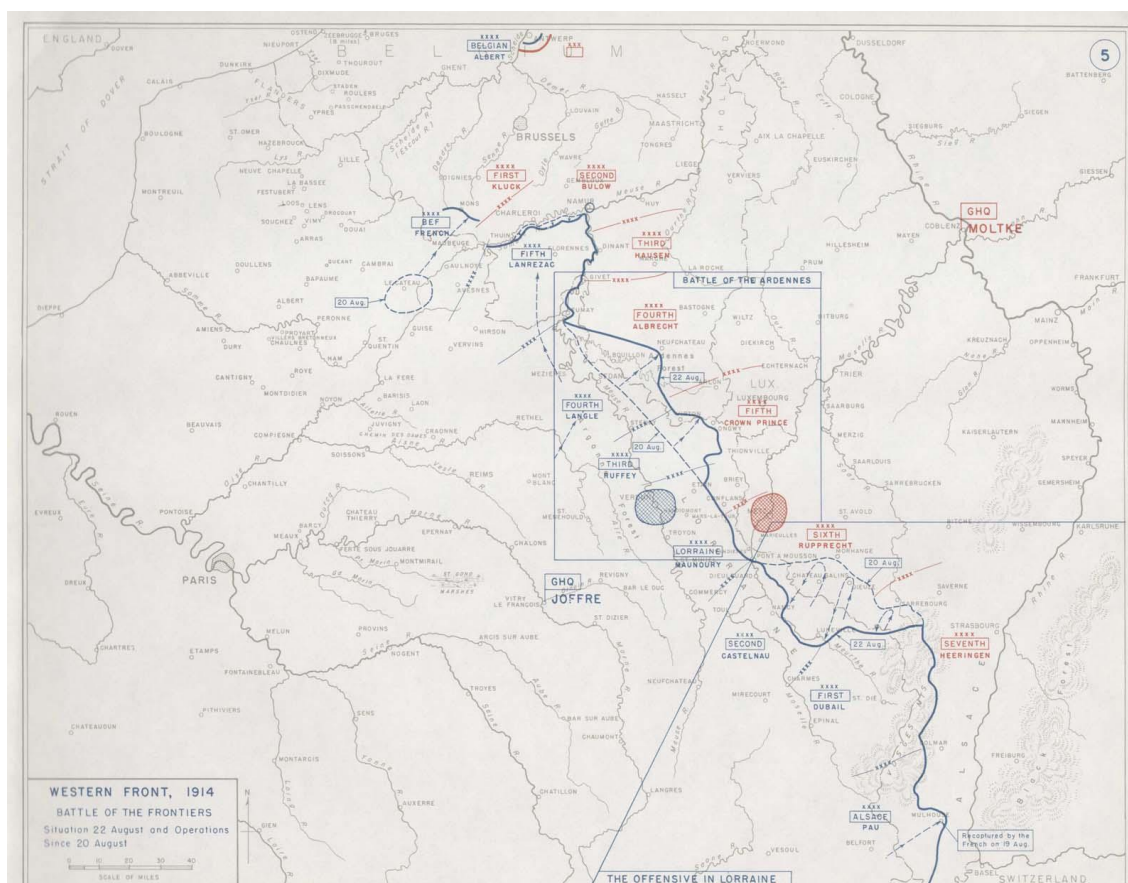
Карти військових операцій та битв Першої світової війни на Західному фронті

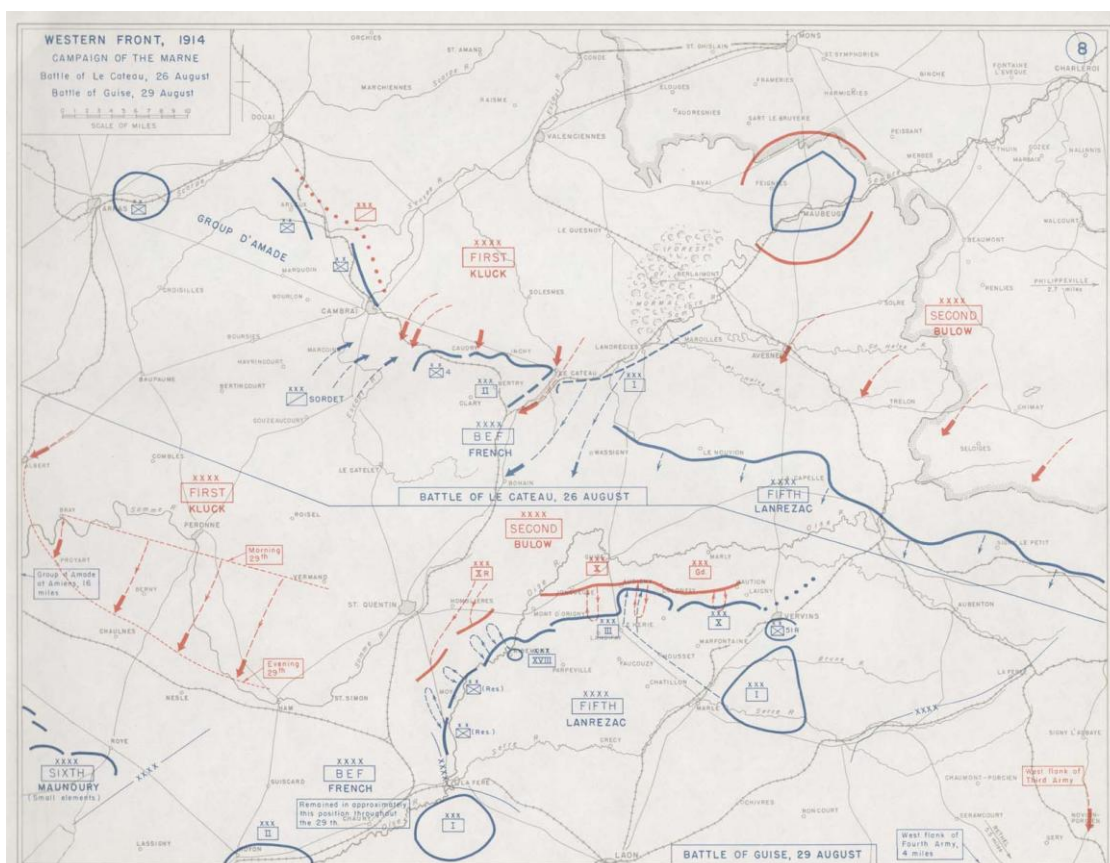
Мал. №1 Європа 1914 р. Макет довоєнних кордонів [9]

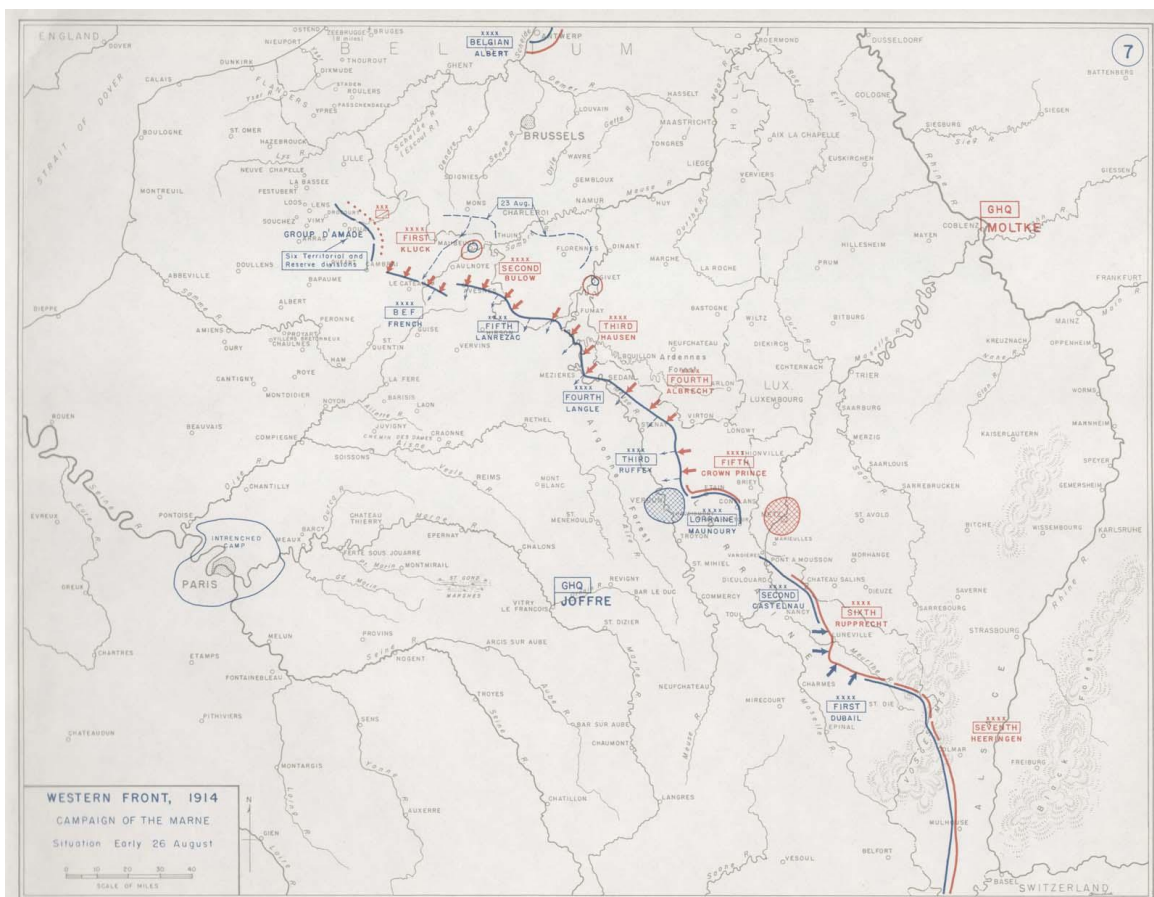
Мал. №2 Хід вторгнення Німеччини до Бельгії у серпні 1914 року. Битва
під Льєжем [9]

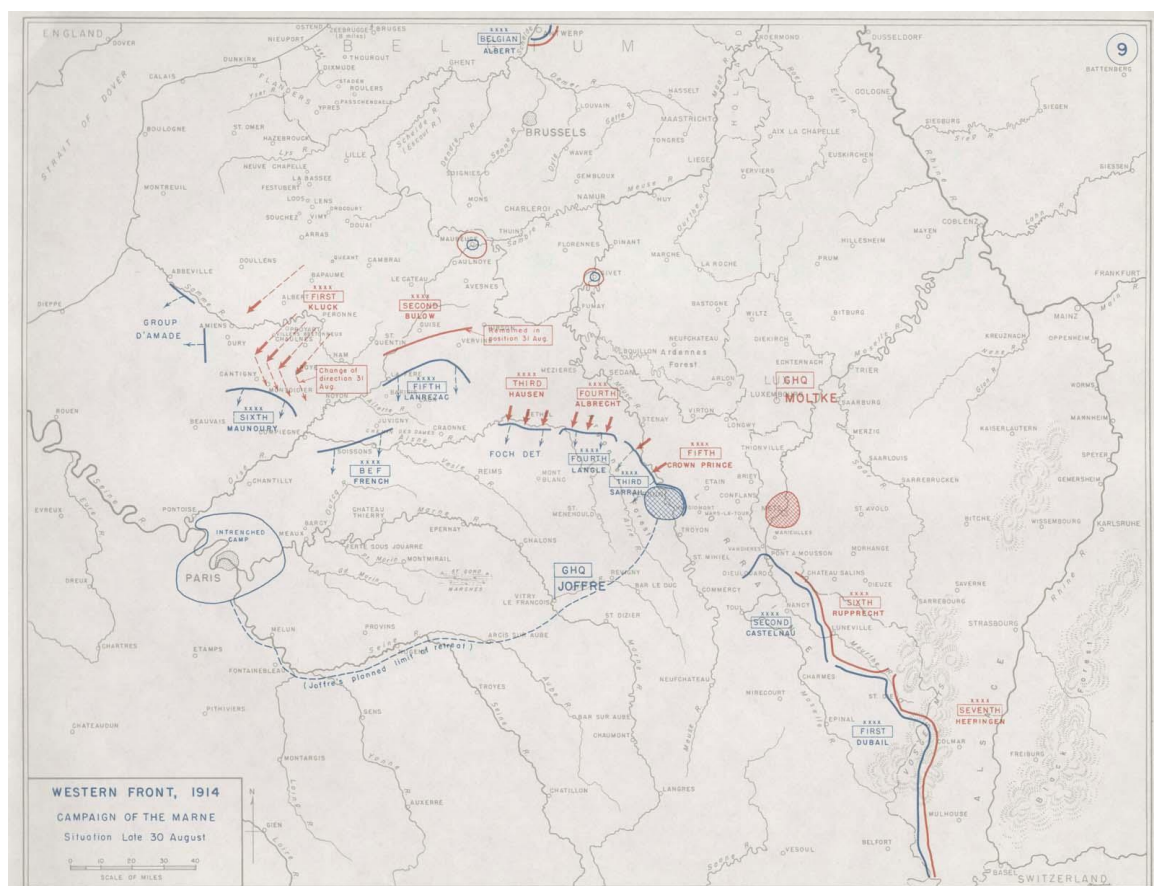
Мал. №3 Битви на кордонах 1914 р. Битва при Молузі, битва при Лотарингії, битва при Арденнах, битва при Шарлеруа, битва при Монсі [9]

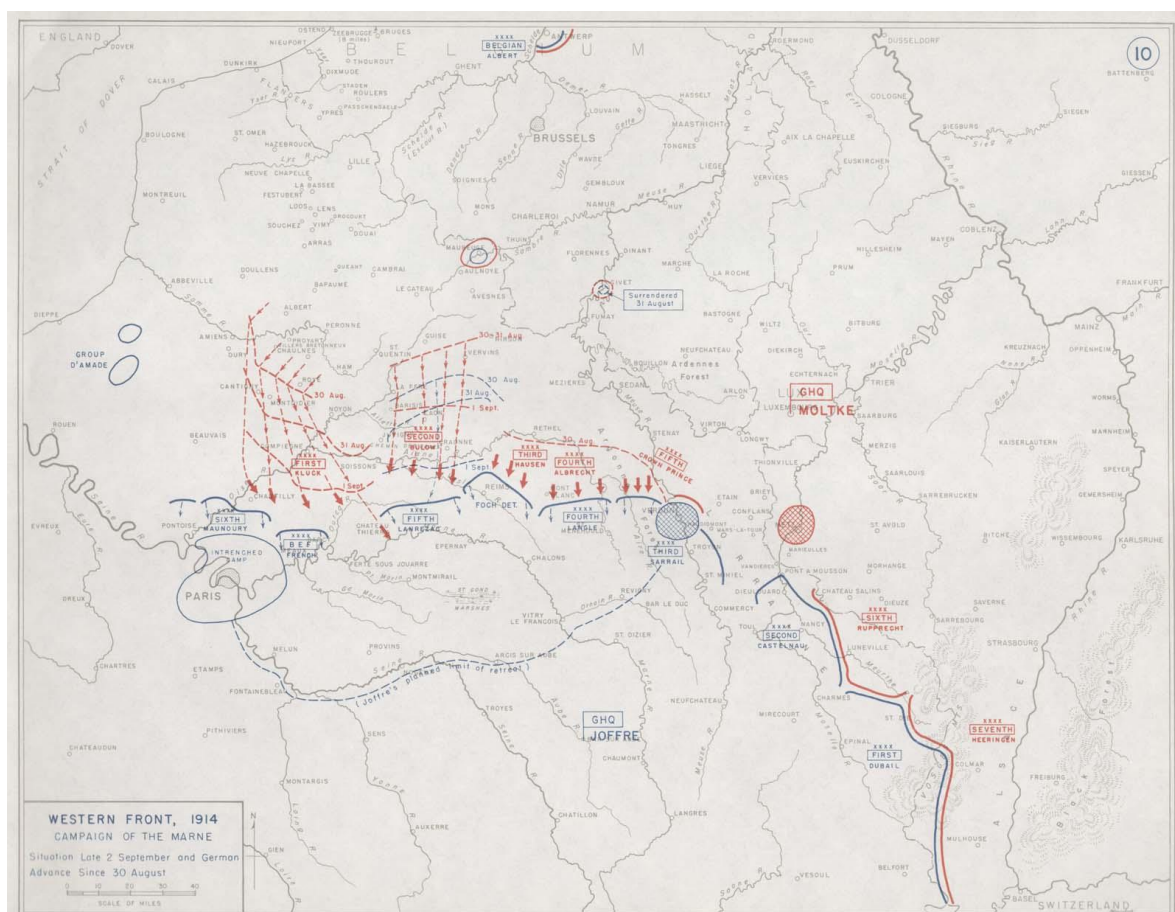
Мал. №4 Битва за Ле Като 26 серпня та Гізе 29 серпня 1914 р. [9]

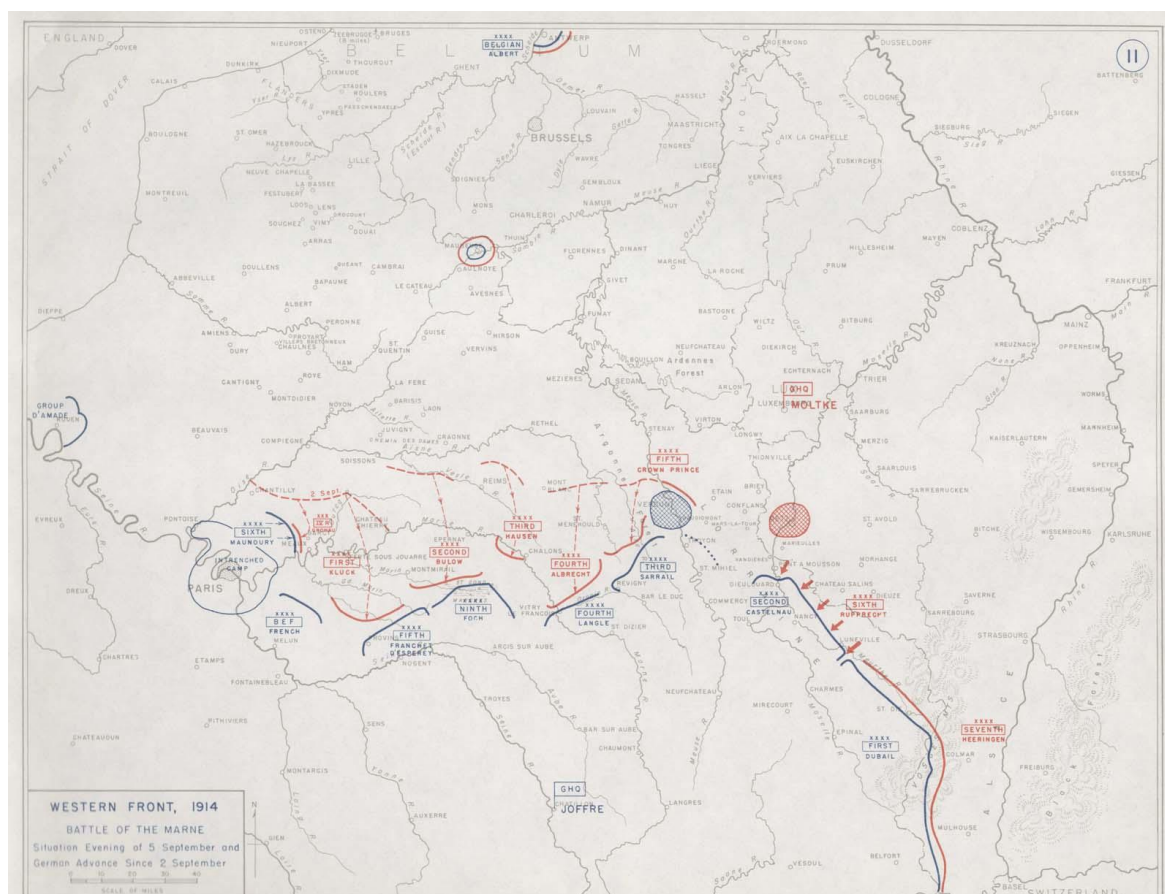
Мал. №5 Хід битви за Марну. Стан на 26 серпня 1914 р. [9]

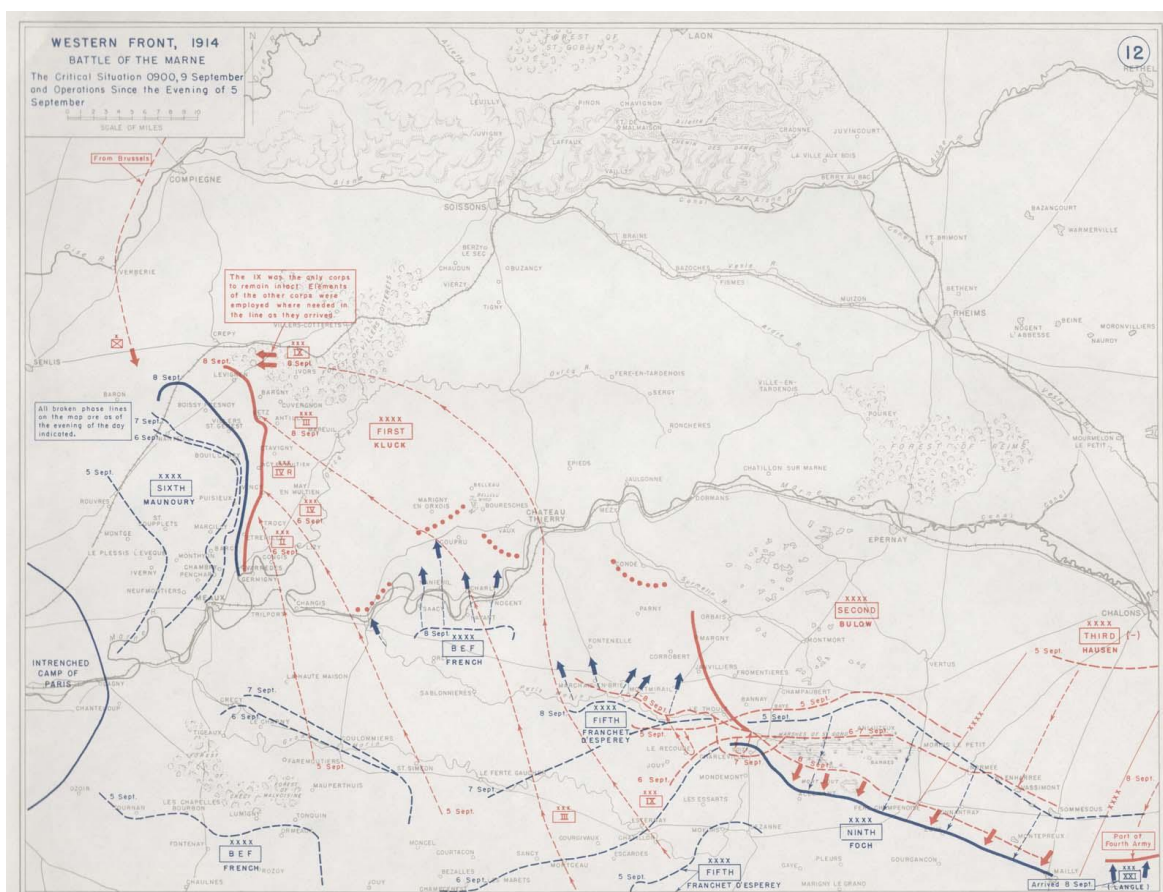
Мал. №6 Хід битви за Марну. Стан на 30 серпня 1914 р. [9]

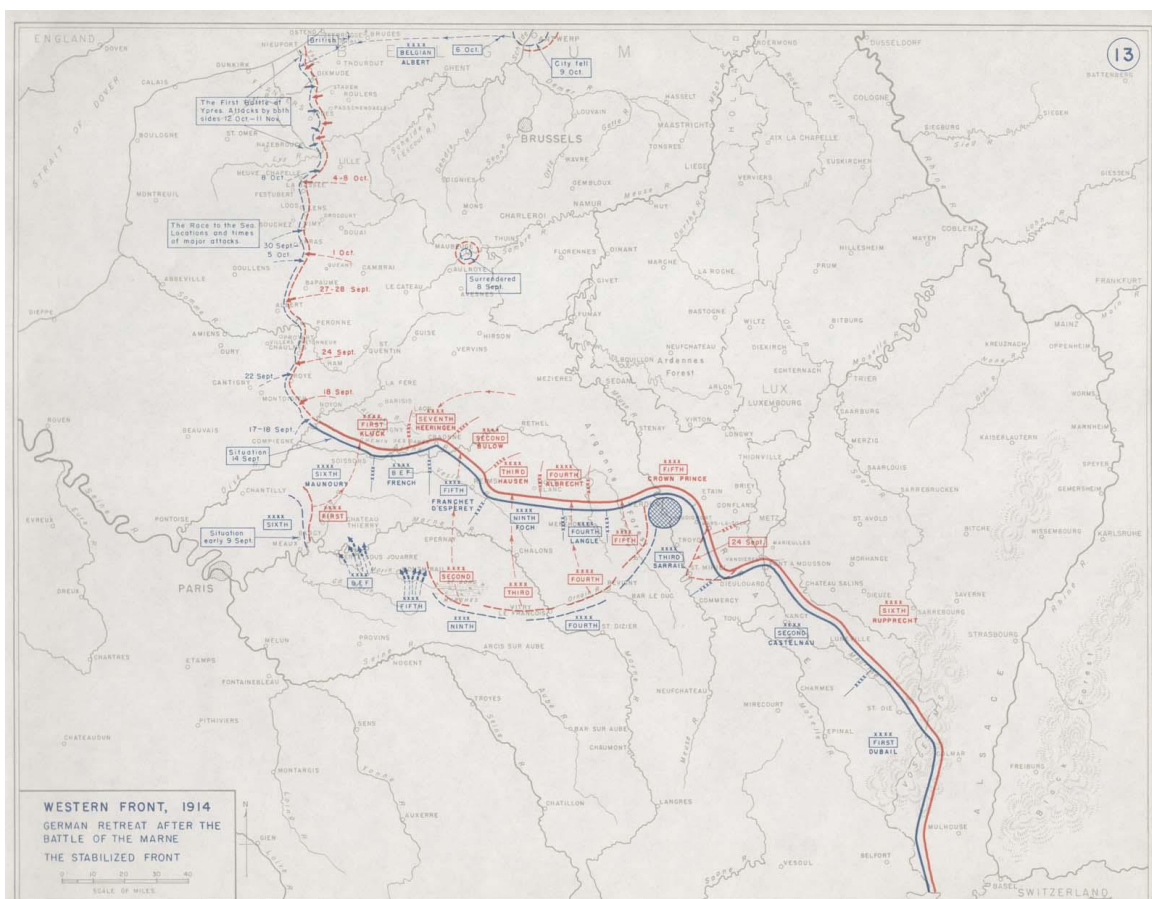
Мал. №7 Хід битви за Марну. Стан на 2 вересня 1914 р. [9]

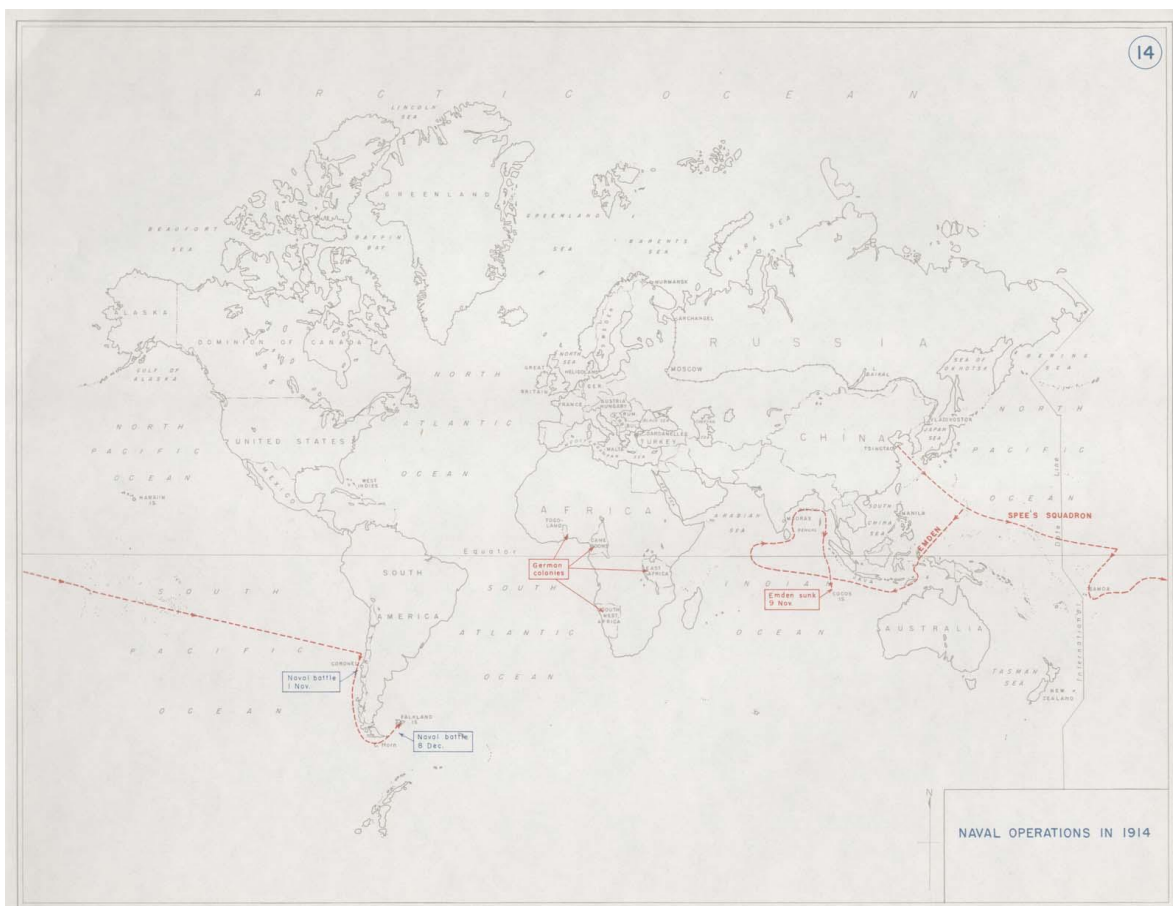
Мал. №8 Хід битви за Марну. Стан на 5 вересня 1914 р. [9]

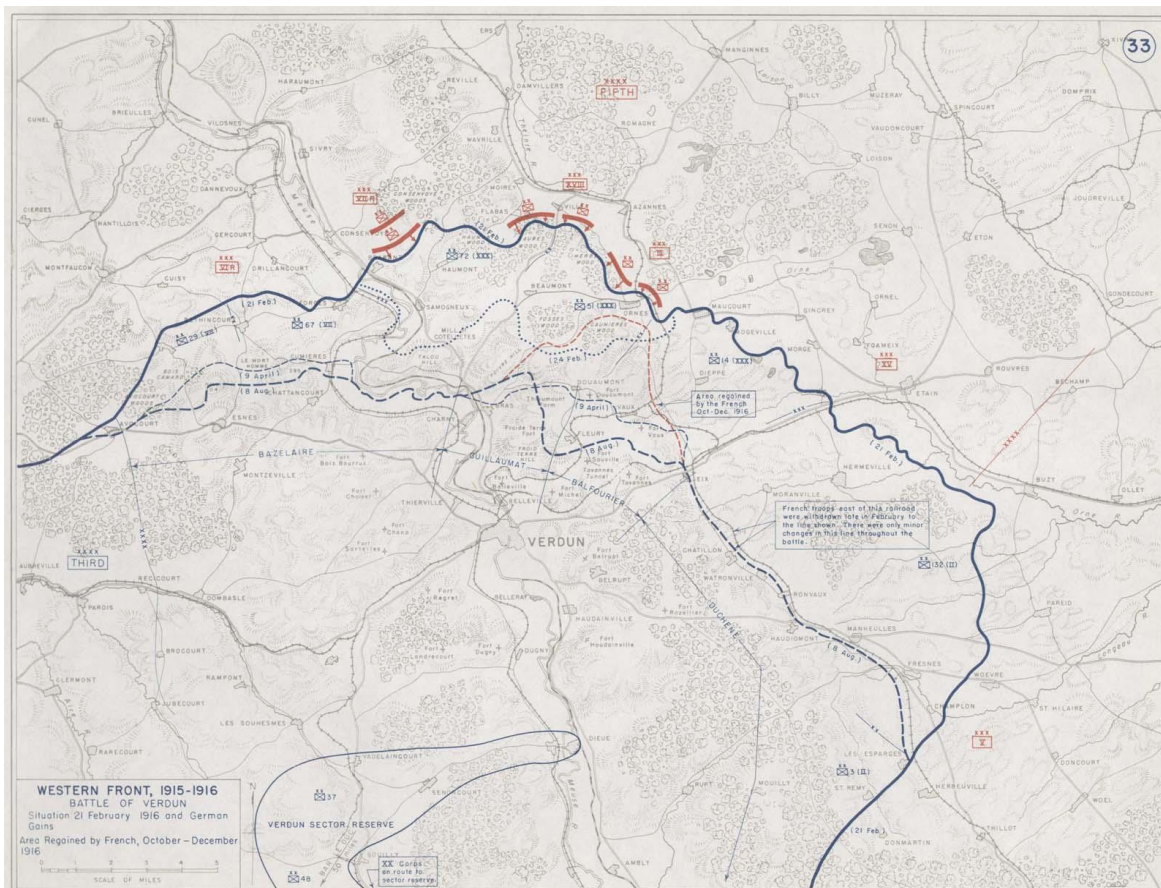
Мал. №9 Хід битви за Марну. Стан на 9 вересня 1914 р. [9]

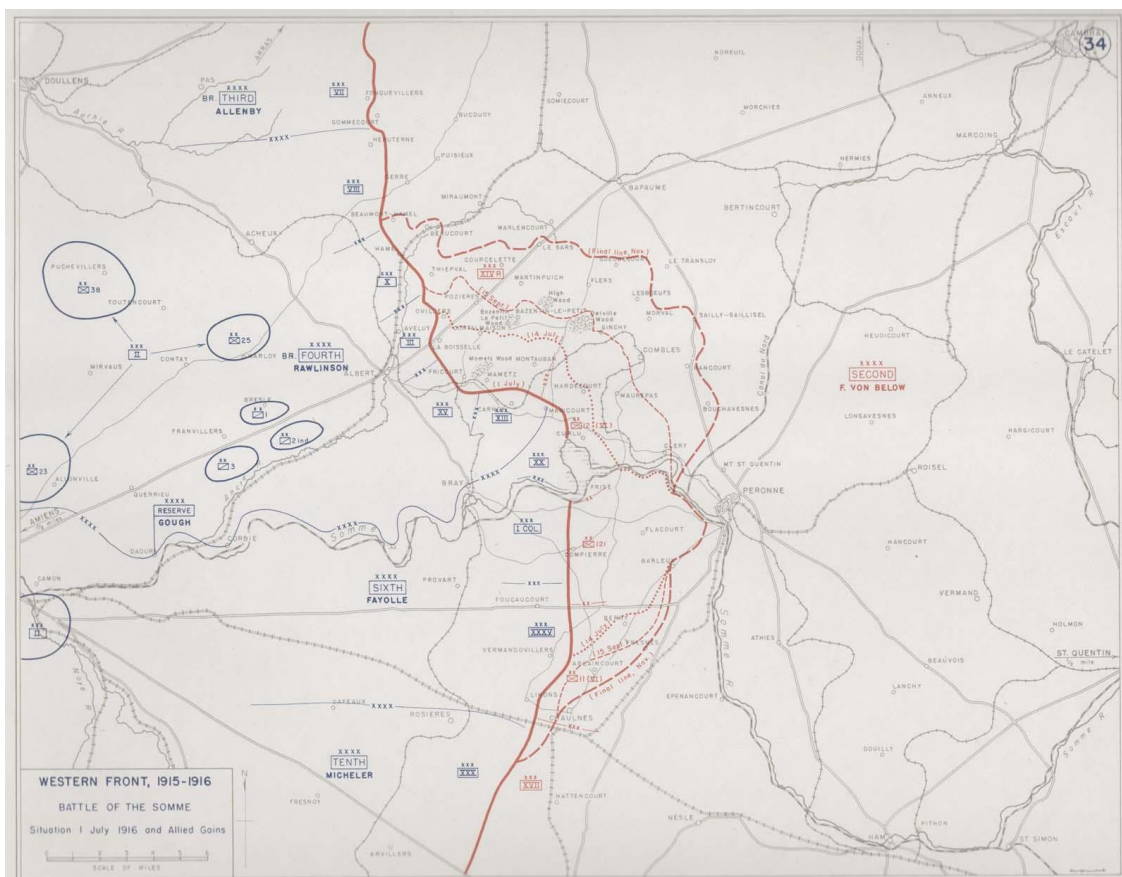
Мал. №10 Карта німецького відступу після битви на Марні [9]

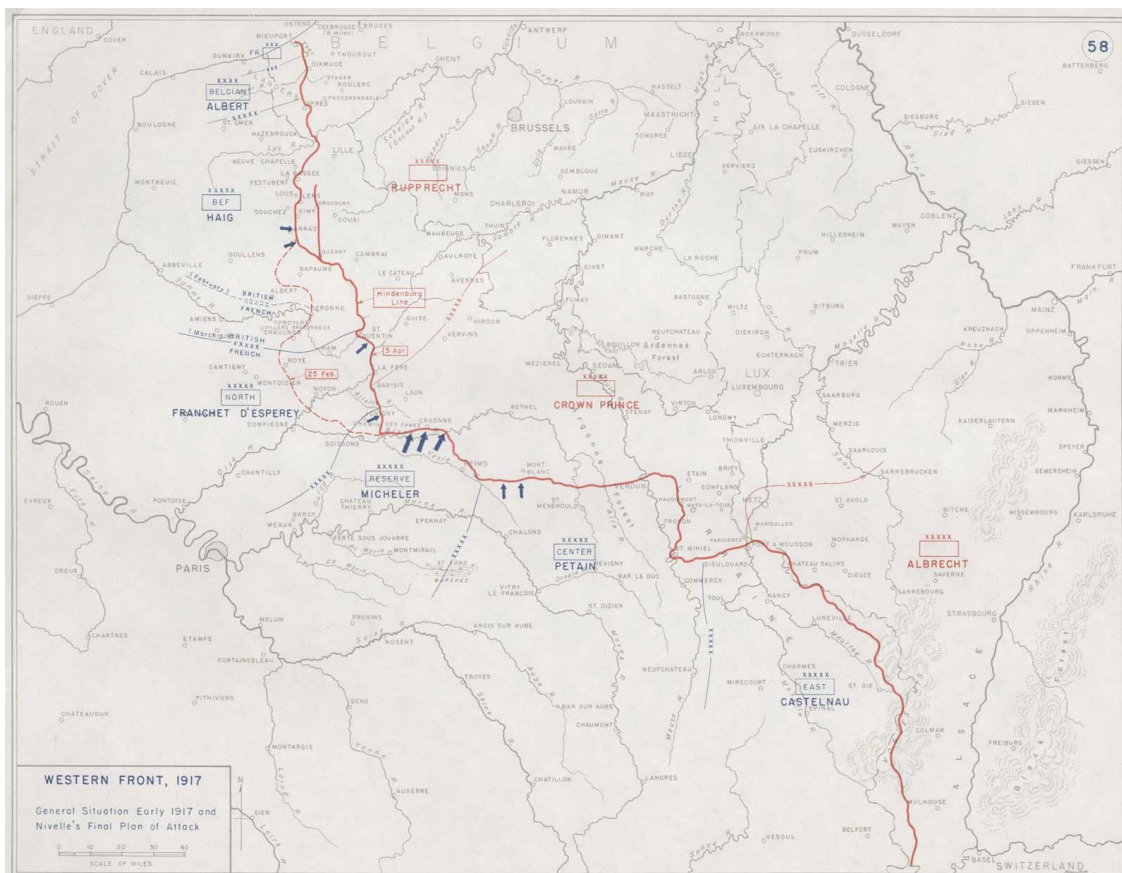
Мал. №11 Карту військово-морських операцій 1914 р. [9]

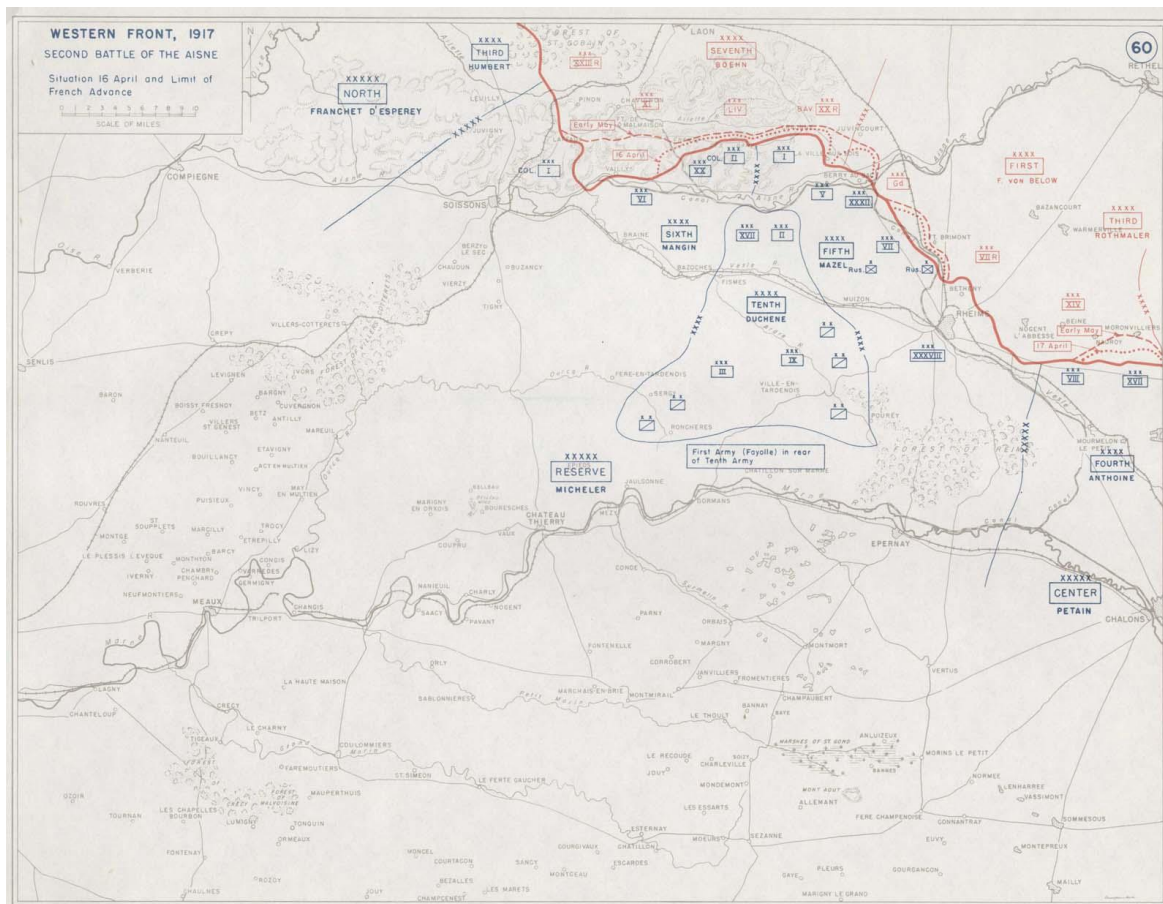
Мал. №12 Битва під Верденом 21 лютого 1916 р. [9]

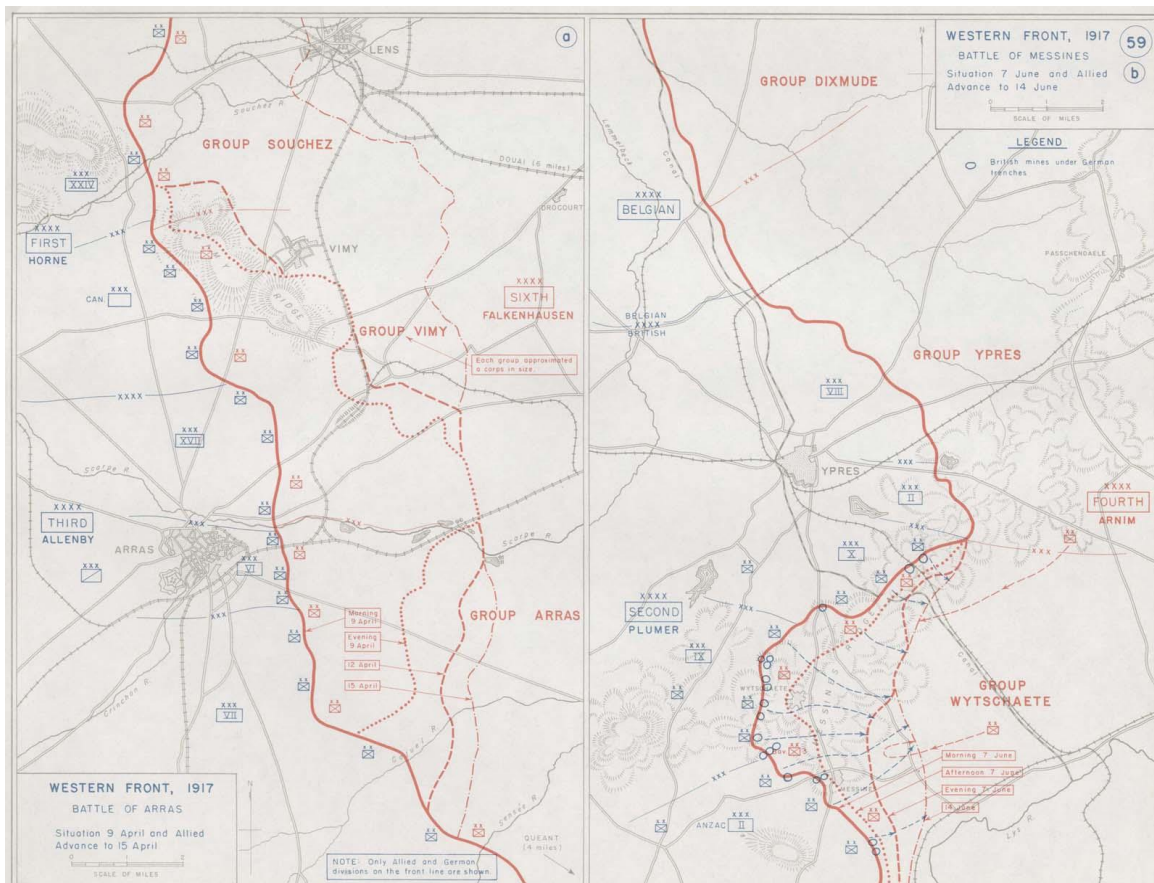
Мал. №13 Битва на Соммі 1 липня 1916 р. [9]

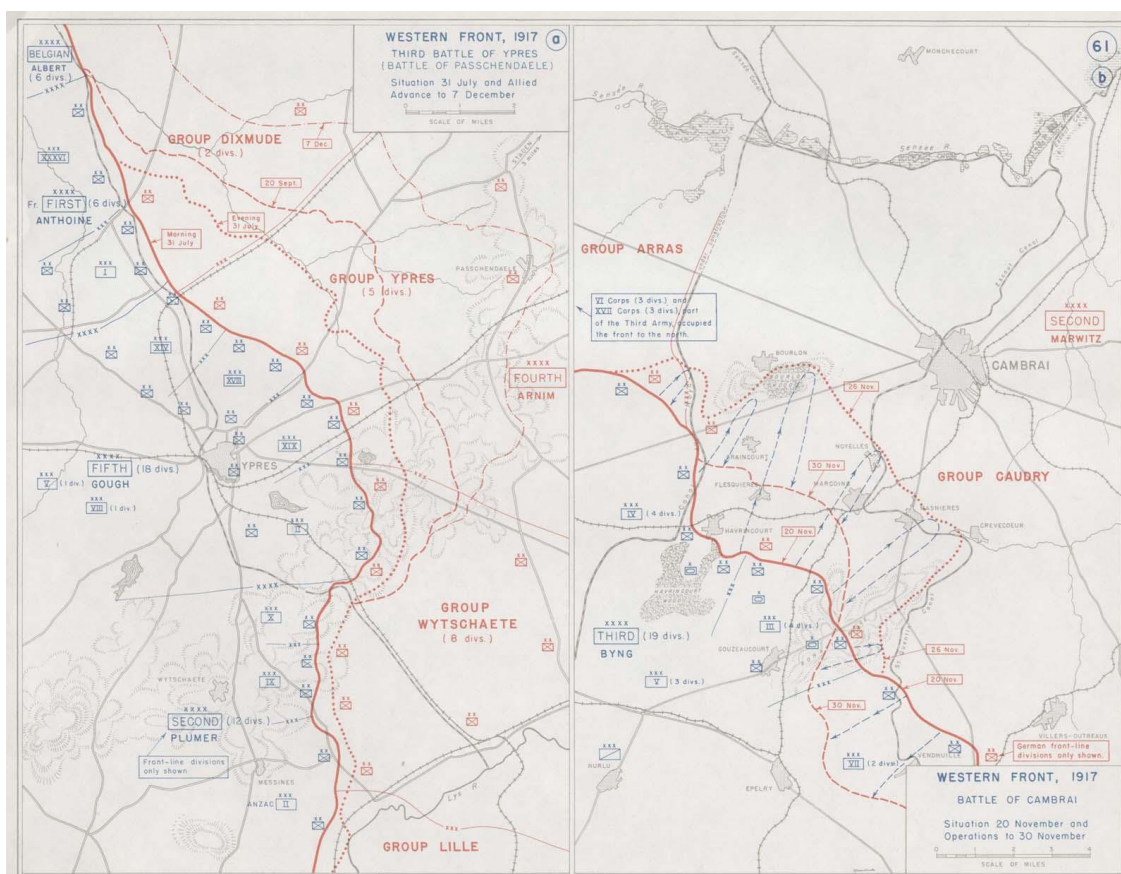
Мал. №14 Карта протилежних ліній на Західному фронті на початку 1917 р. [9]

Мал. №15 Друга битва на Ені 16 квітня 1917 р. [9]

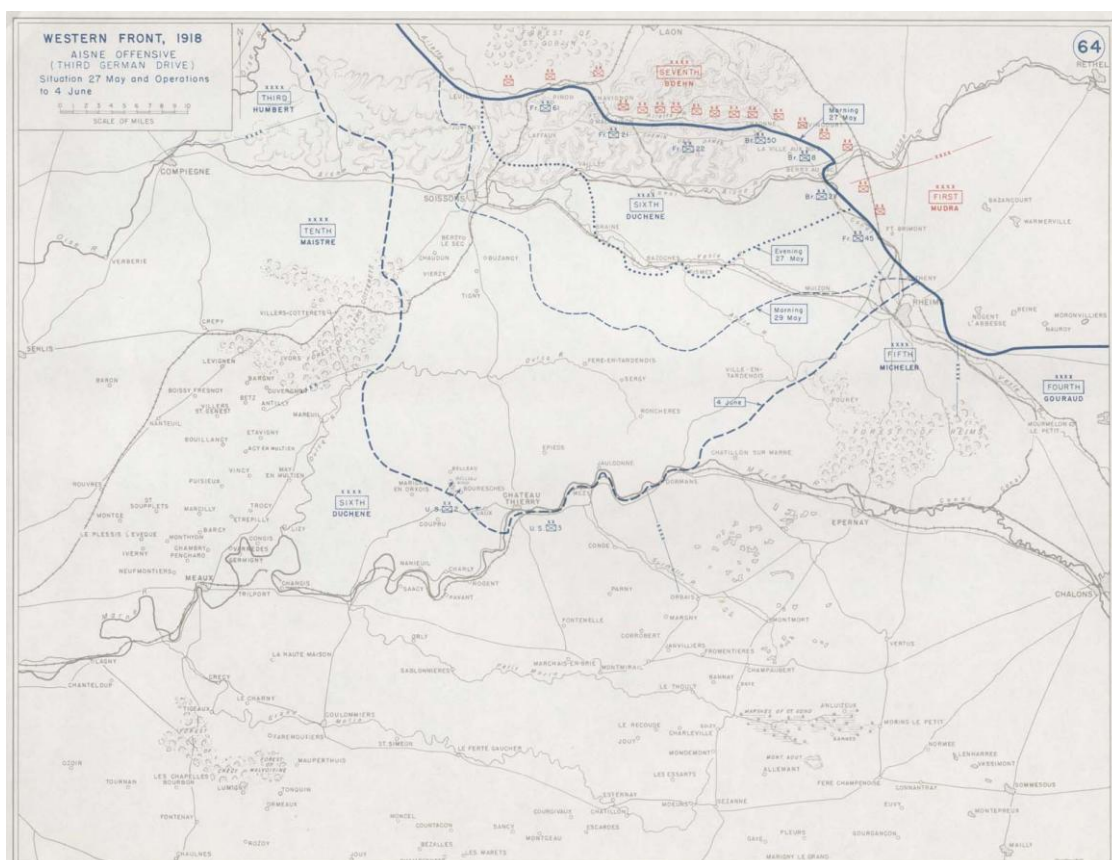

Мал. №16 Битва при Мессінах 7 червня 1917 р. [9]

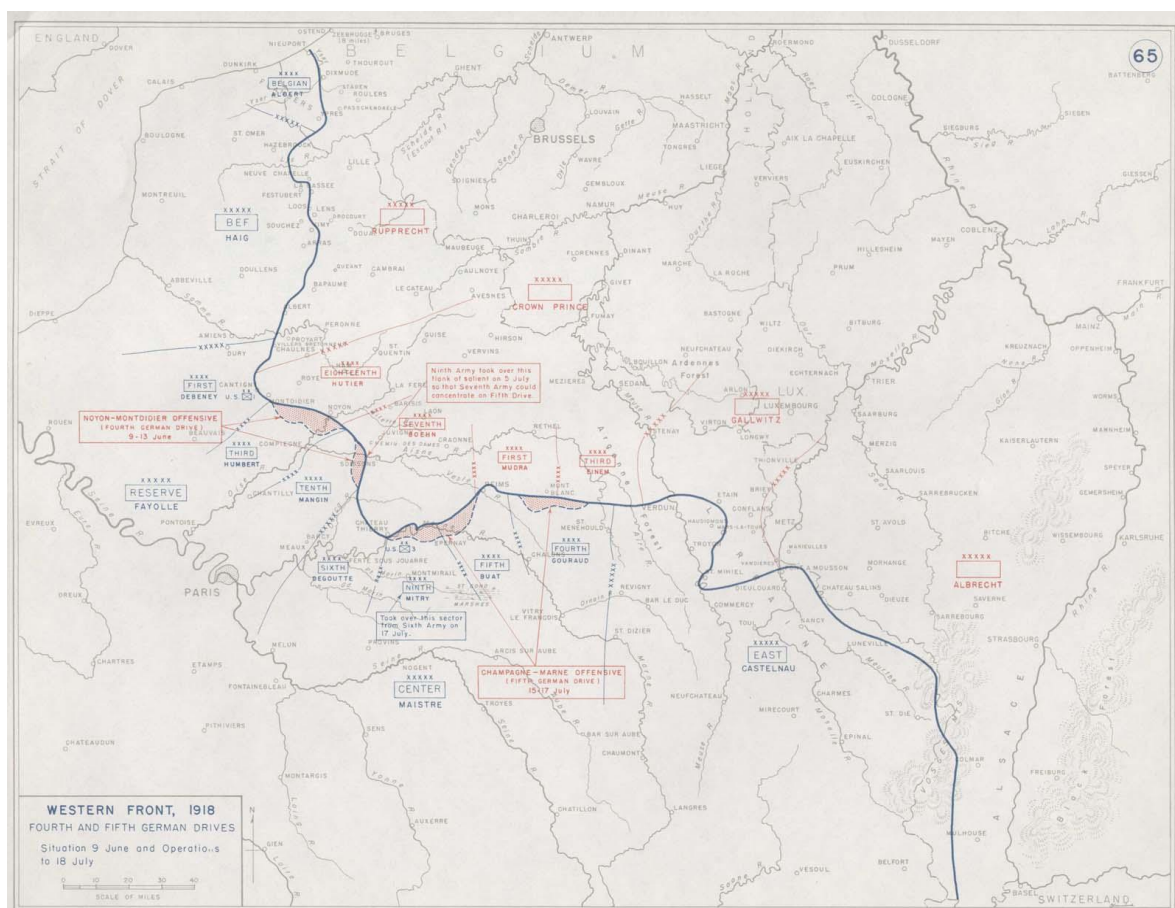

Мал. №17 Третя битва на Іпрі та Камбре 31 липня та 20 листопада 1917 р.

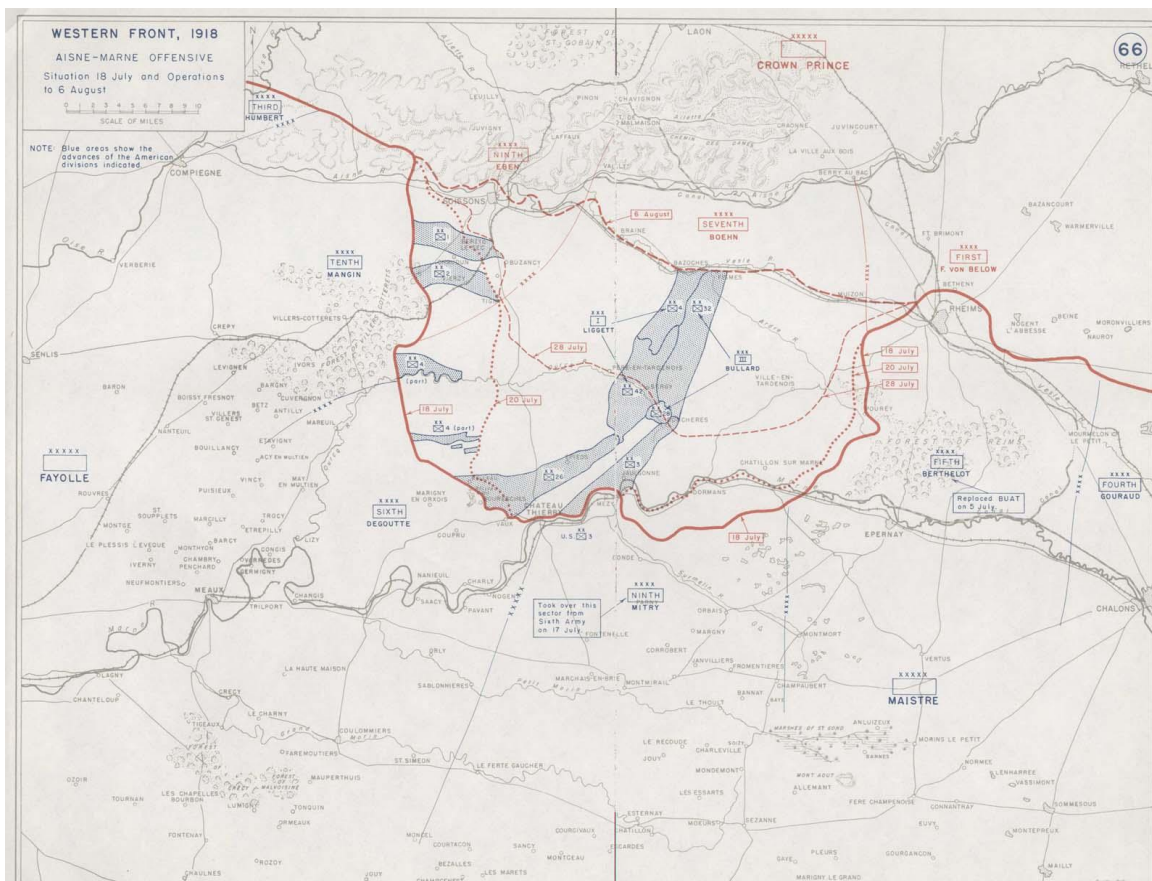
[9]

Мал. №18 Третя битва на Ені 27 травня 1918 р. [9]

Мал. №19 Друга битва на Марні. 9 червня – 18 липня 1918 р. [9]

Мал. №20 Друга битва на Марні. 18 липня – 6 серпня 1918 р. [9]

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Леонт'єва Ганна Олександрівна, студентка 2 курсу магістратури історичного факультету, спеціальності 032 історія та археологія, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Образ Першої світової війни у культурній пам'яті Німеччини та Франції: порівняльний аналіз» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений.

Заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

Згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності та архівування результатів проведеної перевірки.

26.12.2019

Науковий керівник

Маклюк О.М.

Студентка

Леонт'єва Г.О.